

ԱՆԷՆՈՒԻԱ

ՆԵՐՈՒՍԱՂԵՄ

ԴՐԵՑ

ՈՒԵՏԱՐՈՐ

Կ. ՊՈԼԻՍ

ՏՊԱԳՐՈՒԹԻՒՆ Յ. ՄԱՏԹԷՈՍԵԱՆ

—
1903

ԱԼԷԼՈՒԻԱՐ յԵՐՈՒՍԱԶԷՄ

**ՏՊԱՐԱՆ, ՎԻՄԱԳՐԱՏՈՒՆ ԵՒ ԿԱԶՄԱՏՈՒՆ
Յ. ՄԱՅԹԷՈՍԵԱՆ**

Թիւ 27, Ֆինանսըլար Եղուշու, Կ. Պոլիս

معارف عمومیہ نظارت جلیلہ سنک ۳۱ مایس ۱۳۱۹ تاریخی
و ۳۶ نومرولی رخصتنامه سیله طبع اولنشد

ԱԼԷԼՈՒԻԱ ԵՐՈՒՍԱՂԵՄ

Դ Ր Ն Ց

Ո Ւ Խ Տ Ա Ի Ո Ր

«Զոր ես անձին իմում իրազէտ եմ,
զոր ակն իմ ետես եւ ոչ սյլ ոք»
Յ-Բ, ԻԹ. 27.

Կ. ՊՈԼԻՍ

ՏՊԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆ Յ. ՄԱՏԹԷՈՍԵԱՆ

1903

97a

Armenian Collection

DS

109

MS 79a

Մ Ո Ւ Տ Ք

Կրօնափառն Նրուսադեմի ու պարագայից վրայ
յօրինել շաւաղոյն գիրք մը՝ տիրական պարսֆս ու
փափագս եր. արգելք եղան անոր անյաջողու-
թիւններ, որ փետրաբաւի ըրին կոյս ներշնչու-
թիւններս եւ որոնցմէ հազիւ կըրցայ փրկել այս
շաւը կամ այնպիսի մը յօրինել աշխատածս՝ ոգիով
չափ :

1/14 Դեկտ. 1902

Սկիւտար Կ. Պոլսոյ

A1102748

Ա.

Շ Ա Ի Ի Ղ Ս

ԿՈՍՏԱՆԴԻՆՈՒՊՈԼԻՍԷՆ 'Ի ՅՈՊՊԷ

«ՆԷ զշաւիղս նաւի ընդ ծով գնա-
ցելոյ, եւ զճանապարհս առն երթա-
սարգիս» Աւ—ի, Լ. 19.

ԱՅՈՒՆՆԵՐ, կը փափագէի՝ ձիթենի աշտանա-
կիս եւ անոր խաղաղասփիւռ լոյսին առ-
ջեւ՝ վանական պարզուկ եւ անձուկ խցիկիս հայեա-
կէն (որ չորեքմեդրեան անձուկ պատեանովն իսկ
առայծմ առածիգ լայնութիւն մը ունի նորեկ հիւրիս
համար)՝ նետել լայն ու պարարտ ակնարկ մը գէթ
ամէնամերձ անցեալի մը վրայ, որ՝ բնավայրս Կ. Պոլիսի
բարձրերէն մինչեւ Յոսպէ ու անկէ մինչեւ այս քա-
ղաքը նուիրական՝ կը սլարունակէ նուիրական ու-
ղեւորութեան մը թարմ յիշատակները . սակայն
անհրաժեշտ հարկն եւ թարմագոյն սուրբ տպաւո-
րութիւններ կը նկրկեն այդ լայն փափագս, կանձ-
կացունեն այդ թարմ յիշատակներուն էջերը :

Ահա դեռ նոր ազատած թաղմաշրջիկ ճամբորդի
մը նիւթակիսն չփոթներէն՝ կուգամ համառօտել
հոս շաւիղս Կ. Պոլիսէն ի Յոսպէ՝ տեսլախառն քանի

մը խորհրդածութիւններով. համառօտե՛լ այն անհամառօտելի ճոխութիւնը, որ շռայլօրէն կը ծփայ Արշիպեղազոսի և Միջերկրականի արեգդէմ ջուրերուն վրայ :

Չորս տարուան անշշուկ և համբերատար ճիգերէ կտեւ՝ վերջին դիշերս ի Պոլիս անցուցի, ճամբորդութեանց պատրաստութենէ չնչասպառ պարտասած, հողերանգ առաստաղիս ներքեւ ապերա՛ղ ու աննիա՛ղ քունի հանգիստով մը, անզգա՛յ քունի մը՝ որ ունէր երջանիկ փոխումի մը մարմնական և հոգեկան բովանդակ նմանութիւնը : Առաւօտուն Սեպտ. 22 (1901)՝ արթունցայ իբրեւ նոր մարդ՝ սթափ ու թեթեւ, և ժամու մը պատրաստութենէ կտեւ՝ տուի վերջին մնա՛ բարեաւս հինգամեայ թրաքեան քրտինքովս ոռոգեալ պարտէզիս . մնա՛ բարեաւ ներսիններուն և դուրսիններուն, պաշտօնական և անպաշտօն կարգ ու սարք եւայլն՝ մինչեւ երեկոյ, և ժամը 10ին մտայ ռուսական նաւը, որ ամենէն առաջ Դոլսդոյի յիշատակը դարթոյց միտքիս մէջ, որուն իմաստասիրութենէն աւելի սիրած եմ մարդասիրութիւնը և մտաթողութիւնը քրիստոնէական : Երբ նաւը՝ թէ՛ բեռով թէ՛ ճամբորդներով գրկալիւ՝ ժամը տասնուկէսին կըսկսէր շարժիլ Ոսկեղջիւրի դոգէն դէպի ասիանագեղ Մարմարան՝ Վոսիորի և իր ոսկեփոր մայրաքաղաքին հսկայագեղ թեւերն ի դուր կարկառեցան՝ իբրեւ ծնող հարազատ՝ վերջին անգամ մը եւս փորձելու համոզել ու պինդ բռնել զիս չրափնուելու համար իրենցմէ : Հարկէն աւելի սուրբ պարտք մը հին ուխտ մը՝ լծուած սուր որոշումի մը՝ կը մղէր սիրտս ու միտքս դէպ ի վար, հարաւի

ջերմ ու լաղնջուց քաղաքակրթութիւններն որոոգ
գաւառները : Ուղեկիցս՝ ՆելիէՅՄ. Վ. Զիլինկիրեան,
Միսրան Երուսաղէմի, որ Պիլիսի քառամեայ
աշխատալից առաջնորդութենէ մը կը դառնար իր
վանքը, ունկնդրեց մտերմօրէն ինքնաբոլոր ներ-
շնչումի մը, որ՝ աղդեալ և զգածեալ վայրկեանին
վեհութենէն՝ մրմնջեցի ի դէմս Ս. Քաղաքին Երու-
սաղէմի. արդէն այդպիսի չատե՛ր ալ արձակած էի
Ս. Պարթենոպէին — Սկիւտարի — բարձանց վրայ՝
մենիկ բնակեցութեան մը ծոցէն : Մնա՛ բարեաւ,
Պոլի՛ս, քաղա՛քդ հին և հսկայ, ուր ծնայ և սնայ.
մնա՛ բարեաւ այս չորրորդ անգամ (-). մի՛, մի՛ այլ
եւս բանար քու բարդ ի բարդ գեղեցկութիւններդ
բնական և արուեստական, որոնց համար ա՛լ սիրտ
չունիմ ես, որոնք վերջալոյսի մարած չպարնետի
դո՛ւր կը մրմնջեն ինծի բաներ մը : Ես քու ծովա-
ծովի և ոսկեծովի թեւերուդ մէջ թափած եմ չա՛տ
քրտինք, չա՛տ բան, չա՛տ խօսք և չեմ փոխա-
րինուած յովտիւ չափի. սիրած եմ քեզ սիրտի մը
անհուն, որուն Վարդասպետին քաղաքը կը չուեմ
այժմ, և թերեւս հոն իր շօշափելի յիշատակնե-
րուր փոխարինուիմ :

Ժամը գիշերուան մէկին՝ մինչ հաշտ ալեակք
սիրոյ պէս կը մնջէին մեր շուրջը, եղբւրք պատիւի
նման տեղի կուտային ու լեռները՝ թափանցիկ
նսեմի մը մէջէն՝ սիրտի պէս կը հսկէին մեր վրայ,
իջանք բարի յուզումով մեր խցիկն և զետեղե-
ցանք հոն քիչ մը՝ չորս անձեր, մեր վարդապետն

(-). Հեղինակը չորս անգամ բաժնուած և ճամբորդած
է Կ. Պոլսէն՝ երկու անգամ յԱնգղիա, երրորդ անգամ Յոպէ
և Աղեքսանդրիա ու այս չորրորդ անգամ՝ Երուսաղէմ :

ու ես աշխարհակաճառ , ոռւս քահանայ մը վարսագեղ հքեշտակակրօն , և ոռւս աշխարհական մը : Ընթրիքէն ետեւ կեննեք վեր տախտակամած , որուն առաջակողմի կուզերուն մէջ՝ ոմանք կըծկըտած այլք թառած և դանդաղկոտ՝ ըստուերի մէջ ստուերաբար կերեւին Քեաշկեարցի , Հընդկաստանցի , Ռուս և Պարսիկ ու Աֆղան թանձր ուղեւորներ՝ իրենց հաստ և դուլ տարաղներով . դարաններուն մէջ հաւի ձագերու նման վրա՛յ վրա՛յ փռուած են՝ լիսպիկ լաթերով և հոտերով պարուրած՝ հիւսիսի գեղջուկ և չարքաշ արարածները , որոյ չքոտի կենցաղն ու ապրանքը գոչել կուտայ մեր հպարտ դժգոհութեան « Փա՛ռք քեզ Աստուած » . քանի՛ քանի՛ անգամ վշտայ մէջէն միշտ վարերը նայելով՝ չենք գոչած այս համեմատական փառքը , որ վերացական ու երկրաչափական ալ սփոյնն է հաւատացեալին ու փիլիսոփային և որմէ միշտ զուրկ պիտի մնայ հպարտութիւնն և անձնասիրութիւնը : Սադին Ամերիկացի ու Անգղիացի երկու շնորհքով ընտանիք , իրենց աստուածաբան ծերուկ քարոզիչովը , սարքած են ցնծուն խաղ մը . և մենք շուրջը բաղմած կը դիտենք ու կը խնդանք , մանաւանդ վարդապետը , որ խնդալէ չախորժողներէն չէ : Սա կերանեմ ալ մտովի իրենց տղա՛յ ցնծումները , արեւմուտքի այդ պէխաւոր կիրթ տղայոց , որոնց ձեռքն է լուրջ ըլլալ այլ ձեռքը չէ ի ժամուն տղայ չըլլալ . կերանեմ ու կը ծափեմ իրենց ժամադէպ տղայութիւնները , մինչ ցնծափառ և մարմարիկ Մարմարային վճիտ ծափերուն վրայէն՝ ծանրութեամբ կընթանայ մեր նաւը՝ լայն և անդորր ճոճումներով կարի՛ սլատկա-

ռոտ՝ խորհրդաւիառ գիշերուան անձօճ երկնումնե-
րուն հանդէս , որոնցմէ պիտի ծնի սուրբ լազուին
երկն ու երգն արեւափառ :

Նախկին յուղման ներքին ճօճումները կցորդ-
ուելով արտաքին ճօճումներուն հետ՝ մինչեւ կէս
գիշեր կորրեն զիս կախաժոյ տքնութեան մը մէջ ,
և ժամը 7ին՝ ալ հեղափ կը գոցուին խոնջ աչքս :
Առաւօտուն ժամը 12ին Ելլեսպոնտի ճիշդ մէջտե-
ղէն կողջունեմ խոնաւ արեւ մը աշնային , որ կը
ցանէ քովաւոր լոյս մը կրկնեղր լերկ ու մերկ
ցամաքներուն վրայ . կողջունեմ գեղեցիկ Տար-
տանէլը , մոխրագոյն ընդհանուր լերկութեան մը
մէջ աշնային՝ դարունի նման գեղեցիկ լոր շուրջ
դաշտերովն յուռթի . կողջունեմ աջ կողմէն Կա-
լիբոլին . ապա դուրս ելնելով այդ հնապատմական
նեղուցէն կը դիտեմ աջէն Տենեդոսը՝ թաքստոյ
Ողիսեան մանդուկներուն , ձախէն հին Ռդան ու
Տրովադան իրենց դոնդողաձեւ կցորդներովն՝ ան-
յուշ Հոմերոսին : Եւ կրնթանանք այդ հին պատ-
մաւլայրաց մէջէն հոգեբանական քաղուածներով
զբաւեալ : Երեկոյին՝ մուսոյութեան մը չափ հե-
ռացած Վոսիորէն , Ելլեսպոնտոսէն , առտնին ու
մտերիմ յիշատակներ ա'լ տեղի կուտան համաշ-
խարհական և բնախօսական յուշերու և անդրա-
դարձութեանց . ձիթաւէտ պարտիզադարդ Լիսթոսի
շուրջ տեսանելիք աջէն , Միւսիոյ նախաքրիստոն-
եայ անբեր ցամաքները ձախէն՝ կուտան հետդհետէ
ջրաճեմ շաւիղիս լայն ոլէսպիսութիւններ՝ բոլորի
գանգրիկ կղզիներով , յատակի ալեաց բաղմաւէս
բանաստեղծութեամբ , կոնաձեւ լեռներու մերթ
ցած մերթ ցից յստակ երեւոյթներով ու ջերմաց-

եալ երկինքի մը ջերաջերմ պահակերութեամբն անհուն, որ գուրդուրալով կը հսկէ բարձրէն՝ զուսպ բռնելու համար ուխտական նաւին ներքու հենինալով հերձուող անկայուն տարրը : Տա՛րբ նաեւ նենդո՛ղ և ցամաքակո՛ւլ . վայրը , զոր ինք կը գրաւէ արդ հորիզոնաբար՝ Արշիպեղազոսի այս բազմերեւոյթ պատկերներէն մինչեւ Վոսիորի բերանը , մինչեւ Գիանեան ժայռերը , ո՛ր գլխէ ինչ հրաշալի հովիտներով կենդանաբնակեալ ցամաքներ մըն էր , եթէ արժան է այսպէս մակածել բողորի երկիրներուն հրաշագեղ շնորհներէն : Հին մեծ պատմագիրք՝ ընդ որս և Արիստոտէլ ու իր աշակերտք՝ ամէնն ալ ակնարկած են երկրաբանական այս շրջումը : Եւ ես՝ ամէն անգամ որ կանցնիմ այսդոյն կլլղեխումքներու առջեւէն՝ չեմ կրնար ինքնադատ մտածութեանցս մէջ գտնել ընդդէմ վիաստ մը այն խո՛ր սկիզբին , որ ալ հաւատք մը դառնալու վրայ է յիս , թէ առնուադն 6000 տարի առաջ ահագին բնաշրջութիւն մը՝ զուգորդելով կարապետելով Սեւ ծովու ուժգին արշաւանքին Վոսիորեան նեղուցէն կամ փիւնիկ Լեռէփսի մը անյիշատակ յանդդնութիւնը՝ կոտրած թափած է Հերակլեան արձաններուն ցամաք կղզւանքն և՛ գէթ Ադլանտեան ընկուղեալ երկիրին ծաւալին չափով՝ ջուր չըջած է ներս ի Միջերկրականն (որ յայնժամ կա՛մ լիճ մըն էր հազիւ Մարմարայի չափ կամ իր արդի տարածութեամբը հաշտ դաշտերիլ մը՝ այժմեան կղզիներն ունելով իր վրայ լրբեւ բարձունք կամ լեռինք) , ու արշաւած է մինչեւ Ելլեսպոնոս՝ կլնելով այնչափ ցամաք՝ որչափ ջուր որ բերած էին յայնժամուս ներքին ու արտաքին

յեղմունք և որչափ ծով որ գրաւած է ցարդ հոն-
տեղումները : Սամուրակէի (-), Ելլադայի հին
աւանդութիւնք , մեծ Ստազիրացւոյն և միւս հին
աշխարհագրիտաց վկայութիւնք, երկրի վրայ հրա-
բլիսային տեղափոխութեանց և արեւին ջերմու-
թեան նուազելէն պատճառած առատութիւնք և
հեղեղք ջուրոյ , բնութեան տեղատուութեանց և
տեղակալութեանց կշռեալ հետեւանութիւնը , ցա-
մաքային ու ծովային արդի կտրատ երեւոյթներուն
պատճառաբանութիւնը և բանական լոյսը մակա-
ծող (deductif)՝ միաբանելով ա՛յլ տուեալ և տալի
պատճառաց՝ կըրնան հաստատել այս մեծ ենթադ-
րութիւնը . Սեւ ծովի բերանն (Բ) հրաբլիսային նշան-
ներ , Տրապիզոնի գաւառին ծովադերեայ լեռներն
ի շար կանգնուած վէմերունիչք և սլարանօղակք(Գ),
Սեւ և Աղախու ծովերուն մէջ թափող 40ի մօտ
գետերէն նոյն ծովերու շարունակ աճմունքը . զորս
արեգակին ջերմութիւնը չքաւեր շողիացունել և
հաւասարել պահանջուած համեմատութեամբ , նոյն
գետերուն հանապաղօր Սեւ ծովը բերած ահագին
տիղմն և աւազը (Դ), որ կը բարձրացունեն միշտ
Սեւ ծովուն յատակն և կը ղեղուն ջուրը , ասոնք
ալ հիւսիսէն՝ բաւանականէ հօր վրաստ և պատ-
ճառներ մը կը բերեն յիշեալ ենթադրութեան :
Եթէ անգամ մը սկիզբ դնենք ջուրերուն նախնա-
կան բացարձակ զատութիւնն ի ցամաքէ « Ժողո-
վեսցին ջուրքդ որ ի ներքոյ երկնից ի ժողով մի ,

(-) Դիւդուր Սիկիլիացի Մատենադարան Գիրք Ե :

(Բ) Պողիբիոս Գիրք Դ .

(Գ) Ամարանոց Բիւզանդեան . էջ 13 :

(Դ) Պողիբիոս Գիրք Դ .

և երեւեսցի դաժանքն (-) » կըրնանք, այդ առտուա-
ծաշնչական բանալիով, դռնել բնական ու աշխար-
հադրական արդի շատ երեւոյթներուն էոյթը ,
որուն կուգան լայն յայտնութեամբք նոր հաստա-
տութիւններ տալ՝ արտաքին պատմութիւն , գի-
տութիւն , աշխարհագրութիւն և տիեզերալսօսու-
թիւն : Այս խելամոտեթեամբ՝ մարդ գէթ աւելի
վստահ կըրնայ ըլլալ երկիրի և երկինքի պատճա-
ռական միաձոյլ ներդաշնակութեան և անոնց
չրջումներուն հետեւանութեան վրայ , որ սկզբնա-
կան բացարձակ պարզութենէ մը եկած յանգած է
արդ ի բարդ պէսպիսութեան և պիտի շարունակէ
ու պիտի աճի դեռ յայնմ՝ ո՛ր գիտէ զոր կէտ՝ պա-
հելով միշտ իր դարձադարձ բաղմադիմութեանց
մէջ՝ տրամաբանական միադէմ ուղղութեան մը
ծածուկ և յայտնի ցոյցները :

Անհուն գոյութեան ատեանին մէջ՝ այս խնդիր-
ները չունին արդեօք իրենց հունաւոր բայց և
միշտ անհունին կցորդ կարեւորութիւնները , որոց
վրայէն ներածելով խօսկալով թէ պիտի կըրնայ ժա-
մանել մարդկային իմաստութիւնը սկզբնական
պարզ վսեմի տեսիլին , մե՛ծ յայտնութեան , քանի
որ կողմէ՝ վերջին դարերուս՝ գիտութեամբ քան
հոգետեսութեամբ հասնիլ անոր : Այս խիղախ խոր-
հրդածութիւններն աւ այժմ հասուցին զիս ի Լեւ-
քոս , որուն առաջքը կը բռնէ ահարկու բերդ մը ,
փոքրիկ քաղաք մը կոլոսէոնաձեւ՝ սպրիկ պսակ-
ներով « ինք բարձրաբերձ գղեակ Պրիամու (Բ) » :
Բերդին ձախակողմը լայն խորշի մը վրայ կը ձգի

(-). Ծանոց Ա. 9:

(Բ). Վերգիլ. Ենէական Գիրք Բ. էջ 86 :

Քաղաքն Մետիլինէ , որուն մանաւանդ հարաւային մասն ունի ամփիթատրիկ երեւոյթ մը կանաչախայտ և ուր կենեմ տրագ պտոյտի մը : Աջակողմէն շիտակ յունական եկեղեցատունին որտահելով կը դտնեմ մետրոպոլիտին քեռորդիէն գրկաբաց ընդունելութիւն , որ և կը պտըտցունէ զիս յունական ցնծուն աստնջականութեամբ՝ բովանդակ եկեղեցատունը , անոր պարտէղը , քաղաքին շնորհքով տեւուանքը և դպրոցին արտաքին չրջավայրը : Գեր. Մետրապոլիտը Տ. Քիրիլոս՝ աչակերտ Հէյպէլի կղզիին աստուածաբանականին՝ հոն չէ , գիւղական այցելութեանց գացած է . իր պաշտօնատունը , իր սենեակին ու ննջասենեակին պարզ սրբութիւնները՝ կը յատկանշեն զինքը պաշտօնասէր և անփառասէր եկեղեցական մը . կրօնայ հոն՝ վերջալոյսի վերջին շողերուն օգնութեամբ՝ նկատել ուշի ուշով քաղաքին յոյն դպրոցին մանրամասերը , որոնց կեդրոնը կոթողած է բնիկ վաճառական Սովոկլէս Վուրնալոզի լուրջ արձանը . ինք նուիրած է դպրոցին և հիւանդանոցին շինութեան համար 30 000 ոսկի , այդ կղզեցի՝ համեստ Յոյնը , որ թերեւս Կ. Պոլիս կամ Բարիդ ոտք կոխած ալ չէր : Քաղաքին մէջ կայ երկու յունական եկեղեցի . հատ մըն ալ նոր՝ Մայր Եկեղեցի՝ շինուելու վրայ է , 22-25 Հայ և մէկ Հրէայ : Կղզիին գլխաւոր բերքն է ձէթ եւ ձիթենի : Բանաստեղծական երեք վարդով կը յուղարկէ զիս Պ. Բարակոս՝ քեռորդին Մետրոպոլիտին , որոցմով գգուեալ և գրգեալ կը մեկնիմ այդ քնարական կղզիէն ինաւ՝ թողլով հոն իր հին խմաստնոց և սքանչելի Սափիփովին յիշատակը :

Երկուշաբթի առաւօտ կը հասնինք Ձմիւռնա, զոր այս անգամ հեռուէն միայն հնար եղաւ ինձ դիտել 5-6 ժամու չափ և որուն հսկայ պարծանքին վրայ աւելցած են ցարդ մէկէ աւելի պարծանքներ . 2-3 մղոն լայնութեամբ ծոցայեալ ծովի մը խորն ուռճացած այդ դիցական քաղաքը՝ կենդանի վկայ մըն է թէ հիներն աղէկ դիտէին ընտրել իրենց մեծ կեդրոններն հիմնելու քաջագէտ դիրքերը , քաղաքաշինութեան արհեստը . իր մեծ և հարուստ ծոցը միակ լայն դուռ մը ունի արեւմրտակողմէն՝ լիափարած Միջերկրականի լիութեանց : Հայերն ունին այս պայծառ քաղաքին մէջ պայծառագոյն Եկեղեցի մը Ս. Ստեփանոս , որուն և ոչ իւրք նմանը չիկայ դեռ մեր մայրաքաղաքի եկեղեցիներուն մէջ : Երեկոյին նաւէն Գեր. Մելքիսեդեկ Սրբազան Հօր անտես ողջոյններն առած , կընթանանք ծոցին ձախակողմի եղրերը քերելով , ուր հրաշալի է ագարականման լայնատարր պարտէզներու մը տեսիլը ծառախիտ . սքանչելի , հիանալի ու աննման այդ պարտէզները , որ պիտի յափըտակէին Վիրգիլն և Դուսդոյին անգամ և որ պահ մը կը դեդեւեն իմ ուխտն և որոշումն իսկ . անոնց կոնակէն կը հսկեն ոլիմպական կոնակազեղ լեռներ . ուղեկիցս վարդապետն ա՛լ հոն բանաստեղծանալով՝ դուրս կուտայ երկու բառով իր պարզ վսեմը : Այլ վարդապետին վսեմէն շատ վսեմ է վայրին շանդային վսեմութիւնը :

Մե'ղք որ Ձմիւռնայի մեր պարծենկոտ զրագէտներէն մէկը չէ՝ երգած զայն (որչափ ինչ գիտենք) իր բնիկ խանդովը : Գիշերն 5¹/4ին կը հասնինք ի հարուստն Ռիոս , որ նսեմացեալ ոլորտի մը

մէջ կը փալփրլայ իր կանթեղներովը՝ լուսհարսնաց-
եալ դիցունի : Ուժգին հողմ մը կը վերելայրէ
ալիքն ու մեր խաղաղ գաղափարները , և հազիւ
կը խաղաղի առաւօտեան դէմ : Այս անկարծ
յուզումն և հետեւորդ խաղաղութիւնը՝ կը բերեն
միտքս իր վաղուց ընտելացած տիեզերական-խա-
ղաղութեան մը մեծ գաղափարին . . . :

Այսպէս՝ խաղաղիկ մրմունջներով և տրոփում-
ներով անյոյզ գիտակցութեան մը՝ կը հեռանանք
այդ երկնող ցամաքներէն խայտացող ծովերէն և
ծփանուտ հոմերական կղզիներէն , որոնց վրայ թա-
ռած է դիցաբանական հոգի և շնորհ մը և որոնց
մէջ կը բուռնի անջատ ու ընկերհաշտիկ կենցաղ մը
ժիր՝ ջամբուած պահպանուած ժիրաժիր նաւերով և
փիւնիկ ու հելլէն արուեստգիտութեամբ : Երեք-
չարթի օրը՝ բուն արշիպեղագոսի բացերն ենք , ու
կը նաւենք մինչեւ երեկոյ բաց ծովի մը վրայէն՝
բաւական խռոված աւարառու յուզումով մը , որ
ընդհուպ մեր նաւէն ալ պիտի առնէ տրտմալի
աւար մը : Օտեսայէն իր մօրկանն հետ Երուսաղէմ
ճամբորդող թոքախտաւոր 18 ամեայ աղջիկ մը
կը մեռնի տախտակամածին վրայ , և զիչերուան
անբողոք մթութեան լուռմուռով կը նետեն խեղճն
աղի մեծ պատանքին մէջէն անդո՛ւնդ գերեզմանը ,
միայն հէք մօրկանը խղդուած արցունքով և եր-
կինքին անլի ցօղերովը սրբուած լուացուած դիակը :
Թէպէտ մենք չատ կը պնդենք մօտաւոր ցամաք
մը հանել ու թաղել , բայց հոս՝ այս լոյծ տարրին
վրայ՝ ծովային օրէնքը միշտ կարծր ու անողորմ է ,
ծովի պէս անողորմ ծովի՝ օրէնքը , զոր թերեւս
բախած հին փիւնիկեցի մը հիմնադրեց նախ :

Տխրութիւն մըն է կը պատնէ սիրտս , և այն իրիկուն չեմ կըրնար ընել Դոլսդոյեան ընթրիքս : Թշուա՛ռ կեանքերու վրայ՝ ի՛նչ ահաւոր մահեր ալ կան, Աստուա՛ծ իմ : Մահու օրն է երեքշաբթի, որով դարձեալ կը ճշմարտի իպոկրատեան կոճատը (—) :

Մեր նժդեհակցական սուգը , սակայն , տեղի կուտայ՝ հանդէպ Կոս (Կով) կղզիին՝ անձնական և բժշկական դառն յիշատակներու . աչքս արցունքով և միաքս անհաղորդ մտածումներով կը լեւնան մեծն Իպոկրատի ծնավայրին ի տես . երկու երեք տարի բժշկական փորձերու և փորձանքներու ականատես , երեք տարի ալ ասկղեպեան ամէնադժուարին առեղծուածի մը վրայ աշխատած եմ չարաչա՛ր անձնանուիրութեամբ . . . : Երեկոյին Պիւթագորի կղզիին և Հռոդոսի միջեւ եւք , երկո՛ւքն ալ պատմական , երկո՛ւքն ալ խորհրդական : Լեսպոսէն մինչեւ հոս՝ բուսականութեան մէջ տիրող տեսակն է ձիթենին . լեռներու , ապառաժներու վրայ , դաշտերու , հովիտներու մէջ ու ծովերն ի շար (Բ) . ինձի կը թուի՝ միայն Արշիպեղական , առանց Պալեստինի կը հայթայթէ Ասիայի ու Եւրոպայի մէջ սպառած ձէթին և պտուղին երեք չորրորդը . և մեր վաճառականները ինչպէս միշտ նոյնպէս և այժմ թողած են ձէթն ու ցորենը ,

(—). Իպոկրատ իր Դարմանախօսութեանը մէջ գրած է՝
Թէ մահունք ընդհանրապէս կը պատահին անզոյգ օրեր :

(Բ). Սխա՛լ է հիւներուն կարծիքը՝ թէ ձիթենին ծովէն 100 մէթր հեռու չաճիր. Պաղեստինի մէջ , մանաւանդ Երուսաղէմի շուրջը , ծովէն հազարաւոր մէթր հեռու՝ ձիթենեաց առատ բուսականութիւն մը կայ՝ թէպէտ եւ այժմ ոչ այնչափ հիւթեղ , թ երեւ երկիրին ժայռոտ բնութենէն :

և հիմայ ալ գորգի մը հտեւէն ինկեր են գրագէտի մը մոլեռանդութեամբ :

Չորեքշաբթի՝ Կիպրոսի հարաւէն կը նաւենք ի Տրիպոլիս ընդ ծով խոր : Խորագոյն զգալու մահերու յորդութեամբ՝ խելաց տախտակամածին վրայ կը մրմնջենք աղօթք մը սրտեռանդն, « Առաւօտ լուսոյն »՝ լուսերգակ Շնորհալիին : Կը յառաջանանք Հռոդոսէն ի Տրիպոլիս արեւելեան « չուրջ երկին շուրջանակի քուրց կոհակ »: ա՛լ բնա՛ւ չիկայ նշոյլ ցամաքի , ա՛լ մտած ենք բուն Միջերկրականը , վերն երկինք վարը ծով անսահման և չուրջ հորիզոնը սափակ՝ յաւիտենական բոլորակ ձեւովը միայն յօրինելով մարդկեպէն հայեացքին տարածին չափ անհուն մը երկրաւոր և բարձր՝ ատեան յարմար անհուն և յաւիտենական հարցերու , ուր ա՛լ մարդ՝ բաւական հեռացած ժամանակաւորէն ու սահմանաւորէն՝ կը ստիպուի մտածել յաւիտենական բաներու վրայ , շղթայաշար պէս պիտութեանց , յեղմանց , երեւոյթներու , բնապատկերներու և տեսիլներու , որ կը կազմեն դիտութիւնն և պատմութիւնն իրենց անհաս և հասանելի կողմերովը , հետեւանք և արդիւնք ո՛չ միայն բնութեան ոյժերուն այլ և մարդկային յեղեղուկ կամքին : Հարկեւոր երեսա՛կնեքը մեծ բոլորին , որ իր մանրամասնութեանց ու մասնաւորութեանց մէջ ստէպ վատթար ձեւերովն ալ՝ մի՛շտ կը դիմէ ու կը դիտէ ի մեծ վախճանն բարի , ի դիտաւորութիւնն համապարփակ ի սկզբանէ նկատեալ և ստեղծեալ անտնօրինաբար : Այս անշրջագիծ գաղափարներու յորդութեանց վրայ՝ ժամը տասնին բարակ ըստուերի մը պէտ նշմարեցինք Կիպրոսի մշուշապատ

շրջագիծը՝ պատառ մը ցամաք խոկուռ ալ ան՝ Միջերկրականի ջուրերուն անքոյթ անկիւնը , որ երկու երեք ժամէն ցնդեցաւ անհետացաւ առեղծ-ուածի մը տարտամութեամբ՝ թողլով մեզ աստ-ղազարդ երկնածեղունին տակ անդորրափայլ ծովու մը քմահաճոյքներուն և նազանքին, որ առարկայական վճիտ ու անջան խորհրդադուլներով կոր-րեն կը հմայեն միտքն ու կը պարարեն կը կազդուրեն աչքն՝ հրաւիրելով ի քուն անխռով :

Հինգշաբթի առաւօտ 12ին քաղցրայոյս տրշա-ւոյս մը կը յափշտակէ աչքերէն մորմնան լարա-դոյրը . չառագեղ առաւօտ մը՝ քահնայապետա-կան մեծւայելչութեամբ՝ գրաւած է արեւելքի դուռները՝ բարեգուշակ ամպերու շղարշներով մի-այն սքողուած, և կընթանանք հանդարտ ու ջերին օդով մը դէպի Տրիպոլիս . ա՛լ անհետած են բոլո-րովին՝ ստուերք ցամաքի , լեռ , փարոս , կղզի : Ժամն 5¹/₂ին կերելի Սուրիական լեռնոտ երկիրը . ջերմութիւնն է 25⁰. անձրեւ ու ասպա հուրք թա-թառ մը կերելի յարեւմուտս . ժամը 9ին կը հաս-նինք Տրիպոլիս՝ սիրուն եռաքաղաքը , որուն ետե-ւէն կը սլանակերեն հսկա՛յ Լիբանաներու յառաջա-պահներն՝ հագած մշտագարուն կանաչ մը և ան-գայտ օդի և ամպերու վերարկ մը հուրք Մերհա-ւուն հալիլ ճգնող երկու ցեկանաւ մէջտեղէն ճեղ-քուելով կընկղմին . հաւորդ արաքներու ճիւղ , պողլտուքը , վայնասունը զիս կը փղծկեցունեն . բայց աւետիսը թէ մարդու կորուստ չի կայ՝ կը փարատէ տաղնապս : Այս արկածը բարեգուշակ չէ ինծի . . . :

Վաճառաչահ այդ ցամաքը , որուն նախշուն

տնկախիտ գաշտերը երկմղոն հեռաւորութեամբ մը կը հրապուրեն մեր նժդեհ հայեացքը, ունի ասիական ու եւրոպական հոտ մը. տեղացի ամբոխ մը՝ մեղկաշօշափ բարձառով և ճարպիկ ճապուկ շարժումներով կուգայ և չորս դիէն կը պաշարէ կողողէ մեր նաւը: Հոսկէ՛ է որ կըսկտի կլիմայի ու բնակիչներու մասի մը փոփոխութիւնը, որ կը տեսէ մինչեւ Ճիպրալդար՝ եւրոպական պէսպիսութիւններով բարեխառնեալ՝ սուրիական ու ասիական եղերքն ի շար:

Կէս գիշերին կը չուենք, և ուրբաթ առաւօտ կողջունենք՝ քանի մը արաբ-յոյն ուսանողներու նոր ուղեկցութեամբ՝ Պէրութը սիրուն, որ բովանդակ Սուրիոյ և Պաղեստինի քաղաքներուն ծովեզերեայ մեծ շահաստանն է՝ ըստ վաճառաշահութեանն իբր հաւասար մը Զմիւռնային, ըստ դրիցն և կլիմային վեր քան զայն: Յղկեալ կոկիկ ամփիթատրիկ և պարտէղներով անջրպետեալ շէնքեր, վաճառատուններ, ապարանքներ, վիլլաներ, համալսարաններ ու բարձրագիւր գիւղեր՝ հորիզոնն ի շար ըմբերձիկ լիբանաներու լայնակող ռոտներին տակ՝ կը խայտան ճոխ և գեղեցիկ: Մանաւանդ զօրանոցը, որ միջնաբերդի մը ամուր բարձրութեամբ և լայնութեամբ ետեղակալած է քաղաքին իբր ամբողջ հարաւամասնը: Միայնակ կելնեմ ցամաք, և շիտակ կերթամ Հայոց Ս. Նշան վանքը բարձրագիւր, որ մաքուր և պարզուկ շէնք մըն է 5-6 սենեակով, և կը վարի ընդ տեսչութեամբ Ներսէս վարդապետի Խապայեան: Ունի Նկեղեցի մը 30-40 մէգրի վրայ, գետնափոր իմն, որուն յիշատակարանը կօրինակեմ:

« Օժմամբ սրբեցելով հաստատեցաւ Եկեղեցիս յանուն Ա. Նշանի Փրկչին, ի յիշատակ նախահաւատ ժողովրդեան Հայոց, բարեջան տենջանօք Սրբոյ գահին Երուսաղէմի Տ. Տ. Յովհաննոս սրբազան Պատրիարքի Զմիւռնացւոյ, ի մատուցումն պաշտաման սրբազան խորհրդոյ ի փառս ամենաուրբ Երրորդութեան. Գնեալ արդեամբ Յովսէփ Սարկաւագի Այնթապցւոյ միաբանի սրբոյ աթոռոյն Երուսաղէմի :

Յամի 1851 ի Փետր. 28:

Պէտրութի բնակիչք առհասարակ բարեկեցիկ են. քաղաքին արտաքին տեսքը նման է Մարմարայի Քաղկեդոնին՝ աւելի բարձրադիր. օգը մեղմ՝ ջերին բարեխառնութեամբ. բնակիչքը մանմետական, կաթոլիկ, յոյն և հրեայ: Շուկան և քանի մը հայ վաճառատուններ ալ այցեցի, շուկան՝ աւելի վաճառամիժեր քան ցուցադիր՝ Պոլսի շուկային մանրանկարութիւնն է. քանի մը այցերէ ետեւ՝ ժամն ստիպեց զիս մեկնիլ այս բանուկ քաղաքէն ալ՝ ընդգոգելով հակիրճ և անուշ յիշատակ մը: Ժամը 11³/4ին (երեկոյ) ճամբայ ելանք ի Յոպպէ. մէկ ժամէն՝ նոր Տիւրոսը—Պէտրութ — ծածկուեցաւ իր մեծագեղ լեռանց ու արեւամուտի ստուերներուն ետեւ՝ զուարթուն ծովհարսի մը բացխփիկ ամօթխածութիւններով, զորս վերջակիտեց ի մեզ թունդ յիշատակ մը: Եւ ահա Լիբանանեան չլթայք առին անարկու պահակերներու կերպարանք մը՝ փիւնիկ այդ եզերաց յուռթի և ժիրաժիր անարն ի վեր: Գաղջ հանդարտ ու խորհրդագեղ մութը քանի կը յառաջէր՝ ծովափնեայ մեծ ու փոքր գիւղերու և գիւղաքաղաքներու խիտ առ խիտ լոյսերը կը յաւելուին շողշողալ փոսուռաներու պէս մեր ձախէն՝ մինչեւ որ ամբողջ այդ կողմը սուզեցաւ կէտ գիշերին աննշոյլ ծոցն երկնող. Սուրբ Երկիրն ալ ծայր

տուած բայց այլևս ծածկուած էր մեր խոնջ աչքէն՝ նսեմ պատկառանքով մը, որպէս զի վաղիւ աւելի՛ գեղեցիկ և աւելի՛ լուսաւոր գրկաբացութեամբ ողջունէ բնաւքս : Անդին՝ աջէն բացարձակէն՝ միշտ բարիէն՝ Միջերկրականի բացաւայր հսկայ խորաններուն բարձրէն՝ կը հսկեն սուրբ և հսկայ բազմաստեղք՝ անհուն լուսոյ մատենանի մը խօսու՛ն շողո՛ւն երեւոյթով՝ ամէնախաղաղ ծովի մը վրայ, որ թերեւս կերկարէր կը սփռէր ալ այս բարեբաստ անդորրը մինչեւ Հերակլեան արձաններն և Ատլանտեան լայնատարած իսկ. ո՛ր, շատ դժած եղան այս անգամ երկինք՝ անկայուն տարրին վրայէն գրեթէ բովանդակ կայուն և աներեր ընթացքով անցունելու զիս այսպէս :

Գիշերը ժամը Յին հասանք Սիդոնի առջեւ, առաւօտուն անոր ծիրանիէն շատ խորունկ և անանց ծիրանիով մը (երկինքինը) գլխադրած պսակուած տեսնելու համար Գեղեցիկը — Եաֆան(—) — սուրբ քաղաքին նաւահանգիստը :

Ուր ժամանեցինք շաբաթ առաւօտ ժամը 12ին : Անպարոյր խաղաղութեամբ սրտի՝ աղօթքս ըրի արեւելքի մեծ խորանին առջեւը ծիրանի՝ վերջաբան ուղիիս և հարեւանդիկ խոկումներուս, յետահայեաց անդիզջ ակնարկ մը ձգելով ի հիւսիս, ուրկէ ճամբայ ելայ և քաշեցի այս խաղաղ գիծն անհետ՝ իբրեւ ենթամնայ վշտալից անցեալ կեանքի մը դէպ ի նոր տող մը խաղաղ կեանքի. ո՛ր տայր թէ աւարտէի զայն ճշմարիտ խաղաղութեամբ :

1/14 Դեկտ. 1901

(—) Եաֆա (Յոպէ) գեղեցիկ ըսել է :

ՅՈՊՊԼԷՆ Ս. ՅԱԿՈԲԵԱՆՑ ՎԱՆՔԸ

“Those holy fields,
Over whose acres walked those blessed feet,
Which fourteen hundred years ago were nailed,
For our advantage, on the bitter cross”.

«Հո՛ս դաշտորայք սրբանդէր,
Ուր շրջեցան օրհնեալի ոտքեր,
Որ առան եւ չորս դարեր առաջ,
Վասն բարեաց մարդկութեանս մեր,
Բեւեռեցան դժպիհն ի խաչ»:

ԵԱՅԱՄ.

Ձայնին պէս-Եաֆա՛-զուսպ եւ ամփոփ քաղաքիկ մը. արտաքուստ տեսիլովն ալ՝ նշանակութեանը չափ սիրուն եւ նկարչագեղ, կառուցուած սուր եւ զուարթ բլուրի մը վրայ, որ իր սանդղդաձեւ ելեւելքներուն վրայէն ալեկոծումէ ազատած նորհարսի մը ծափիկ ցնծութեամբ կը նայի ու կը խայտայ կատաղի ծովն ի վար:

Նաւահանգիստն՝ առբերեալ աւազներով եւ տիղմերով խրթնացած՝ ծանծաղ եւ վտանգալից է. քանի մը ցից եւ տխեղծ ժայռեր կը կոծին բացածովէն մշտայոյզ կոհակներու մոլեփրփուր բախումներով, որոնց վրայէն արաքներու լայնկող նաւակը հրաշալի դիւրաթեքութեամբ՝ կանցունէ ուղեւոր-

ները , սահեցի՛կ ստոյգ մահու մը լպիրծ վտանգ-
ներէն :

Ըստ Պլինիոսի եւ վաղեմի աւանդից՝ այս փոք-
րիկ քաղաքը կա՛ր ջրհեղեղէն առաջ . կըսեն՝ Նոյ
նահապետ հիմնարկած է զայն եւ ապա հոնկէ՛ մտած
իր տապանը . կըսեն դարձեալ՝ ջրհեղեղէն ետքն
Յարէթ նորէն շինեց զայն եւ իր անունը դրաւ
անոր : Քիրամ՝ հո՛ս հանել տուաւ տաճարին եղեւ-
նափայտերը (ա) . հոսկէ՛ Յովնան մարգարէն՝ փա-
խըստական « յերեսաց Տեառն »՝ նաւ նստաւ Թար-
սիս երթալու (բ) : Եւ Եփա միակ նաւահանգիստն է
հարաւային Պաղեստինի . հոնկէ՛ կը դիտուէին եր-
բեմն Թարսիս գացող եկող նաւերը :

Եւ Եփայի զուարթ բնակիչները խանդաղատան-
քով կը յիշեն ցարդ Տարիթայի կամ Տորկասի
(Այծեմնիկ տիկնոջ) վէպը (գ) : Մայիսի 25ին՝ տա-
րեկան հանդէս մը կը սարքեն , եւ քաղաքին երի-
տասարդները՝ նարընջենեաց անտառներն երթալով՝
օրն ի բուն կերգեն կը խաղան ի պատիւ այդ
Տիկնոջ :

Սօսուն պուշըտուն գիրուկ վարդապետ մը՝ վե-
ղար ի գլուխ(դ)՝ կուգայ մեր նաւը . իր դիմագի-
ծերէն կը ճանչեմ զինքը , Պոլսեցի մըն է եւ տղա-
յութեանը տեսած եմ զայն մեր գրասեղաններուն
առջեւ : Ուղեկիցս վարդապետին հետ կը գըր-
կախառնին օծակցական սիրով , եւ կանցնինք

(ա). Եզրաս Գ. 7 :

(բ). Յովնան Ա. 3 .

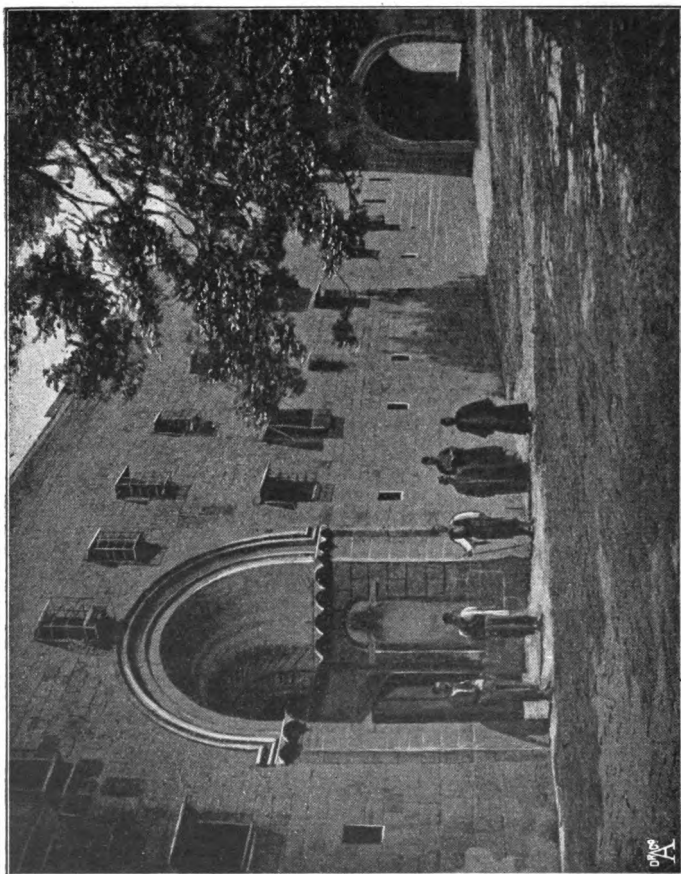
(գ). Գործք Առաքելոց, Թ. 36—43 :

(դ). Երուսաղէմի վարդապետները վեղար ի գլուխ կը շրջին
գեւ. արտաքոյ :

արագ թեթեւ ու տրոփուն թափով մը այն հանդարտացեալ ալեաց վրայէն, որոնցմէ անցայ ու յետս դարձայ և տարի առաջ այնքան սոսկմամբ . . . :

Օրհնեալ է Աստուած . եղերք կելնենք, Պահեստինի «սրբանուէր դաշտորէից» եղերքը, և կերթանք շիտակ Հայոց վանքը, որ նաւահանգիստի մը չափ մօտ է ծովին և նաւահանգիստէն աւելի դիւրութիւններ կուտայ ծովագնաց պանդուխտներուն, ըսե՛նք՝ Տեսուչ վարդապետին շնորհիւ :

Այդ տխրադէմ վանքը՝ պատած աղի և խոնաւ օդով մը՝ ունի արեւելեան խանի մը լայնակող երեւոյթը : Երկու գիշեր հիւրընկալուեցանք հոն ուրախ հանդիպումներով և խօսքերով . Եաֆայի վանքը կա՛յ կէս մէդր տրամագիծով և մէդրէ մը աւելի դուրս մնացած՝ թաղուած մարմարի հին հիմնասիւն մը պատմական : Բակը կայ Եւդոկիացի Պետրոս Պատրիարքին տապանաքարը՝ պատմական արձանագրութեամբ մը : Իսկ քաղաքն առ հասարակ արուայիկ միջակ և շատ ուրեք խառնակ դիրքովը, իր արաբական շուկայով, հայ կալուածներու փողոցին լայն ցուցադրութիւններով, ընդարձակ պարտէզներով և աշխարհչակ նարընջնիւններով ու գաղթական զատուցեալ հաստատութիւններովն՝ ունի համառօտեալ սիրուն պէտպիսութիւններ, որ կը զուարճացունեն առանց յափրացունելու : Նարընջնեաց բացավայր պարտէզները՝ ցածուն անտառակներու հաճոյական երեւոյթով մը՝ բնասիրական խայտացող հակադրութիւն մը կը յօրինեն քաղաքին արեւմտեան պարիսպնե-

ԱՒԱԳ ԴՈՒՌՆ Ս. ՅԱԿՈՎԲԱՅ ՎԱՆՈՒՑ

րուն և փողոցներուն կամարակապներուն հանդէպ, որ դիզուած են եղերքն ի չար և որոց դէմ 6-7000 տարի է կը մարտնչի ու կը մռնչէ տռնագին Միջերկրականի լա՛յն քղանցքը. « անդ կացդէ »: Թուի սուրբ երկիրին այս սիրուն սահմանակալին առջեւ՝ օվկէան զինաթափ ելած, ա՛լ միայն յաղթեալ ու ընկրկեալ հզօրի մը ստատով կը լախէ ու կողոքէ անոր անդրաջրհեղեղեան գամերը: Այս սահմանակալէն մինչեւ Ճիպրալդար՝ 6-7 աւուր արագ ճանապարհ մըն է ծովու. ջուրի այդչափ պարարտ ծանրութիւն մը՝ աղխեալ զանգեալ իր ոյժն եւ թափը տակաւին Եաֆայի եզրերուն և չէնքերուն կը զարնէ իրր անդադար իր թիկնեղ կոնակներով:

Միջնաքաղաքին հին ու նոր շէնքերուն մէջ տիրող ձեւն է անպատշգամ և ուղղորդ քառակուսին՝ ճարտարապետականին հաստատագոյնը. անոնց մեծագոյն մասին երդիքն ալ տալիակ է ու անզարդ գմբէթաւոր, որ արաբական միակ նիշն է քաղաքին: Փողոցներն ալ ուղիղ և կարճ սակայն լա՛յն են: Բուն քաղաքին մէջ՝ պարտէզ գրեթէ բնաւ չիկա՛յ, մէկ երկու մասնաւորներէ և Յրանչիսկեաններու վանքին բուրստոտաններէն զատ:

Քչքըշուելով մեր վարդապետներուն հետ՝ տունք բաւական այցեր նշանաւոր հայ քաղաքացիներուն, ի մէջ որոց Պառոն Բասկալ Աւստրիական հիւպատոսը, որ խոհեմ և կիրթ անձնաւորութիւն մըն է, Պ. Գէորգ Մուրատ՝ Գերման հիւպատոսաբանի թարգմանն և այլք: Կիւրակէ առաւօտ ժամը 12ին արթունալով վանայարկ կոյաձեղուն սենեակիս մէջ՝ սկսայ աղօթել ինչ որ ներսէս կուգար վայրկենապէս զրաբաւ՝ Նարեկացիին և Դաւիթին

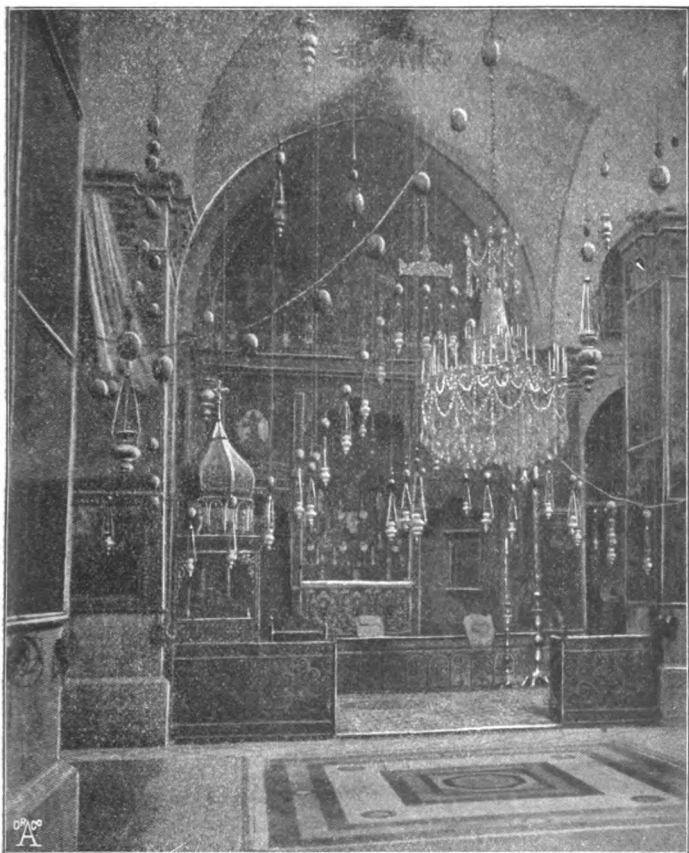
օրհնութեանց կցորդարար իմն . չորս հինգ տարի է այսպէս կազմեմ . ամառ ինքնագիւտ սփռփանք կան այսպէս ազօթելուն մէջ , որ բանաստեղծագոյնն և քրիստոնէագոյնը կը թուի . շաբաթուան մը ուղեւորական յիր ու ցան խուկումներէ ետեւ՝ հարկ է ամփոփիլ ազօթից անդորրող խնկումներուն մէջ : Ահա կը զարնէ մօտի քամբանան ծանր ծանր և կը լեցուն իմ աչքս , որ երեք տարի է հարկեալ ու պայմանեալ ակամայութեամբ մը չեմ մտած հայ եկեղեցին . . . կը մտնեմ հոն՝ այդ տարտամ և խոնարհ յարկը : « Նորոգեսցի որպէս արծուոյ մանկութիւն քոյ »՝ առաջին մխիթարական ձայնն է որ կը բախէ ականջիս և սրտիս՝ Սաղմոսի հզօր տողերէն : Եւ հոն երկու վարդապետ ու երեք աշխարհական՝ խաչի բաւական փայլուն երդեցողութիւններով կը կատարենք Վարագայ « փայլուն տօնը » : Եկեղեցին շատ փոքր և ձայները շատ մեծ են հոն :

Եաֆայի նարնջենեաց պարտէզներէն տարին 500,000էն 800,000 սնտուկ (մէկ սնտուկը 100-120 հատ) նարինջ կը յղուի Եւրոպա և Ամերիկա : Այդ նարինջներն են քաղաքին գլխաւոր նիւթը վաճառականութեան : Երեկոյին՝ վարդապետներուն հետ գացինք Netterի երկրագործական երեսնամեայ հաստատութիւնը, որ քաղաքէն կէս ժամ հեռու Սարոնի դաշտին սկիզբը բարգաւաճած է՝ օրինակելի տիպար պատրաստութիւններով : Արդէն Պոլիսէն ծանօթ պատուական հրեայ մը՝ Մ, Միդրանի՝ յանձնարարած էր ինծի այցել այդ հաստատութիւնը, որուն Տնօրէնն է իր քեռայրը : Սկիզբով սիրող բնագործական արհեստից՝ կուզեմ նկարագ-

բել հոս Սարոնի հարթագեղ դաշտին սկիզբը ծագ-
կած այդ ագարակ-դպրոցը մեծ՝ ընդարձակու-
թեամբն հաւասար Ալէմտաղիի Հալիմ փաշայի
ագարակին, իսկ ընթացիկ կազմածովը չատ գե-
րազանց անկէ :

Անցնելով վայելուչ ծառուղիէ մը, որուն եր-
կու կողմերը կը բռնեն պողատու ծառերու ան-
տառներ և բանջարեղինաց մեծ ածուներ, հասանք
նախ ճիշդ ագարակին կեդրոնը կառուցեալ եր-
կայն քառակուսի յաղթ տաճարը . երբ ներս մտանք
կեդրոնական դուռնէն՝ 20 մէդր երկայնութեամբ
և 15 մէդր լայնութեամբ պարզ ում եծաւ վայելուչ
սրահի մը մէջ գտանք ինքզինքնիս, որուն ճակա-
տը բռնած է ղեւտական սրբաւայրը վարագու-
եալ՝ առջեւն ունենալով երգեցիկներու դասն և
ընծայատունը . ապա 10-15 կարգ նստարաններ
աղօթաւորներու համար և ասլա գաւիթն ուր կե-
ցած ենք : Եէհովայի նուիրեալ այդ մեծ սրահին
անմիջապէս վրայի յարկը կը գտնուի երկրագոր-
ծական դպրոցը՝ բաժնուած հինգ մեծ դասարան-
ներու (ըստ հինգամեայ բրոկրամին) և արտաքին
սրահի մը : Ուսանող պատանիները մեծ մասով իս-
րայէլացի ու Պոլսական դեհերէն են 12էն մինչեւ
20 տարեկան՝ սատակ կապոյտ զգեստներով . 150
հատ կան, և կաշխատին դաշտը, դպրոցը, գոր-
ծարաններուն մէջ օրինակելի պարզութեամբ եւ
վարժութեամբ : Անոնք կը ցանեն, կը հերկեն, կը
հնձեն ու կամբարեն . անոնք դարձեալ կաղան,
կը լեսուն, կեփեն, խաղողը կը ճուլեն, պանիրը
կաթը կարագը կը պատրաստեն, և կը դարմա-
նեն անասունները : Ֆրանսական զուարթ ոգի մը

կը ցոլայ իրենց տարազին ու դէմքին վրայ , իրենց ուսուցիչներուն մեծ մասը Ֆրանսայի մէջ կրթուած ըլլալով : Ապա հետզհետէ այցեցինք բուսական թանգարանը , ուր Եւրոպայէն բերուած սերմերու մեքենաներու և բուսական պատկերներու վրայ կը դասախօսէր Բարիզի մէջ ուսած դասատու մը . գիրքերու թանգարանն , ուր կային 4-5000 մատ-եան՝ նոյն լակ գրական հեղինակութիւններ և ուր դրուած էր պատկերն հիմնադիր Netterին . ապա լուսանկարի բաժինը , սնօրէնի բաժինը , տարրա-գիտարանը , զգեստարանը , ննջարանը , խոհանո-ցը , փուռնը , բաղնիքը . որոնք 200 հոգի տածելու համեմատ մեծ են և կը գտնուին անմիջապէս տա-ճարը շրջապատող ճամբուն վրայ , որ կը կրկնուի զուգահեռաբար . երկրորդ ճամբուն վրայ են կո-վանոցն և ցուլարանը , ուր իրենց խոշոր կազմովը կը հեւան Դամասկոսի կովերն ու ցուլերը և ման-րիկ գեղեցկութեամբ կը խայտան Եաֆայինները . երրորդ բաժինին վրայ են կաթնատունն և պան-րարանը , սմուրի դասատուներու համար զատ աքաղղընան մը , ամուսնացեալներուն համար աքաղ-ղընան մը զատ , որոնց առջեւն է մեծ գինիարանը , կրկնորմ ճարտարապետութեամբ կառուցուած ըստ տարրագիտական սկզբանց , չէնք մը լայնարձակ կամարակապ՝ տաճարին չափ , ուր կը գտնուին ըստ վերջին ժոյ դինեհորը , մեծամեծ տակառներ , մեքենաներ , մեծ ամաններ , հաղորդիչներ այլովքն հանդերձ . այս ամէնուն վրայ կը տիրէ ամուր պար-զութիւն և մաքուր հնարագիտութիւն , որ ամուր պատիւ մը կը բերէ հաստատութեան վարիչ տար-րին : Տեսանք նաեւ Եւրոպայէն բերուած նոր սեր-

ԱՒԱԳ ԽՈՐԱՆ Ս. ՅԱԿՈԲԱՅ ՏԱՃԱՐԻՆ

մերու փորձարանն ու ծագիկներու և ծառատունկերու վայելչագեղ տորրանոցը, որ չէնքերուն արեւելակողմը դիցարանական բարտիներու ներքեւ քառակուսի զատուցեալ ածուի մը մէջն է ու կը բուրէ՝ դրախտային քաղցր զովութեան մը կցորդ՝ աո՛ւր հոտ մը աշնային ծաղիկներու . հաստատութեան հարաւային կողմը բլրաձեւի մը վրայ կը տարածուի մեծ այգեստանը , որ գարունին կը զգենու լիականաչ վերարկ մը նուրբ՝ աչք առնելու չափ առատ և հզօր գոյնով, և ամառը կը հարսնանայ խոշորահատ մարգրիտներու անհամար ողկոյզներուն :

Ապա անյագուրդ ակնարկ մը ձգեցինք 240 հէքդարի չափ մշակուած ստացուած դաշտագետինին վրայ , ուր նարնջենիներ, թթենիներ, ցորենի, գարիի, վարսակի ողորկ արտեր՝ լարաբաժին կը յաջորդեն իրարու անդորր եւ ապահով պտղաբերութեամբ, և երանի՛ կարդացինք Աստուածաշունչի այն իմաստուն ժողովուրդին, որ այգքան օրինակելի կարեւորութեամբ ըմբռնած է մշակական փիլիսոփայութիւնը՝ սուրբ այդ հողերն արօրի փայլուն սրբութեամբ հանդիսադրելով արեւուն՝ ժիրաժիր մանուկներու սուրբ քրտինքովը : Այս ամէնը կը վարէ միակ տնօրէն մը իր տանտիկին ամուսնովը , որ Պոլիսէն մեր ուղեկիցն էին : Հաստատութիւնն ունի 5 երկրագործութեան և 3 լեզուագիտութեան դասատու : Հորիզոնի խոժոռ լեռներն ամպերուն մէջէն վեհաբար և խրոխտաբար կը դիտեն այս երջանիկ դպրոց-ագարակը , որուն վրայ կը սրսկի 30 տարիէ ի վեր երրակի օրհնութիւն մը . օրհնութիւն գիտութեան, օրհ-

նութիւն աշխատութեան, օրհնութիւն և պսակ
օրհնութեանց երկինքի . . . : Երջանիկ գոհութեամբ
դարձանք քաղաք, և յագեցած այս միջանկեալ
պտոյտներէն՝ երկուշաբթի Հոկտ. 1 ժամն եօթն ու
կէսին ճամբայ ելանք երկաթուղիով Յաֆայի սի-
րուն քաղաքէն յերուսաղէմ . աչք լեցուած ու-
րախութեան արցունքով եւ սիրտ աստուածա-
շնչական տրոփումներով :

Ուղեկիցս Հ. Զիլինկիրեան վարդապետն՝ ա'լ
իր հողին վրայ է . քանի մը ժամէն իր տունին
մէջ երեկօթելու յոյսը տանուտիրական շողումնե-
րով վառած է իր ականողիքը, մինչ իմքս կելեկ-
տրանան տակաւ Սրբավայրերուն տեսութեան
անձկով : Յիս աշխարհակալած նախայիշատակնե-
րուն ամէնէն վսեմն ու անտեղետալին Նաբաւ
լերինն է , ուր ուխտած եմ ելնել , ուր Եզրպտա-
կան յոյր գիտութեան եւ քաղաքակրթութեան
վսեմ գաղթեցուցիչն իր վերջին հանգոյցն առա'ւ
և հանգեա'ւ : Ա'լ վարդապետն է որ կառաջնորդէ
ինծի՝ պատմական ու տեղական ծանօթութիւննե-
րով . ինք կերթայ իր տունն և ես ի պանդխտու-
թիւն , պանդխտութիւն աստուածային : Կենսա-
խայտ լեմոնիներու և նարնջենիներու անտառներէ
ազարակներէ և արտերէ անցնելով՝ մինչ հրընթացը
կը սուրար դէպի Սարոնի դաշտն հիանալի , մենք
առինք վարդապետին հետ « Գովեա' Երուսաղէմը » :
Այս արգաւանդ դաշտը, որուն վրայ ունինք գրել
այլուր , կը ձգի յարեւելակողմ մինչեւ ի բարձ-
րագոյն հորիզոնն՝ այսինքն Յուդայի և Եփրեմի
ըստած լեռներուն շղթան : Ժամն ութին կանց-
նինք Լիդդայի ձիթենեաց հինաւուրց անտառը՝

կաղմուսած հարիւր հազարաւոր ծառերէ, որոնց մէջ կան մինչեւ մէկ մէդր տրամագիծ ունեցող ջոջեր. 8¹/₂ լին կը հասնինք Ռէմլէյի կայարանը . ասկէ ա'լ կըսկսի բարձրանալ գաշտն եւ կառնէ հարթ այլ անդարդ եւ սնաաղարթ կերպարանք մը. քանի մը հողազանգ տնականեր եղեգնուտ երդիքներով՝ կերեւին հոն յապտորակի՝ վտարանդի պահակներունման . քիչ մը ի հարաւ կա'յ Եթրոն քաղաքը , ուր Աշտոտէն լեռուեցաւ երբեմն տապանակը : Ժամն 9¹/₂ լին հասանք Տէրեպանի ձորը , որ կը մտնէ Եփրայիմի լեռներուն մէջ : Փղշտական հին սահմանագլուխներէն՝ մենք ալ մտնելու վրայ ենք այդ վիմուտ ոլորուտ լեռները . օդն ալ տակաւ կը մկրտուի լեռնային գոլութեամբ մը . եւ կառնէ առոյգ թափանցկութիւն , որու մէջէն դիւրին կըլլայ զանազանել ու քննասիրել հազարաւոր մէդր հեռուն՝ այրերն ու ավափայքը , չէներն ու ան . չէները : Այդ ճաղատ լեռներուն մէջ շատեր կան, որ աշխարհի ծանօթ սկիզբէն գէթ 1000 տարի մը յառաջ գոյացած ըլլալու երեւոյթն ունին . այնուքան լերկ ցի'ց ու անհողած են , այնքան դառաւ խաւերով չարահիւսեալ . անհատնո'ւմ ոլորք, անհատնո'ւմ չղթայում ամայի , անհատնո'ւմ հովիտ , անհատնո'ւմ ժայռ եւ տնձաւ , որոնց վրայ գահած է խաղաղ ծանրութիւն մը դամբանական : Հող ըսուած բանը չիկա'յ հոն . կարծես նախախնամութիւնն ամբողջ մարդկան աղղի արմ Սգամը ստեղծած ատեն՝ հող չէ ձգած առած է հոսկէ եւ փչած է անոր « Շունչ կենդանի » անշունչ քարերը միայն ձգելով անոր սուրբ յաջորդներուն . քա'ր ու սա'ր՝ ցից ցից ամբարտակուած յաւիտենական

նմղեցութեան ցուրտ հեծեմանքը վիմատառելով .
յոյսն և կակուղ երկինք միայն կըսփոփեն այդ
անյոյզ բարձրութեանց կա՛րծր մերկութիւնը :
Քանի մը տեղ՝ թալարաձեւ սեքերու վրայ քիչ
մը հող տեղաւորելով երկրագործներ փորձած են
աճեցունել տունկեր ու սերմեր :

Կը սուրանք այսպէս հրոտն այդ ամէնալէմ
լեռներուն մէջէն . աստուածաշնչական սուր յիշա-
տակներ ալ սրննթաց կարչաւեն մեր միտքը .
Փղշտացիք , Սամոն , Դաւիթ , Յեսուեանք՝ այս
ապաւեր տեղուանքը բանակած, երգած ու հմայած
են : Ժամը 10¹/₂ին հասանք Պիթիւր սրբաջուր
գիւղէն արաբ : Ա՛լ մօտ ենք Ս . քաղաքին . երա-
դաւլազ երազներու վրայ՝ ա՛լ բանալու վրայ ենք
սչուրնիս՝ լեռներու այս վերջաբան խրթին կընճ-
ռտներէն՝ իրական հին տեսլաքազաքին :

Պուն ձիթենիներ , տարտամ կանաչներ , գետ-
նասող նորօրինակ այգիներ , Փիլիպպոսի աղբիւրը,
յունական լաւք մը կը լրջացունեն ուր ուրեմի
վերջապահ հովիտներուն բաց դուռները , ուրկէ
կը նկատուին Երուսաղիմի բարձրաբերձ չէնքերը :
Կը հասնինք վերջապէս վերջին կայարանը՝ Ծով-
տեսի՛, Յամաքտեսի՛, Լեռտեսի՛, Վէմտեսի՛ այլ ոչ
Մա՛հտեսի , այսքան մը դէթ կը տարբերինք ու կը
բարեբաղդինք հիներէն՝ ըսե՛նք՝ շնորհիւ արդի
գիտութեան և ապահովութեանց : Երուսաղէմի
տեսքը՝ կայարանի կողմէն՝ բոլորովին եւրոպական
է արդ : Տասնի չափ անձանօթ վեղարաւորներ ու
Ս . Յակոբեանց դպրոցին ամբողջ աշակերտները
կրօնազգեստեալ կը դիմաւորեն մեզ « սղեկայքի »
պատիւներով . փառակից կըլլամ ուղեկիցս վար-

դապետին համար սարքուած այս վեղարաւոր շարքին , ու կառքերով սիրտ ի թունդ խոնջ եւ կրաւոր իմն ձուլուածով կը հասնինք Սիոն՝ Ս. Յակոբեանց մեծ վանքը : Ժամը երեկոյեան 12 է . ա՛լ բոլորովին լեցած՝ Պոլսեցի վարդապետէ մը կը խնդրեմ նախ Եկեղեցին մտնել , եւ խոնարհ հին դուռնէ մը կը խոնարհիմ ու կը մտնեմ՝ վերջալոյսի անփակ շողերուն փոխան՝ մշտալոյս կանթեղներու ճառագայթներով պլպլջացող տաճարն առաքելահիմն : Աւագ խորանի մթամած տեսիլին առջեւ , որ ունի անդէնի մը տարտամութիւնը և Գլխադիր զարմանագործ մատուռին քովիկը՝ երկինքի երկիրի և շուրջ վայրերուն վրայ ակնարկ մը մահականացու , մրմունջ մը հիւանդ եւ երկու կաթիլ արտօսը (որուն մէջ ծրարուած է խաչակոհակ կեանքի մը բոլանդակ ալեկոծութիւնը) եւ ահա կըզգամ որ ա՛լ գոգն եմ Աստուծոյ , այսչափ մը վայրկեան երանութիւն ալ ինծի :

Ապա կը փութամ պարտաւորապէս Ս.մենապատիւ Ս. Պատրիարքին քով , որ ապաքինելու վրայ է ծանր հիւանդութենէ մը : Բազմած աւանդական Աթոռի մը վրայ՝ խուկի դոյն մը պատած է իր լեցուն դէմքը , որ վերջին օրինակութիւն մըն է հին ժամանակին սաստալից եկեղեցական պատկերներուն : Կառնեմ աջը , քանի մը հարցում ուղղելով՝ կը յանձնէ զիս հիւրընկալին : Գիշերը «Բարեաւ եկայքի» սեղանով մը եւ վառ բաժակներով կանցունենք նախկին պատահումներու խարխափուն ժամերը՝ տասնեակ մը դեռ անծանօթ վարդապետներու հետ , մինչեւ որ վանական լուրջ լուծեան մը մէջէն կառաջնորդուինք հանգչիլ իւրաքանչիւր մեր խցիկը :

Շիտակը մտադիր չէի վանքն օթել, բայց աւանդական և տոմասիրական պատճառներով՝ մանաւանդ գոհացունելու համար հնասիրական փափագներ մըն ալ և չկոտորելու համար Միաբանութիւնն՝ յանձն առի համակերպիլ վանական սեղմ եւ խիստ կենցաղի մը, որուն իցի՛ւ տանէին մարմինս և հոգիս :

Այգուն ժամը 10¹/₂ին՝ միաբանութեան մեծ մասը փայտեայ ու երկաթեայ ժամհարներու կոչովը՝ խմբուած է Նկեղեցին : Ես ալ միամտօրէն կիջնեմ եկեղեցի, որու եւ վանքին վրայ կուգեմ կանխաւ արտայայտել սկզբնական տպաւորութիւններս որպէս զի կարենամ ըսել անխառն բաներ մը. — առաջին տպաւորութիւնները լաւ կըլլան, զի երեւոյթները կը ներկայանան իրենց ամէնէն սուրբ և ասպնջական ձեւով : Ս. Յակոբեանց այդ խորախորհուրդ եկեղեցին, որ բազմապտոյտ վանքին յարկերուն մէջ գետնադամբանի մը պէս սուզուած թաղուած է լայնախարիսխ, թուեցաւ ինծի շատ ներդաշնակ և հին ճարտարպետութեամբ կերտուած կոկ և աւանդընկալ աղօթարան մը՝ բացառելով միայն անձուկ և ցած դուռներն երկաթի ու քանի մը վաղեմի պատկերները տխեղծ : Ըստ չափուն երկայնութեան 22 և լայնութեան 16 մէդր է : Ըստ ձեւին՝ կը մօտի Կ. Պոլիսի Ղալադիայի հին Ս. Լուսաւորիչին, որուն տաանեւութեորդ դարու նորոգութեան ատեն նորոգակից ալ եղած է. իսկ հանգիտապէս՝ գրեթէ աննման է հայոց մէջ, Զորս յազթ քառակուսի սիւներ, որոնց երեսներն ունին մէդրէ աւելի լայնութիւն՝ ստորուստ յախճապակեայ եւ պատկերապատեալ և վերուստ վաղնջուց

խոյակաձեւերով քանդակեալ՝ Վեր կը բռնեն կաթովիկէաձեւ գմբէթիկ մը , որ չրջանակուած է ներսէն երկաթորմով մը , եւ քանի մը մեծկակ պատուհաններով։ հոնկէ միայն ներս կը նշողեն արեւին արքանեակները՝ կցորդուելով կանթեղներու ճառագայթներուն հետ ա՛յն զէնիթէն մինչեւ ա՛յս նատիրը՝ փառաւորելու համար իմանալի լոյսն անմատոյց։ Գմբէթիկն յեցեալ է ընդմիջանց կամարակապներու վրայ , որ կը կաղմեն սողումոնեան կնիք մը։ Ոսկեզօծեալ աւագ խորանն եւ իր քովընտի զոյգ մը խորանիկները՝ միջինդարեան մանրաձեւ եւ միմիկն չափակցութիւններով կը զարդարեն արեւելեան անլուսամուտ ճակատը՝ տպաւորիչ հին աւագ սլատկերներու հետ։ այդ պերճ խորաններն ոսկեզօծուած են տասնեւութերորդ դարուն մեծ պատրիարքի մը օրերուն։

Ձեղունն՝ համակ բազմակամար՝ կը հասնի տասնէ աւելի մէդր բարձրութեան , եւ պատուհանները կը դուլնեն մէդրէ աւելի թանձրութիւն որմերու , որոնց մէջ կան մինչեւ 1000 տարուան անխախտ պատեր։

Այդ որմերուն վրայ դրուած են շուրջանակի երկու կարգ աստուածաշնչական ամէն տեսակ պատկերներ՝ հիները մեծ մասով գործ Հաննէ աթուակալ վարդապետին եւ նորերն յոյն եւ հայ ճարտարներու , որոնց մէջ իր ինքնակիրթ հանճարովը կը բռնէ նշանակելի տեղ մը միաբան Գեր. Մամբրէ Նպիսկոպոս Մարկոսեան։ Գլխադիրի երկնագմբէթ մատուռը՝ քանդակագործութեան , սատափի , բանուած ատաղձի եւ վանական խնկեալ պաշտամունքի գոհար տփիկ մըն է։ անոր կից մատ-

րիկին մէջ է գանձարանին խորհրդափակ դուռը, ապա կուգայ Ս. Մակարի մատուռը: Եկեղեցին՝ հին շատ եկեղեցիներու պէս չունի արեւելակողմը մեծակալ լուսամուտ, որմէ՝ իբրեւ պատշաճագոյն մերձաւորէ՝ դիտուի անհունն եւ ներս թափանցէ անոր հսկա՛յ աչքին նախդոյն լոյսն հրոսկի: հունին եւ անհունին այս լուսեղէն հաղորդակցութեամբ՝ թերեւս կրօնք եւ կրօնական պաշտամունք աւելի վսեմ եւ տիեզերական յայտյանդիմանութիւն մը առբերէին (—): Սակայն մշտական լոյսերու մը անշէջ փոխադրութիւնն աստղատիպ կանթեղներու մէջ՝ անհունապէս կը խորհրդաբերէ հոն երկնային անհուն լոյսերուն տեսիլը, որուն առջեւ՝ երկրաւոր մարգն հաւատացեալ՝ իբրեւ ի միւս ա՛յլ երկնի՝ կըրնայ այդ փակ կամարներուն ներքեւ անգամ գիտակցօրէն տեսնել ու պաշտել լոյս կրօնք մը ամէնաւճայր Աստուծոյ: Մշտավա՛ռ են այդ արուեստալոյս արեւներն ու աստղերը՝ մանաւանդ

(—). Նախնական եւ նահապետական ատեններ՝ մարդիկ ընդհանրապէս բաց երկինքի ներքեւ կը պաշտօնաորէին ու կաղթէին. ապա երբ կառուցանել տաճարներ՝ արեւելեան կողմը միշտ պատուհաններ կը բանային, որպէս զի նորածագ արեւուն ճառագայթները ներս թափանցեն եւ տաճարը չգրկուի աստուածային ամենամաքուր ստորագիլքներուն մէջ՝ լոյսէն, — Վիտրուվիոս. Գիրք 9. Գլ. Ե. առ G. Oliver D. D.ի The golden remains (vol. II. page 185—186): Քրիստոնէական լոյս-կրօնքին ալ կը վայլէր այս նուիրական ու նահապետական սովորութիւնն անխախտ պահել ինչպէս պահած է ալ եւրոպական եւ օրիոտոքս շատ տաճարներու մէջ: Մենք այս գիտողութիւնն այլուր եւս բերանացի ըրած ենք շատ անգամ. պրլական ուր եկեղեցիներուն մէջ պահուած է այն, բայց հինները՝ մանաւանդ սագաչէն ըստածները՝ զուրկ են արեւելեան լոյսէ:

տնօրինական պատկերներու հանդէպ : Տիրամօր երկու արծաթազօծ պատկերներ , որ կենդանի հոգիով մը կը փայլին արծաթ եւ ոսկի կանթեզներու ետեւէն՝ ունին նկարչական յատուկ շնորհ մը : Ս. Կուսին վերաբերումով հայերուն հին խանդաղատանքը՝ թուի պատճառ եղած է նկարել տալու այդ պատկերները ժամանակին ամէնէն հանճարեղ նկարիչներուն :

Եկեղեցիին աջ կողմն է Ս. Ստեփանոսի ամէնահին մատուռը մեծ , ուր կայ հրաշագործ պատկեր մը խաչելութեան և Ս. Կիւրեղի աւագանը : Զախակողմն է Էջմիածին անուանով նկարէն եկեղեցեակ մը , որուն խորանն ու վանքին հաստատակառոյց արեղաթալը շինած է անհանգարտն Եղիաղար կաթողիկոս Այնթապցի : Այդ եկեղեցեակին մէջ են՝ յատուկ սեղանի մը ներքեւ դըրուած՝ Սինայէն Յորդանանէն ու Թաբօր լեռնէն բերուած երեք խոշոր հին քարեր : Աւագ սեղանին դիմաց աջակողմեան դասին մէջ կա՛յ մեծ ու հնափառ աթոռ մը սատափէ կաթողիկէով . այս աթոռը , ըստ աւանդութեան , Տեառնեղբօրն է , որուն վրայ տարին անգամ մը՝ Ս. Առաքելոյն տօնին օրը կը բսլգմի Երուսաղէմի Ամեն . Ս. Պատրիարքը . եկեղեցիին արեւմտեան արտաքին ճակատի պարսպաձեւ որմն՝ յեցած երկու թեփական սիւներու վրայ՝ ունի պարզ մեծվայելչութիւն մը , որ կը վեհացունէ քանի մը վէմխաչեր առոր վրայ և այլուր երդիքին հուպ՝ վկա՛յ են պատմական հնութեան մը՝ մինչ ի դարն տասներորդ : Այդ վանական եկեղեցիին արտաքինն՝ իր բովանդակութեամբը կը բերէ նմանութիւնն անգարդ այլ ամէ-

նալից գոց սրբատուփի մը, որուն մէջ գետեղուած պահուած են ամէնազան նուիրական զարդեր՝ հին միջին եւ նոր դարերէն մինչեւ այս մեր դարը. հոն են հին արուեստք, յիշատակք, արձանագիրք, քանդակք, մասունք թանկագինք, մատենք աղօթից, քերթուածք, գերեղմանք եւ կրօնք. հոն անձկանօք կայցեն՝ եւրոպացի ու ամերիկացի եկեղեցականներ, շրջիկներ, ուխտաւորներ, լորտեր ու մեծամեծ անձնաւորութիւնք անգամ : Հոն Փոքր Ասիայի, Հնդկաստանի, Պարսկաստանի, Եւրոպայի, Պոլիսի, Զմիւռնայի, Բագուի, Թիֆլիզի եւ Նոր Նախիջուանի հայը կուգայ կատարել իր ամէնաջերմ ուխտը, աւանդել իր աղօթքն համբոյրները՝ դառնալու համար իր երկիրն անհունի մխիթարութիւններով լեցուած :

Եւ իրա՛ւ. հոս բնութեան անյոյզ եւ անբեր կարծրութեանց քով կարի՛ բնական ու հետեւան կը դառնան այդ գերբնական խորհրդատեսութիւնները. այս ամէնահին երկիրը՝ վաղեմի կցորդն հին Ասորիներուն եւ Եգիպտացւոց հսկայ հարըստութեանց՝ դարերու ներքեւ կարծես մաշած սպառած ամէ՛ն հարստութիւն գեղեցկութիւն աստենական՝ իր անարդիլ ժայռերուն, անջրդի ձորերուն, անկանաչ շէնքերուն վրայ՝ միայն յաւէրժ հաւատքի հրեշտակն ու երկինքի անյեղլի գարունն ունի՝ անդէնականի անուշ կանաչ ու անվախճան երազներով որորելու մահկանացուները : Ա՛յլ աշխարհի յաշխարհի (-) :

Լա՛յն, միօրինա՛կ, տա՛փակ եւ բազմօք խոպան ու անշէն հորիզոնէ մը՝ ձորուտ, քարուտ, ան-

(-). Ըստ Յովհաննու, ԺԵ. 18—19 :

ձաւաւաւ , աշխարհակրօն այս ծեր քաղաքին վրայ
ծաղուլ այգն ու արշալոյսը , զոր տասնեակ օրէ
մը հետէ կը դիտեմ միայն վանքին քարակուտակ
բաւիւլներուն մէջէն , ունին վճիտ կենդանի եւ
կենդանացողիչ յաւէրժ մանկութիւն մը՝ զգեստա-
ւորած անամպ պայծառութեամբ եւ Եէհովայական
վեհութեամբ , հաւատքի նման խո՛ր ամո՛ւր միա-
միտ , եւ ճշմարտութեան պէս միօրինա՛կ յստա՛կ
անյեղլի՛ այս երկինքին առաւօտեան փութկոտ
նախողջոյնները՝ վարէն — քաղաքէն — հարիւրա-
ւոր աղօթատեղիներէ կը փոխադարձուին ֆամբա-
նաներու բամբակ ծափիկ ձայնով եւ կեանքի նման
պինդ հաւատքով մը : Երբ աւարտին առաւօտեան
ու ցերեկուան աշխատութիւնները , որոնց մեծ
համն ու գրգիռը կուտան կրօնք , իրիկունը դեռ
անխոնջ եւ առոյգ է , ամէնուն երեսն ու սիրտն
ալ դեռ չատ քիչ բան կորուսած է այգուն մի
թարմութենէն . վազորդայնի վերի բուն երկինքին
եւ վարի վայրաբերեալ երկինքներուն — Յկեղե-
ցիներուն — յիշատակը , որուն յառած են բնա-
կիչներուն՝ մանաւանդ ուխտաւորներուն՝ մեծ մա-
սին աչքն ու յաւիտեանին անհուն յոյսը՝ երեկորին
մաղթանքներուն թեւերով կը հովահրեն կը կազ-
դուրեն այդ գոհ երեսներն ու սիրտերն յարազըւ-
արճ , որ չունին՝ սակայն՝ հելլենական վոսփորա-
կան կամ միջնեւրոպական կայտառ բանաստեղծու-
թիւնը , ճկուն եւ պէսպիսուն գործունէութիւնը :
Մարդ հոս՝ ըլլա՛յ տասնօրեայի պանդուխտ մը՝
ուզէ՛ չուզէ՛ կը տպաւորի կազդուի եւ կը հոգե-
փոխուի , խստակրօն գործունէութիւններով եւ
ապերա՛ղ անթուիչ հաւատքով :

Հոգեբանական այդ կասկարի ձուլուածով մեհք
ալ առուու իրիկուն՝ առ այժմ քանի մը թօշնած
պապաներու և Միաբան Վարդապետներու մեծ
մասին հետ ներկայ կըլլանք եկեղեցական պաշ-
տամունքին, սկիզբէն մինչեւ վերջ, և հոն՝ դա-
րերու անմեղ ու մեղաւոր մահտեսի ձեռքերու
հոգենիւթած շուրջ արուեստներուն թանձր խոր-
հրդանշաններուն և միտք ընկճող խորհուրդնե-
րուն մէջ՝ կըզգանք որ մեր միտքն ու հոգին կո-
րուած է՝ թէ՛ բանաստեղծական թէ՛ փիլիսոփա-
յական յորդ խոկումներու կարեւոր մաս մը ազ-
նիւ, այլ փոխան անոր՝ կիմանանք սիրտերնուս
մէջ խոր և թանձր կրօնական կայլակում մը վըս-
տան համակերպութեան և յանձնուած խիղճի մը,
որ կազատէ չատ մտածելէն, որ կասկեցունէ այս
օրն իբր անջան՝ այսօրուան սոսկ ձիւքերովը պա-
տահումներով և վաղուին այս օրուան պէս յոյ-
սերովը : Իսրայէլի ու քրիստոնէութեան առաջին
դարերուն և առաքեալներուն հոգեբանութիւնը
տարբեր բան մը չէր. վայրին, պատմութեան,
երկինքին ու անվայրափակ եէհովային անփակ
կաթումն է աս :

1|14 Դեկտ. 1901

ԱԶՔ ՄԸ ԵՐՈՒՍԱՂԷՄԻ ՎՐԱՅ

Ս. ԳԵՐԵՋՄԱՆԻ ՏԱՃԱՐՆ ԵՒ Ս. ԿՈՒՍԻ ԵԿԵՂԵՑԻՆ
ԻՐ ԿՑՈՐԴՆԵՐՈՎԸ

— 74 —

« Յոր քաղաք մտանիցէք կամ ի
գեղ, հարցանիցէք թէ ո՞ր է ինձ
արժանի, եւ անդ լինի՞ր մինչեւ ելա-
նիցէք անտի »
Ը-ր. Մ-ր. Ժ. 11:

Ի ԲՐԵՒ քաղաք պատմական և սրբարան
կրօնքի՝ 1900 տարիէ ի վեր Երուսաղէմ ու-
նեցած է բացարձակ կարեւորութիւն մը ուխտա-
ւորներու, եկեղեցականներու, Ս. Գիրքն ուսում-
նասիրողներու և զբօսաշրջիկներու համար, կարե-
ւորութիւն մը թերեւս Աթէնքէն ու Հռոմէն
աւելի :

Հնախօսաբար՝ ժամանակակից հին Ասորական
և Նզդիպտական ահագին շէնքերուն եւ վիթխա-
րի Թէփէին Մեմփիսին՝ անոնց իբր հետախաւաղ
աներեւութանալուն և իր այնքա՛ն կրկնեալ յե-
ղումներուն վրայ ցայսօր կանգուն մնալն՝ հրա՛շք
մըն է բազմադէմ, զոր Ս. Գիրքով միայն հնար է
մեկնել : Այդ մեծ Գիրքին հետ՝ իր աղէտներէն ու

ԱՐՏԱՔԻՆ ԴՈՒՌՆ Ս. ՅԱՐՈՒԹԵԱՆ ՏԱՃԱՐԻՆ

անկումներէն զինքն անդադար յարուցանելու փիւնիկ ոյժ մը կը տրոփէ հոն՝ Յուդայի եւ Բե-նիամինի երկիրին այդ սիրտ կեդրոնին վրայ, յոր կը կեդրոնանան նաեւ մարգարէական ու տնօ-րինական ըռլոր չառաւիղները :

Սակայն՝ Բաբելոնի Նինուէի Քաղանէի (—) եւ միւս նախնական քաղաքներուն դարակից այս քաղաքը բազմապէս ցարդ կանգուն պահելու համար՝ ո՛րչափ ճիշդ գերբնական ու գերմարդկա-յին . կարդացէ՛ք իր պատմութիւններն և կը խե-լամտի՛ք այդ անընկճելի ճիգին հատու չահատա-կութեանց , և քաղաքներու բնական ու վերջնա-կան ճակատագիրին . Բաբելոնէն, Նինուէէն, Պա-ալպէքէն մինչեւ Թէփէ, Մեմփիս եւլն . և անկէ մինչեւ Իլիո՛ն եւ Կարքեդոն :

Ի՞նչ ոյժ և հանճար ալ տրոփէ քաղաքներու կեդրոններուն և միջնաբերդներուն մէջ՝ անոնք չե՛ն կրնար յաղթել համաշխարհական բնաչափ հարկին . բնութիւնն ի սկզբանէ չէ՛ սիրած քա-ղաքները, զայս ցուցնելու համար՝ մե՛նք սլ պիտի ունենանք մէկէ աւելի առիթներ :

Ասիուդի մօտ Թէլ-էլ Ամարնայի մէջ նոր գըտ-նուած բեւեռական արձանագրութիւնք կը յայտ-նեն՝ թէ Երուսաղէմ Քրիստոսէ 1400 տարի առաջ կարեւոր քաղաքն էր Քանանի, որ եգիպտական գաւառ մըն էր՝ փարաւոնեան մեծ պետութեան ներքեւ : Անտի յայտօր 33 դարու մէջ՝ անյնեւուլ 33ի չափ յեղուածներէ՝ հասած է մեղի արդի մի-

(—). Ծննդոց Ժ. Կլուխին 11 համարին մէջ յիշուած այս վաղընջուց քաղաքն՝ երբայական բնագիրին մէջ գրուած է Բալսին ձայնով :

ջակ միջնազգային վիճակովը : Իր ամէնէն փայ-
լուն չրջանն եղած է Դաւիթի եւ Սողոմոնի ժա-
մանակը :

Իր բարձր ու լերանցամէջ դիրքին , իր շուրջը
մօրացեալ ջուրեր եւ տունկեր չգտնուելուն պատ-
ճառով՝ ունի չոր եւ ըստ բաւականին առողջ կլի-
մայ մը :

Սիոն , Ագրա , Մորիա եւ Պէզէթա բլուր-լեռ-
ները կը բաղկացունեն Երուսաղէմի գլխաւոր թա-
ղերը պատմական . Սիոն՝ մեծ մասով հայոց թաղ
մըն է , որուն արեւելակողմն է հրէաթաղն եւ հիւ-
սիսակողմը՝ քրիստոնէից թաղը . Ագրա եւ Պէզէ-
թա՝ կը կաղմեն մահմետականաց թաղը , իսկ
Մորիա՝ բովանդակապէս վայրն է հին տաճարին՝
այժմ իրրեւ նշանակելի կառոյց ունենալով իր մէջ
մեծ Էօմէրի եւ Էլ-Ագսայի մզկիթները : Հայոց
թաղը բարձր է . հրէաթաղը , ուր կան նաեւ եր-
կու մեծ սինաւոն՝ բաղմօք աղքատին ու խճող-
եալ տնակներով՝ ունի տխուր երեւոյթ մը . քրիս-
տոնէից թաղը՝ կը փայլի շէն մաքրութեամբ մը ,
զոր եւ օր օրի կը գեղեցկացունեն եւրոպական
ոճով նոր շէնքեր . Մահմետականաց թաղն՝ ունի
հետաքրքրական անհարթութիւն եւ շէն ու յար-
դարուն մաքրութիւն մը , զոր ա՛լ աւելի կը շէն-
ցունէ բիւղանդեան ձեւով շուկայ մը . իսկ Մո-
րիայի հրապարակը՝ կը սլահակերէ , պատմական
հնարաւոր հաւատարմութեամբ մը , Սողոմոնեան
տաճարը :

Սիոնի բարձր երդիքէն՝ չոր տեսք մը կրն-
ծայեն այս թաղերը , որոնց վրայ չհովանաւորե-
տերեւ մը կանաչ , պատշգաւ մը ղուարթ , որոնց

միօրինակսւթիւնը չբարեխառնե՛ր աչքի զարնող երա՛նգ մը կենդանի, ըլլայ թող ամէնէն նուաղն եօթը գոյնսրէն. թանձր պարիսպ մը՝ կերտուած քառակուսի մեծ քարերէ՝ երկայն ու չեղ-քսուակուսի շրջանակով մը կամփոփէ եւ միաձոյլ կը քաղաքացունէ այս չորս մասերն այլոսեր, որոնց վրայ փառաւոր պերճութեամբ կը խրոխտան Էօմէրի մղկիթին մեծփոր գմբէթը, Ս. Գերեզմանի տիպար Գմբէթին (—) թաքթաքուն ուռոյցքը, եւ ասոնց հակադիր անփառունակ բարձրութեամբ մը կը նային երկու սինաւոններուն կարմիր ու կանաչ գմբէթները լայն ։ Ասոնցմէ զատ բուն քաղաքին մէջ չիկայ կարկառուն կերտուած մը, որ թռիչք տայ պարսպամէջի տափ քարուկիրներուն։

Եւ ինք քաղաքն Երուսաղէմ՝ ամբողջ կառուցուած է « ի սկզբանէ » ամրաւի՛տ տափակ քարալեռներու վրայ, որոնց խորերն ու երակները կը քննուին ամէն տարի եւրոպացի ու ամերիկացի գիտուններու քրտինքովն ու ոսկիով ։ Դաւթեան ու հռոմէական պարիսպներու քանի մը հատուածներ գտնուած են այսպէս նոր քաղաքին ներքեւը, զի այժմու Երուսաղէմին տակ միւս Սաղէմ մը թաղուած լիողած է անքննաբար, ու երկայնաձիգ գետնուղիներ կաւանդուի թէ կան եւ կը մնան պեղուած ի հին դարուց անտի, ինչպէս ուրիշ գետնափոր ճամբաներն հին։ Այդ գետնուղիները՝ բնագլխաւորապէս բաւական պատճառներ մը կը համարուին երկրաշարժներու անզօրութեանը սուրբ այս քա-

(—). Կըռուի թէ Ս. Գերեզմանի այդ գմբէթին նախագոյն՝ եղած է տիպար Էօմէրի մղկիթին Այա-Սօֆիայի ինչպէս նաեւ բոլոր եւրոպական եկեղեցիներու գմբէթներուն ։

ղաքին հանդէպ և այս լեռնային ու հրաբլխային նահանգին մէջ :

Երուսաղէմի պարիսպէն ներս՝ բացի Ս. Յակոբեանց մայրերէն՝ դրեթէ բնաւ ծառ չիկայ, իսկ շուրջն և Համբարձումի լեռան ստորոտները կան ձիթենեաց խումբեր և անտառներ՝ մինչեւ 7—800 տարուան : Արեւմտեան հիւսիսային կողմը կայ բաւական ընդարձակ ձիթաստան մը, որ ստացուածք է յոյն Եկեղեցիին եւ որ միակն է դրեթէ հոս, որ կը ներշնչէ հանդարտ և խոկուն բանաստեղծութիւն : Իսկ բացաստանները՝ շատ կան, նոյն իսկ ժայռերու և ագահեալ հողէ ածուներու վրայ զարմանալի մեծութիւնն և առատութիւնն այդ ծառերուն՝ սովորական հրաշք մըն է հոս Պաղեստինի մէջ և շրջակայքը Ս. քաղաքին, որ կը կրէ իբր 4000 տարիէ ի վեր խաղաղութեան հրանաւէտ անունն Երուսաղէմ : Խաղաղութեան տուիչ ինքն Աստուած և բնութիւնը՝ տալով հոս այդ ծառին քարերու վրայ և ծովէն հեռու հալաքնականի պէս հրաշք աճում մը՝ թուի հաստատել ուղած են հին հեթանոս աշխարհին լմաստութեան, ձիթենիին ընծայած խաղաղանիչ նուիրագործումը՝ ներդաշնակելով զայն Յերուսաղեոց Սաղիմին մարդկութեան կողմէ տրուած խաղաղ անունին հետ(—), կամ իրենք հեթանոս հելլէններն ու լատիններն՝ հինաւուրց այս արմատ աշխարհէն փոխ առած են այդ նուիրագործումը, որ կականարկուի հին քաղաքակրթութեանց մէջ Աթէնքէն, Աթենասէն, Էլէաէն(Բ)

(—). Պոսիւէ. խօսք ի Տիեզերական պատմութիւնն. տպ. ի Վիէննա 1841, էջ 188:

(Բ). Եզնիկ, Եղծ Աղանդոց:

մինչեւ Ենէաս Հռոմ ու Վիրգիլ. մեծ քերթողն է՝ որ կերգէ խաղաղութեան յաղթանակը սա խաղաղական տողով «Զիթենեա՛ւ պսակաւոր ճեմի՛ անդ ճոխ խաղաղութիւն» : Եւ իրա՛ւ, մայր-երկիրը բերքո՛ւն ալ, գոյնո՛ւն ալ, անթառամութե՛ամբ ալ՝ ձիթենիին պէս լոյծ առատ խաղաղ և ոլիտանի տուրք մը չունի, ինչպէս որ հայր-երկինքը չէ՛ շնորհած իմաստուն մարդերու՝ խաղաղութեան նման դիւր ճոխ և կարեւոր պարգեւ մը :

«Ծերքն ոստովք ձիթենեօք» այս քաղաքին՝ այժմեան նշանաւոր վայրերէն այլած եմ՝ Ս. Յակոբեանց հայ վանքէն զատ՝ Ս. Փրկիչը, Ս. Գեղեցիկ մեծ տաճարը, Ս. Կուսին Եկեղեցին, Սողոմոնեան մեծ տաճարը (—) իրենց կցորդներովը, որոնց կուգեմ արագ նկարագիրն ընել հոս ինչպէս որ տեսայ եւ ինչպէս որ ներշնչուեցայ :

Ս. Յակոբեանց մեծ վանքը՝ կը գրաւէ, իր կցորդներովն և շուրջ գետիններով, պարըսպէն ներս բաւական մեծ մաս մը սուրբ քաղաքէն. և աս՝ արդիւնք է հազարէ աւելի տարիներու բաւական տաճարական նուէրներու, հնաբազմութեանց և շահեալ բարձր շնորհներու, զորս իմաստուն պատրիարքներ յաջողած են ձեռք բերել: Այդ լայնակաւոյց հին չէնքն՝ ունի 300է աւելի սենեակ և խցեր՝ հին ոճով, ինչպէս 150ի չափ միաբան յոյնպէս հին ոճով: Վանքին ճակատն ու Պատրիարքարանը պարզ վայելչութիւն մը ունին, իսկ ներսերն աղամո՛ղ և աններդաշնա՛կ ալ են, թէպէտ չատ հաստատուն :

Տալու համար մեր Կ. Պոլսեցիներուն՝ մերձաւոր

(—). Որուն վրայ զատ գլուխի մը մէջ պիտի գրեմ :

գաղափար մը այդ շէնքին վրայ՝ կը խնդրենք մեր ընթերցողներէն՝ նորէն ի հինն և ի սուրբն օրինակ առնելով՝ աչքի առջեւ բերել Եէտի Գուլէի Աղգ. Հիւանդանոցին չափ վայր մը և շէնքեր մը՝ յաւելլով յայն անոր գրասենեակին Մեծ-Նոր խանն եւս՝ միմեանցայար ցած ու խիտ սենեակներով. վերջին հրապարակին վրայ է Ս. Յակոբայ եկեղեցին, զոր նկարագրեցինք և որուն ձախակողմն է Պոլսի բո՛ւն պատրիարքական շէնքին կրկնապատիկը քարուկիր գմբէթաւոր Պատրիարքարան ու դիւան մը ճոխ՝ ճոխապէս շքուած դարդարուած և կահաւորած պատրիարքական պարծանքներու և պատկերներու, դիւանակսն կազմածներու ցուցակցութեամբ, Վանքը բովանդակապէս՝ կամարակապներով, ներքնողիներով. մանուածոյ շաւիղներով իրարու ագուցուած կցկըցուած մասերու ամբողջութիւն մըն է՝ հին ու պարզ ճարտարպետութեամբ, որ արաբականէ ու հայակսնէ բաղադրուած անորակելի բան մըն է : Աւելի կաղմիկ են նոր վանաթաղերը, և գեղեցիկ է դպրոցը՝ Ամբողջ օր մը դարձած եմ Դեղաղի նման՝ այդ քարակոհակ բաւիղին մէջ ու չեմ կըրցած ելնել այդ խցերի վրայ խցեր աբարդումներէն, զի «Տարակոյ» անե՛լ անդա՛րձ և անձա՛գ », եկո՛ղ սլաքիարքը, յաջորդո՛ղ կամ փոխանորդո՛ղ աթոռակալը, հաճո՛ղ կամ հաճիացեալ ուխտաւորը՝ թաղ մը, խցեր մը, խաչեր կամ կամարներ մը շինել տուեր կցկըցելու ու յիշատակարա՛ն ի վերոյ յիշատակարա՛ն ի ստորէ շէնքուցեր լմնցուցեր է՝ առանց նայելու հանրական չափակցութեան : Կամարահիմն՝ տեսայ, որ երկու մէջըրոյ ստուարութիւն ու-

նէին . ատոնք են որ վե՛ր կը բռնեն մինչեւ 3-400 տարուան մեծ մեծ քարերն ու թաղերը : Հռչակաւոր Յաղուպ ամիրայի անունով երկու միջին-դարեան սենեակներ կան, զոր Գիւր. դարպասընկալը վարպետ պատկասանքով մը կը համեմէ և կը հրամցունէ հարուստ ուխտաւորներուն : Նոյն համեմներով պանծացուց ինծի ալ՝ պարոն — Տէր թալը , զոր չինած է երանելի Գրիգոր պարոն-Տէր Պատրիարքը : Կոկիկ ու հաստատուն են նաև Չամ-թաղն ու Պահճէ-թաղը : Ամբողջ վանքին վրայ հարթ ճեմելավայր է , ուրկէ կը գիտուին ընդարձակ հորիզոնէն ամբողջ Յրուսաղէմն ու շրջակայքը՝ արեւելքէն մինչեւ Մովսբու հպարտ լեռներն հեռաւոր , դրացի ձիթենեաց խրոխտ լեռը , ու արեւմտեան հիւսիսէն մինչեւ Բեթղեհէմ և շրջակայքը : Այդ ճեմելավայրը կը ծառայէ նաև իբրեւ ընդունարան և անցարան անձրելի ջուրերուն յատուկ ջրամբարներու մէջ , որ 40-50ի կը հասնին եւ վանքին ջրային հարստութիւնը կը կազմեն՝ իբրեւ միակն այդ անջրդի քաղաքին մէջ : Վանքն յատկապէս բացած է երկու յարկակից դպրոցալ՝ քաղաքացի ուստրերու և դուստրերու համար : Ունի դարձեալ իրեն կից դէզ մը քարուկիր տուներ , զորս զրեթէ բովանդակ ձրի բնակութեան տուած է քաղաքացիներուն՝ այսպէս սահմանաւ վաղուց հետէ :

Ս. Փրկիչի վանքը, որուն Եկեղեցիին տեղը Կայափայ քահանայապետին տունն է կըսեն՝ կը գտնուի քանի մը ասպարէզ հեռուն մեծ վանքէն՝ Սիոնի դուռնէն դուրս :

Հոս է որ «Պետրոս երիցս ուրացաւ». Եկեղեցին

սիրուն է. սեղանի վէմն ալ Գրիստոսի Գերեզմանի վէմը կըսուի, ըստ վկայութեան նաեւ միւս Գրիստոնեայ ժողովրդոց. վանքին բակը վախճանեալ Պատրիարքներու քնարանն է՝ հիները շատ պարզ, նորերը փառաւոր ըսուելու չափ ալւոր հանգստաքարերով. հոն որոշարար եւ պատմաբար կը տեսնուին Գրիգոր — պարոն — Տէր, Թէոդորոս, Գրիգոր Բաղէշցի, Սերոբեան Յակոբ, Երուսաղէմացի Կիրակոս եւ միւս պատրիարքներու եւ լուսարարապետներու տապանաքարերը, որոնց արձանագիրքերը մեծ մասով դուրկ են քերթողական արժան մեծվայելութենէ : Վանքին դուռնէն դուրս ի հարաւ՝ կայ գերեզմանատուն մը հանուր քրիստոնէից համար, որ կը վերաբերի Լատինաց, Յունաց եւ Հայոց. հին եւ պատմական այս վանքին վրայ մանր գրած է Ուղեցոյց Ս. Տեղեաց գիրքը (Դ. Տպագր. էջ 105) :

Ս. Յակոբեանոյ վանքին ճակատը կա'յ նաեւ վայելչադիր պարտէզ մը քանի մը յաղթ մայրերով, զոր դիրքին հաւասար վայելչութեան մը մէջ չեն կըրցած պահել : Վանքն ունի նաեւ պարսպէն դուրս նոր թաղին վրայ երկու հոյակապ օթէշներ՝ արդիւնք նուիրատու բարերարաց եւ յովանդակ միաբաններուն բաժնեկցական հարստութեան :

Երուսաղէմն այցողներու առաջին փափագը կըլլայ տեսնել Ս. Գերեզմանի Եկեղեցին : Հայոց վանքէն տասը վայրկեանի վայրէջ ուղիով մը կը հասնիմ հին ու եղծ քանդակներով չրջանակեալ մեծ դուռ մը, որ միակ մուտքն է աշխարհահոչակ Եկեղեցիին : Դէմս կենէ նախ պատճառաւորեմ երեք ժողովրդոց զարդերով լուսաւորեալ կարմրագոյն

քար մը, որու ներքեւն է Քրիստոսի տարածեալ ու պատնեալ բուն քարը . աջ կողմը կայ յունական միթին մատուռ մը, որուն միջակէտը կաւանդեն Մելքիսեդեկի գերեզմանն և խոռոչացեալ ժայռի մը մէջ Ադամայ գլուխն իսկ . ասոր վրայի յարկն է Գողգոթան : Յունաց աշխարհամատուռ Յկեղեցիին ետեւէն դառնալով՝ արեւելեան կողմը բաց դուռնէ մը վար կիջնեմ 29 քարէ աստիճաններէ Ս. Հեղինէի կառուցած մեծ մատուռը, որ այժմ Հայոց ձեռքն է և կըսուի Ս. Լուսաւորիչ Յկեղեցի . միագիկ քառակուսի մը հնաբոյր՝ քառեակ ներքին սիւնակներով, որ վեր կը բռնեն պատմական կաթոլիկէ մը . մատուռին արեւելեան հարաւակողմէն 13 աստիճան սանդուղքէ մը կիջնեմ Գիւտ-Սաչի այրը, ուր 326ին հրաշալի փորձերով երեւան եկաւ բուն խաչափայտը : Անլուսամուտ և աշխարհամուտ այս անձաւը՝ Ս. Գերեզմանի շուրջ Յկեղեցիներուն և մատուռներուն ամէնէն խորունկն և խորհրդաւորն է, ամէնէն անզարդն ու անուրորտը, ուր անձուկ և խորունկ թախծութեան մը մէջ կը կենսաբերի խաչին յիշատակը : Կեանքի (—) հին խորհրդանշան մը՝ այսքան խորունկ և ծածուկ հորիզոնէ մը վերքերեալ քրիս-

(—) . Եգիպտական վաղընջուց դիցաբանութեանց և հնածոյից մէջ՝ կերեւի ստեպ թաւ (+) խորհրդանշանն ալ, որ երբայական այբուբենին վերջին գիրն է իբրեւ կասարեալ եւ կասարումն և որ զարմանալի զուգադիպութեամբ մը հին Եգիպտացուց ու Եբրայեցուց մէջ ալ կեանքի խորհրդանշան էր : Ասոր ակնարկած են Լուկիանոս, Տերտուղիանոս, Իղիգորոս և Պաւլինոս : Ինք Ս. Հերոնիմոս կըսէ թէ « Հրէաներուն հին գիրերուն մէջ, որ ցարդ Սամարացիք կը գործածեն, դաւ գիրը խաչաձեւ է » : (Մէն. Եգիպտ. Բ. 5) :

տոնեաներուն համար՝ կեանքի և մահու չափ խորունկ խնդիր մը չէ՞ Կենեմ վեր այդ կենսական խորութիւններէն և կը դառնամ Քրիստոսի բանտին , Ձաղանաց և Լատինաց Եկեղեցիին միջնաշաւիդէն՝ մանելու մեծ Բոլորակը (Ronde), ուր կը պաշտուի Ս. Գերեզմանը :

Լայնչի խորունկ և փառահեղ խորհրդաւորութիւն մը ունի ոսկեղրուագ գմբէթն՝ որ Գերեզմանի վրայ կը սաւառնի յարութիւնաբար 25-30 մէդր բարձրութեամբ . 1808ի հրդեհէն ետք 1868ին վերստին նորոգուած է, և փոխան երբեմնի փայտեայ գմբէթին՝ դրուած է արդի երկաթի գմբէթը : Խառն ու տարօրինակ է անոր ոճն՝ երեք ճարտարապետներէ յօրինուած ըլլալուն համար՝ ո՛չ Յոյն , ո՛չ Լատին , ո՛չ Մահմետական ոճ մը . վարը՝ բոլորակին կեդրոնն է Ս. Գերեզմանի կմբիկ մատուռը , որ հին ատեններէ նորոգուելով քանի մը անգամ՝ կառքերէ նոյնպէս խառն ոճ մը զուսպ . արդի գերեզմանաքարը 5 անգլ. ոտք երկայնութեամբ հին մարմարիոն մըն է՝ անձուկ և սուրբ խցեակի մը մէջ , ուր հաղիւ չորս հինգ հոգի կրօնայ մտնել : Առջեւը՝ նոյն չափով՝ իբրեւ գաւիթ կա՛յ Հրեշտակի մատուռը : Քրիստոնեայ ամէն ժողովուրդի ուխտաւորայ այս կեդրոնական սրբավայրին շուրջը կան՝ Բոլորակին խարսխակողմերը՝ երեք չորս ժողովուրդներուն մատուռներն և սպասարկութեանց սենեակներն՝ առ հասարակ նսեմ : Ս. Գերեզմանի արեւելակողմն է՝ Յունաց աշխարհամատուռը բարձրագմբէթ և պերճօրէն զարդարեալ , որուն մէջ կան վաղեմի մնացորդներ , և ունի հաւասար բարձրութեամբ քարուկիր խանձով-

եալ գմբէթ մը սուր, որուն հակակողմ կեդրոնա-
յարկին վրայ՝ բաժակաձեւ քարեայ տաշտ մը կը
ցուցնեն իբրեւ կեդրոն աշխարհի . կեդրոն աշ-
խարհի ի Դիոփիս, կեդրոն աշխարհի յերուսաղէմ,
կեդրոն աշխարհի և ա՛յլ սրբավայրեր . ո՛չ ապա-
քէն և կեդրոն աշխարհի է ամէն վայր, որ երկ-
րաչափօրէն տարածութիւն մը ունի :

Քրիստոնէութեան կեդրոն Ս. Գերեզմանի բու-
վանդակ Տաճարը՝ այս և կցորդ մեծ ու փոքր խո-
րաններով և մատուռներով . վեհագոյն նուիրա-
տուն մըն է Յիսուսի Քրիստոսի վերջին շաբթուան
չարչարանաց կրից և մահուան պարագայից, զոր
միջինդարեան փակ այլ խօսուն բանաստեղծու-
թեամբ մը զգայօրէն կը պատմեն՝ Չորրորդ բանը,
Հանդերձից բաժանման սեղանը, Չաղանաց սխընդ,
Գողգոթան, Պատանաւեղին ու Գերեզմանը : Յու-
նական պերճ աշխարհամատուռին մէջ կայ նաեւ
խաչափայտէն կարեւոր մաս մը, զոր կը ցուցնեն
առանձնաշնորհելոյ ոմանց միայն :

Անգղիացի գիտուններ (—), սակայն, տարակոյս
յարուցած են մանրամասնեալ այս սրբավայրերուն
վաւերականութեան վրայ, բայց չուրջ պաշտօնա-
սիրող վանականք՝ անբայատրելի նախանձաւորու-
թեամբ մը կը պահպանեն ու կը պաշտպանեն ա-
նոնց իւրաքանչիւրը . այդ պահպանութեանց եւ

(—). Ատոնց մէջ Dr. Clarke առաջինն եղած է Ս. Գե-
րեզմանի տեղւոյն վաւերականութեան վրայ ուժգնապէս տա-
րակուտողներուն . իսկ զայն հաստատող գլխաւոր հեղինակու-
թիւններն եղած են՝ Chataubriand, Clark, Berggren, Bucking-
ham, Elliott, Raumer, Shubert, De Vogue, Lewin, Williams,
Willis, Warren, Schick, Clermont — Ganneau և այլ բաղադր :

սահմանախնդրութեանց առիթով մազիւ չափ յետեւառաջութիւն մը՝ պատճառ կուտայ իրենց միջեւ մեծամեծ վէճերու : Երեք գլխաւոր, ժողովուրդներ՝ իրենց հետեւորդներովը՝ կուխտեն, կաղօթեն, կը պատարագեն, թափորի կելնեն, կը համբուրեն, կը սիրուըտին ու կը ծեծկուին տնօրինական այդ ամէնատաճարին մէջ, որուն հիմնարկութիւնը մինչեւ Մեծն Կոստանդիանոս հանդէսներ կան, եւ ոմանք կը տանին զայն մինչեւ առաջին դարը քրիստոնէութեան : Տեղագէտք ոմանք կը հաւաստեն թէ այդ վաղեմի Եկեղեցիին ամբողջ շրջակայքը՝ ժամանակով Ս. Յակոբեանց վանքին շրջապատէն աւելի մեծ յատակի մը վրայ յունական մատուռներ, եկեղեցիներ, վանքեր ու հիւրանոցներ կան եղեր . եւ արդէն իր այժմու ամփոփեալ ձեւին մէջ անդամ՝ կը գրաւէ 8-10000 կանգունի չափ վայր :

Սա երկու երեք անգամ ներկայ եղայ հոն հանդիսական արարողութեանց, որ երրադարձ խանդաղատանքի մը (enthousiasme) յորձանքով կը շրջաբերին տարւոյն գրեթէ ամէն եօթնեակները փոխն ի փոխ : Տիեղերական այլայլեղու օրհնից ձայնահանդէսի մը պէս՝ յոյներու, հայերու, լատիններու եւ ասորիներու երգերը՝ առանց զիրար ամբողջացունիլու՝ չորս կողմէն ոսկեյարկ ու ջահազգեստեալ շրջափակներու մէջէն կարճագանդէին միջնազգային նուագներ մը՝ յոյնը թրթռուն բնամոյն եւ ներդաշնակ, հայն զգօն լիարտասան եւ լիասիրտ, լատինը խրոխտ եւ ուժգնաւանգ ու ասորին մեղմ եւ աղերսական՝ լարուած առհասարակ զիրար գլխու յաղթասէր շեշտերով եւ պա-

բարտապատ խտրական նախանձախնդիր հպարտ վանկերով, որոնց վրայ հակադիր աստուածային լուսութեամբ մը կը ծիծաղի վայրին չահապ հոգին խոնա՛ր՝ ու վսե՛մ . . . :

Մանաւանդ Զատիկի ճրագալոյցին խուռնամբոխ արարողութիւնը, որ ամբողջ յարկերն և խուցերը լոյսով, պատրոյգի ճենճերով, հոգեխանդ աւազակներով՝ կողողէ ու կը խեղդէ, աննկարագրելի համայնապատկեր մը կը ներկայացունէ : Գերեզմանի այդ լոյսէն կը լուցուին հազարաւոր ուռս ու խտաւորներու մոմերուն տրցակներն ալ, զոր այդպէս յաջորդաբար իրարմէ վառելով և բազմապատկելով՝ կը տանին մինչեւ իրենց բնագաւառները 15-20 օրուան ճամբայ՝ հողիի պէս գուրգուրալով այդ բոցիկներուն վրայ : Ես հետեւեցայ այդ լուսակիր ամբոխին մինչեւ Ռուսաց վանքը, Աստուած իմ, ի՛նչ պարզամիտ, մարդիկ ի՛նչ երկիւղածութիւն, ի՛նչ հաւատք այդ գեղջուկ ուստրեարին ճակատին վրայ և ուխտական սորեալ աչացը մէջ . . . :

Ելնե՛նք ապա լոյս աչքով այդ բաւիղէն լոյսի, երթա՛նք Զիթնեաց լեռան ստորոտը, Ս. Կոյսին ստորերկրեայ Տաճարն ու Գերեզմանն ալ :

Ս. Կոյսին Գերեզմանն Երուսաղէմի արեւելակողմը պարըսպէն դուրս դէպի Գեթսեմանի ձորին վրայ է՝ Փրկիչի Ս. Գերեզմանէն 20 վայրկեանի չափ հեռու : Գեթսեմանի ձորն Երուսաղէմի ամէնէն անդրատեսիլ վայրն է, զոր 8-10 պատմական սրբատեղիներ, եկեղեցիներ, գերեզմաններ և դամբանական կոթողներ ախրապէս կը շէնցունեն աստանդ . հոն հեռուներն են ի հարաւ Կոյս Արիսողո-

մի, Յովսափատի, Զաքարիայի և Յովհաննու աւետարանիչին դերեղմանները : Տեղ տեղ չա'տյորձախոր՝ այս ասրական ձորն ունի այրեր ու հեղեղասաներ, որ անաւոր պէսպիսութիւն մը կընծայեն խուն ձիթենիներով և անփառ գիւղերով պսակեալ իր եզրերուն :

Աւանդութիւն մը կըսէ թէ հոն՝ Յովսափատի ձորին մէջ՝ տեղի պիտի ունենայ վերջին դատաստանը . որով արեւելեան ժողովուրդք ծայրայեղ փափագ մը ունին հոն թաղուելու, և այս պատճառաւ ձորը մեծ մասով տապանաքարերով ծածկուած՝ ընդարձակ գերեղմանատուն մը դարձած է :

Ասոնցմէ ասդին՝ Սողոմոնեան տաճարին հանդէպ հովիտին մէջ է Ս. Կոյսի հինաւուրց Գերեղմանը . խորունկ ստորերկրեայ խաչածեւ չէնք մը : Յոյնք կաւանդեն թէ աշխարհի ամէնէն հին քրիստոնէական Եկեղեցին է ան : Քառասուն ոտք լայն սանդուղքէ մը կիջնեմ բուն տաճարը, մութ քառակուսի խաչածեւ մեծ տապանակ մը, զոր հարիւրաւոր կանթեղներ հազիւ այգի մը չափ կը լրջացունեն : Արեւելեան ճակատն է Ս. Կուսին պահպանեալ Գերեղմանը՝ ժայռի մը մէջ փորուած կոկուած և զարդարուած . վրան կայ սեղանածեւ բարձրադիր մարմարիոն մը, ուր ամէն օր կը պատարագեն Հայք և Յոյնք (Լատինք բաժին չունին հոն) . Գերեղմանին հիւսիսակողմը կան երկու Հայոց սեղաններ, առաջնոյն վրայ կը պատարագեն Ասորիք ամէն չորեքշաբթի, երկրորդին վրայ Ղպտիք ամէն ուրբաթ : Վերելք աստիճանաց կիսուն աջ կողմն՝ Հայոց պատարագամատոյց սեղան մը կայ, որ Յովսէփ Աստուածահօր կըսուի . դի-

մացը , կրկին սեղաններ Յունաց սեպհական , որ
Յովակիմայ և Աննայի Գերեղմանները կաւան-
դուին : Այս ստորերկրեայ Տաճարին վրայ մինչե
եօթներորդ դարը՝ կար բոլորակաձեւ մեծ եկեղեցի
մը յանուն Ս. Կոյսին : Իր մեղամաղձիկ խորու-
թեամբն իր տխրական պարզութեամբն և մայր
խորհրդաւորութեամբն և հնութեամբ՝ այս ձորա-
ծածուկ սրբուհի եկեղեցին՝ թուեցաւ ինծի քրիս-
տոնէականագոյնն և ամէնէն առաքելական եկե-
ղեցին Երուսաղէմի եկեղեցիներուն , որոցմէ ա՛լ
ժամ է ելնել՝ մտնելու համար աւելի՛ հանրաշխար-
հիկ , աւելի՛ ծեր հրապարակներ ու սրբավայրեր ,
ուրկէ եկան անցան նահապետներ , մարգարէներ ,
քահանայապետներ , քերթողք և իմաստասէրք .
թա՛տր տատուածաշնչական լա՛յն տեսլեանց սքան-
չելեաց և մեծագործութեանց :

15/28 Դեկտ. 1901

ՍԻՈՆ ԵՒ ԱՆՔՆՆԵԼԻՆ ԱՍՏՈՒԱԾ

«Գեղեցիկ գրիւք ցնծութիւն ամե-
նայն երկրի, լեա՛ւն Սիոն»

Սուրբ ԽԸ. 2. Ը-ր ԵԲԵ.

ՄԻՈՆԸ:

Երուսաղէմի խոնարհ բարձրութեանց ամէնէն խորխտն ու վաղրնջականն է Սիոնն՝ ինք ստուգաբանեալ քաւճոռոյթիւնը(—), Ս. քաղաքին Կապիտոլը, որուն աշակողմն ուրուացած կեցած է՝ իւրեւ միւս Տարպէյ մը՝ Քեհոնի (Հինումի) տխուր ձորը ժայռուտ, անջրպետելով Սիոն լեւը Չար խորհուրդի լեռնէն(Բ)։ Յերուսացիներուն այդ հին միջնաբերդը՝ Սիոն՝ այժմիկ տժգոյն ամփիթատր մըն է վանքերու և վանիկներու, մշակեալ ու անմշակ

(—). Սիոն՝ քաւճոռոյթիւն ըսել է :

(Բ). Չար խորհուրդի լեռն՝ այսպէս կոչուած է ըստ նոր աւանդութեան մը (14րդ դարի)՝ թէ Կայիափայ, որ այս լեռան վրայ ամարանոց մը ունէր, հոս խորհուրդ ըրաւ Հրէից հետ Յիսուսը բռնելու համար:

հողերու , դժպէի խնդրունդներու , պարսպանիմե-
րու և հնախօսական աւերակներու , որոնց վրայ
կը նային՝ հակադիր ու կրօնապահ պերճութեամբ
մը՝ Դաւիթի լայնալէմ բերդն ու Ս. Յակոբի մե-
ծատարած վանքն Հայոց :

Լ Ե Ա Ռ Ն Ս Ի Ո Ն

Հրեաներուն Տակիտոսն՝ Յովսեպոս՝ կը հաս-
տատէ որ «Սիոն և Ագրա կեցած էին իրարու դէմ՝
բաժնուած ձորով մը , որուն կը յանգէին տունե-
րուն շարքը» : Սիոն , գէթ մինչև Քրիստոսի
թուականը , էր հին քաղաքին ամենէն բարեզարդ
ու նշանաւոր մասը . Սիոն՝ Երուսաղէմի նախա-
պատիւ վայրն էր ի հնումն՝ գրաւեալ հոյակապ
շէնքերով : Անոր վրայ էր ճարպիկ Յերուսաղիմե-

րուն միջնաբերդը, որ ընդ երկար ձայնատուրեղաւ Խարայէլի եւ որ ի վերջոյ առնուեցաւ Դաւիթ մարգարէէն (Թիւք, ԺԴ. 29. Յովսեպոս ԺԵ. 63. Դատաւորք Ա. 21) : Ինք Բեթղեհէմցի մեծ մարմնաքնարն՝ հոն շինեց իր բնակարանը : Հոն՝ Սիոնի վրայ դարձեալ՝ թաղուեցան Դաւիթ մարգարէն եւ իր յաջորդներէն 14 անձինք :

Սիոնի այս հնաբանական բարձունքին վրայ կառուցուած ծայրաքաղաքն՝ հետզհետէ առած է շատ մը անուններ : Յերուսացիներուն աստն՝ ըսուեցաւ Յերուս, ապա Նրուսաղէմ կամ Յերուսաղէմ . Յովսեպոս կանուանէ դայն «Վերին քաղաք»՝ յաւելլով նաեւ թէ իր ժամանակը ճանչցուած էր ան իբրեւ «Վերին վաճառանոց» :

Այժմ իսկ՝ Սիոն միշտ բարձր ըմբռնուած է այս սուրբ նահանգին լեռներուն մէջ, եւ իբրեւ այնպիսի՝ կըրնա՛յ բարձրացունել զիս ալ Ս. Յակոբեանց բարձրադիր վանքին այս ցածուն եւ նուիրական խուցերուն մէջէն, ուր կը բնակիմ քանի ամիսէ հետէ՝ թառած իբրեւ մեղու յոստայնի եւ ինկա՛ծ ալ կաւա՛ւ միտքի ու սիրտի բաւական բարձրութենէ մը . այո՛, կըրնայ բարձրացունել զիս ալ պահ մը գէթ կրօնքի ներող թեւերուն թոյլատրածին չափ . իր ձայնաւոր անունը՝ այդ վսեմ յաւիտենական թեւերուն վրայ՝ ո՛չ ապաքէն դարձած է տիեզերական ու բացարձակ իմն քան զԼիբանան եւ քան զՄոն-Պլան՝ Սաղմոսի եւ Շարականներու խնկածրար բանաստեղծութեամբը :

Ինք՝ հին աստեղէն ամէնէն բարձր ու հիմա ամէնէն վսեմ մասն է այս քաղաքին՝ իր ամուր դղեակներովը, պարիսպներովը, գերեզմաններովը

ու հին Հայոց վանքերովը, նաև մեկուսացեալ մատենական վեհութեամբը։ Սիոնի նահապետ ուսերուն վրայ նոյն պերճ Դաւիթ մարգարէին և իմաստուն Սողոմոնին զրուցական դամբաններէն զատ՝ հազիւ քանի մը սեմադրոշմ հնութիւններ, մողայիգներ, անփառ պարտէզներ՝ ցանուցիւր տուներու եւ մարդաբնակութեանց հետ՝ կը դեգերին ստուերաբար՝ Դաւիթ մարգարէի բերդին օձիքն ի վար, որուն խորափիտքը՝ կը հսկէ միշտ հոգեւոր երկիւղ մը և կատարը՝ փառք մը աստուածային։

Այդ հողագոյն բերդին լայնանիստ ու քառակուսի պարզութիւնն ամբողջութիւնն և հաստահիմն անսեթեւեթ վեհութիւնը՝ շատ կը նմանի անոր նախահիմնողին Սաղմոսներուն անտեղալի պարզ վսեմութեան. նոյն վեհ և սո՛ւր հոգին՝ հոս այս դղեակին խոր և անկիւնաւոր աչքերուն վրայ խորացած, հոն մարգարէին երկնայեցիկ ականողեաց ճառագայթումներով բարձրացած։

Քարակոյտներով, կումբ կումբ գմբէթիկներով, մոխրագոյն աւերակներով, գերեզմաններով և աղքատին վանիկներով գրաւեալ այս լեռը՝ սուրբ քաղաքին առաջակողմ ա՛չքն է հսկայ, որով ինք հինն Յերուս և նորն Երուսաղէմ կողջունէ՝ Մովսէի լայնակող լեռներէն արձակուած այն մեծ աչքին — արեւին — նախկին ակնարկները։ Մովսէի սահմանակալ այդ սքոռարաշար շղթայէն մինչեւ Սիոն՝ տասը ժամու ճանապարհ է. այլ անջրպետն այդ երկու բարձրութեանց մէջ՝ հազիւ երկեակ մը ժամու կը թուի, այնքա՛ն վճիտ ու թափանցիկ է մէջ տեղի սուրբ օդը, այնքա՛ն ամայի և հուպ ընդ հուպ բլուրներով խառցած մօ-

տեցած է այդ հեռաւորութիւնն և այնքան կը հոգի-
անայ կը թեթեւնայ ու կը թռչի հոս ուխտաւոր մար-
դուն աստուածամերձ տեսութիւնը: Նստածս տմոյն
աւերակոչտէն, որ թերեւ երկրորդական մարգարէի
մը ճպարանը կամ սուրբի մը անձաւն է Սիոնի
արեւելակողմ զառի վայրին ճիշդ մէջ տեղը՝ չորս
ժամու ճանապարհ մը առած օրակշիռ արեգակին
ներքե կը ձգի ձորն Յովսափաթի խոր՝ ծովային ան-
բեղուն խորութեամբ մը խոր՝ ապշած-պաղած իր
եզերքներով, մէկ կողմէն քանի մը զուսպ գիւղերով
և աջակողմէն հեղեղատի մը հատու և հերձափնեայ
վիմուտներով, որ կը քարացունեն հոն 3000 տարիի
մը կիսամաշ դիւցազնեղութիւնը՝ լո՛ւ ու և մո՛ւնջ .
իսկ առաջակողմը կը պատի ճա՛ղ ճա՛ղ բլուրներով՝
ցածուկ առհասարակ մինչև ի ծովն Աղտից: Կռնա-
կէն Ձիթենեաց լեռը կուտայ այս ամէնուն փայլ ու
փառք մը խաղաղազուարճ, մինչ աւելի խորունկ
կռնակէ մը՝ կը նային իրենց այլալակերպ ու այլա-
հայեաց կողմերովը՝ Մեծն Էօմէրի դեղեցիկ մղկի-
թը(—), Հրէից լայնագմբէթ սինաւոնները, ռուսական
ոսկեգմբէթ Եկեղեցին, Երուսաղէմի Հրէաթաղն ու
Հայոց վանքին ամուր գմբէթներն և զգոյշ որմերը .
իսկ աւելի հեռաւոր աջակողմէ մը՝ կը խայտայ
Բեթղեհէմի զուարթ ու կայտառ ճանապարհը, որ
ունի կեանքի մը հրապոյրները պարզ՝ իր նուիրա-
կան անցեալով և ուխտաշատ ու զուարճատեսիլ
ներկայով: Եւ ասոնց ամէնուն վրայ տաղտկօրէն
թառած է տակաւին ձմեռնային լերկ ամայութիւն
մը, զոր հաղիւ ամիսէ մը պիտի լրջացունեն գա-
րունին ցնծագին մասները նախշուն:

(—). Հին Սողոմոնեան տաճարին տեղը:

խոնարհ, տոգոյն, ելեւէջաւոր սեմական այս բանաստեղծութեանց մէջ՝ ինք անխոնարհելին Սիոն՝ միշտ վեհ և վսեմ կը թուի՝ նոյն իր անբաժ և պատառատուն կալուածներովն իսկ, մանաւանդ անոնց որ աստուածաշնչական սիրով մը բերուած են միանգամ իր անցելոյն իր պահպանողական սուր պատմութեան. միայն Սաղմոսը կը բաւէր պահելու համար զինքն՝ իր այդ վեհութեան ու վսեմութեան մէջ։ Քրիստոնեայ վանականներ շրջապատած են Սիոնի այս անբաժ ու խորհրդաւոր կալուածներէն կարեւոր պատառներ՝ նոր անջրպետներով. ասոնց մին՝ Օգոստինեանց ստացուածք՝ կը պարունակէ քանի մը մէդր խորութեանց մէջ թաղուած Դաւիթ մարգարէի ժամանակէն աշտարակներու և պարիսպներու հնածուններ, զոր պեղելով քննած ճշգրտած և ապա նորէն հողածածկած են։ Միւս մը՝ ստացուածքն է հայ Վարդապետի մը, որ գոց գիտէ բովանդակ Երուսաղէմի ու շրջակայից տեղագրութիւնն և մանրամասն արժէքներն հողերուն և շէնքերուն, ու կը թուի վայրն հռոմէական բազանիքի մը կամ ապարանքի մը՝ իր անձաւուտ ներքնուղիներովն և գետնասենեակներովը, զորս անձամբ քննասիրեցինք երկու ամերիկացի երկրախոյզներու հետ՝ յոտից ցգլուխ փոշեմուտ և խաւարամուտ։ Ասոնցմէ ասպարէ'լ մը վերն է՝ Սիոնի ճիշդ առաջին կատարին վրայ՝ Դաւիթ մարգարէի և Սողոմոնի գերեզմանները պարփակող լայնադիր կառոյցն առասպելական, որ կըսուի Սիոն-Վերնատուն և ուր կը բնակի պահակօրէն առանձնաշնորհեալ ընտանիք մը արաբ՝ Սիոնցի անունով։

Հինդարեան և միջինդարեան շուրջ շէնքերու մէջ՝ այս Վերնատունն ունի միջինդարեան խորթին դղեակի մը երեւոյթն և խկութիւնը կարկառուն, վիպական, կրօնական ու կա՛րի պատմական և խորհրդական, սե՛մ բաւիղ մը աստուածընկալ՝ Մելքիսեդեկէն, Ադոնիսեդեկէն ի Դաւիթ, ի Սողոմոն և անաթի ի Յիսուս, ի Հոգին Սուրբ և ի դարն քսաներորդ ամենայն մը . Սիոն-Վերնատունն այդ հին կարի՛ հին օրերէն ցայսօր եղած է՝ խորխտ անհատոյց և ամէնաստացիկ բաժին մը ամէնուն, Հայուն, Հրեային, Յոյնին, Լատինին և այլն, որ իւրաքանչիւր իր տեսակէտէն կուգայ նկատել ու խորագննել զայն իր այժմու թանգարանացեալ ձեւին տակ : Այդ Ս. Թանգարանին պատմութիւնն է՝ որ կուզենք համառօտել հոս ըստ առձեռն տուիքներու :

Սիոնի այդ դղեակը՝ քրիստոնէութեան առաջին թուականներէն ցայսօր ծանօթ է այդ Սիոն-Վերնատուն անունով, և աւելի հին դարերու՝ էր դղեակ անառիկ, թերեւս նուիրագործեալ՝ Քանանեան նահապետի մը զիրքով (—) :

Սիոնի մէջ էր այն աւաղանը, որով Ս. Կիւրեղ մկրտեց նորադարձ հաւատացեալներու բազմութիւնը : Այդ աւաղանն ապա Հայոց Ս. Յակոբայ տաճարը բերուելով՝ կը պահուի ցարդ Ս. Կիւրեղի նուիրուած սեղանին ներքե՝ Ս. Ստեփանոսի հին պահարանը : Ըստ Յոյն-արաբացի պատմիչի մը՝ 15րդ դարուն Նիքոլա անուն ֆրանսացի կրօնաւոր մը գալով Երուսաղէմ՝ իջեւանեցաւ Սիոնի վանքը, որ չա՛տ ճոխացած էր յայնժամ եւրոպական պետութեանց լնծաներով . կայի՛ն հոն 24 լատին

(—). Գերեզման, տապան :

կրօնաւոր , և գլխաւոր կեդրոն ու իջեւան էր արեւմտեան քրիստոնեաներուն : Այնուհետեւ հետզհետէ ուրիշներ տիրեցին Սիոնի՝ մանաւանդ Դաւիթի և Սողոմոնի տապաններն հոն գտնուելուն նախանձաւորութեամբ :

Դարձեալ՝ Մարինոս Լատինը կը պատմէ Սիոնի վանքին համար Ս. Երկիրին պատմութեան մէջ՝ թէ Երուսաղէմ պորըսպուելով (1560-61)՝ այդ պարիսպէն դուրս միայ Սիոնի վանքը : Սիոնի այդ գլուխ շէնքն Երուսաղէմի պարիսպին դուրսն է՝ դրակից Հայոց Ս. Փրկիչ վանքին . Յիսուս հո՛ն կերաւ Պասեքի դառնը վերջին ընթրիքին և հո՛ն աւանդեց Պատարագի խորհուրդը . հո՛ն լուաց աշակերտներուն ոտքը . հո՛ն ժողովեցան անոնք , և Ամէնասուրբ Հոգին հո՛ն հանգչեցաւ առաքեալներուն վրայ և լեցուց անոնք շնորհներով : Հո՛ն էր վերջապէս Առաքեալներուն և անոնց յաջորդներուն ժողովարանը՝ մինչև որ չինուեցան Ս. Տեղեաց յատուկ Եկեղեցիներ , ինք Մովսէս հայ պատմագիրն ալ՝ կըստորագրէ Սիոնի ժամանակակից Եկեղեցին այսպէս «Ս. Սիոն եկեղեցին՝ միով ասպարիզաւ բաղադոյն է ի Յարութենէ՝ 100 կանգուն յերկային և 70 իւլային , 80 սեամբք կամարակապօք և չե՛ վերնատնօք , այլ թարբ կապեալ է փայտեայ և պսակ փշոյն կայ ի ձախ , որ եղին Կենարարին ի գլուխ» : Բայց հիմայ չիկա՛յ այս Եկեղեցիին հետքն անգամ :

Այժմ եւս՝ աւելի բարեկամ հայերուն հետ՝ Սիոնից ըսուած արարներն են որ կը բնակին այդ դղեկաձեւ վանքին մէջ : Անդրադ առաւօտ մըն էր՝ որ ես ալ թեթեւ պատրաստութեամբ և ազ-

դարարութեամբ այց ելայ անոր՝ աշխատաւորս
յաղթանուն դուիրին հետ, ու մտնելով խոշոր ու
կոշկոռ դռնէն ներս՝ անցայ կամարակապ մեծ
գաւիթն անշուք, ու ելայ՝ ձախակողմի սանդուղքէ
մը՝ նուիրական վերնատունը :

Խորհրդաբանական ու անողջակէզ մաքուր
պատարագի մը առաջին ստեղծական կայծն ար-
ձակող այդ աստուածաշնչարանին սեմէն ներս
մտնելուս ատեն՝ ապո՛ւշ և անազդական սարսուռ
մը աշխարհակալեց իմ վրայ. սարսուռ մը տար-
տամ՝ նոյն անորակելի. բուն վսեմներն ապշե-
ցուցիչ են, և իբր այնպիսի՝ չէ հնար որակիլ զայնս
բայց միայն բառովն աստուածային : Վայրը՝ վեց
եօթը քառակուսի մէդր տարածութեամբ սրահ
մըն է՝ ճակատը պատշգամբէն բարձրացած և խո-
ռոչացած արարական գերեզմանով մը, որ Նա-
խաշէյխին է, կըսուի : Մէջտեղը կան քանի մը
բռեալ ցած սիւներ կորընթական, արեւելեան կող-
մը խորանածեւ կիսաշրջանակ մը և արեւ. հիւսիսի
կողմն երկու վերնայարկ խուցեր, որոց միուն
մէջ կայ երեք մէդրի երկայնութեամբ և արաբու-
կան անկուածոյ արձանագրութիւններով Դաւիթ
մարգարէին տապանին նմանօրինակութիւնը, ո՛րը
միայն տեանել ներուած է այցելուներուն եւ հրեայ
ուխտաւորներուն. իսկ հարաւային անկիւնը՝ սրահ
հին դրանը կից՝ կերեւի աշտարակածեւ կաթողի-
կէով մը բեմածեւ բան մը, ուրկէ կիջնուի, կըսեն,
Դաւիթի և Սողոմոնի բուն տապանասեղիները (—) :

(—). Ըստ ընկալեալ աւանդութեան և ըստ Յովսեփոսի՝
այսպէս. բայց հաւանական կարծիք մըն ալ կայ՝ թէ միջնաքա-
ղաքը և Դաւիթ մարգարէի ու Սողոմոնի գերեզմանները արեւ-

Այս պարզ հներեւոյթները պարունակող գմբէթներուն ներքեւ կը սկսիմ խոկալ, ամօթւած հոգետեսութեամբ մը, նուիրագործեալ հաստատեալ և անմահացեալ ընթրիքի Ս. Խորհուրդին վերայ, որ սկիզբն առաւ հոս՝ այս սիոնեան բարձր ու անսխառ յարկերուն մէջ՝ փառքի գազաթնակէտն հասնելու համար ամէնաշքեղ տաճարներու մէջ ու ամէնէն փառահեղ խորաններու վրայ։ Հոս չէր որ մարդկային ամէնէն նախնական զգացումներուն եւ ներշնչումներուն մեծ Տեսիլը՝ լծորդուելով մարդկային ամէնէն խորունկ հին ու նոր փիլիսոփայութեանց հետ եւ տարրակցելով ներդաշնակուելով անոնց՝ հին և նոր Կտակարաններու մէջ Ս. Հոգի, Ս. Շունչ, Ս. Իմաստութիւն, Ս. Զօրութիւն, Ս. Բան Աստուծոյ ըստածը՝ անձնաւորեալ իմն . . . իջա՛ւ, ներգործե՛ց, հրեղինաբա՛ւր մաքրեց և խորոցն Աստուծոյ տեսանօղ յարդարեց պարզ ու ձկնորս մարդոց և անոնց հետեւողներուն հոգիները։ Աստուածաշնչեալ այդ յարկին մէջ՝ ես, ուխտաւո՛ր իմաստասէր, կրեցի սօսաւիւնը չէղոք և խորունկ խորհուրդի մը, որմէ ծնունդ առին աճեցան ու երկնաբերձ ճաճանչաւորեցան այնքա՛ն նուրբ խորհրդաբանութիւններ և կրօնք մը մաքուր և ամէնախորհու՛րդ։

Ա՛հ, այն սկիզբներն որչա՛փ պարզ ու սրբագ-

ւելեան (տաճարին) բլուրին հարաւոյին մասին վրայ էին, որ կը կոչուի նաեւ Ոփէլ. այս կարծիք՝ համաձայն է վայրին բնական պոյմաններուն, համաձայն է Հին Կտակարանի Պատմական գիրքերուն և Ոփէլի վրայ եղած հնաբանական գիւտերուն, և հաստատուած է հնագոյն յետ—աստուածաշնչական ուսանողութեամբ. (տե՛ս JEncyclopoedia Biblica, 1901 Vol. II.)։

բող են , և մեր խորհուրդներն ալ որչա՛փ բարդ
և խորունկ՝ թերեւս որպէս զի աւելի աչքի զար-
նէ աստուածային պարզ բարձրութիւնը :

Այսպէս փիլիսոփայի մը հոգեհար տրտմու-
թեամբ՝ թողուցի՝ հոգիի ու ներշնչութեանց այդ
պահարանն ալ իր արդի սփինքսային ձեւին մէջ ,
և իջայ վար՝ արաբ և հայ ուղեկիցներու առաջ-
նորդութեամբը , ելնելու համար այդ բարձր բա-
ւիղներուն մէջէն՝ մրմնջելով աղաւնիի ցածուն
միամտութեամբ .

« Անքննելի՛ Աստուած »:

1¹⁴ Մարտի 1902

ՀԱՄԲԱՐՁՈՒՄ ԿԱՄ ԼԵԱՌՆ ԶԻՅԵՆԵԱՑ

— 74 —

« Եւ օրհնեցին, եւ ելին ի լեռան
 ԶԻՅԵՆԵԱՑ. Ը-ր Մ-տր. ԻՋ. 80:

Կ. ՊՈՒԼԻՍԵՆ ճամբայ ելածս օրն՝ ուխտա՛ծ էի անվամ մը ելնել Նաբաւ լեռը, և անոր իբր անկոխ սրբութեամբը կնքել ուխտս քաղաքա՛մուտ: Նաբա՛ւն, ուրկէ միայն հնար է մահացուի մը տեսնել մեծ-վսեմը. Աւետեաց բովանդակը:

Նաբա՛ւն, այո՛, պիտի ելնէի, ուր դեռ շատ ոտք կոխած չէ, ինչպէս կը լսեմ:

Աւետեաց երկիրին ամէնէն կարեւոր մասերը տեսնելէ ետքն յապուրակի՝ Նաբա՛ւն, այո՛, ուր մեծ օրէնսդիրը ձգեց իր վերջին հետքը, և խնդրեց իր վերջին լոյսն՝ ի փակել գիտնալոյս աչացը(—):

Այլ դեռ արժանի չեղայ անոր. Ս. Յակոբեանք

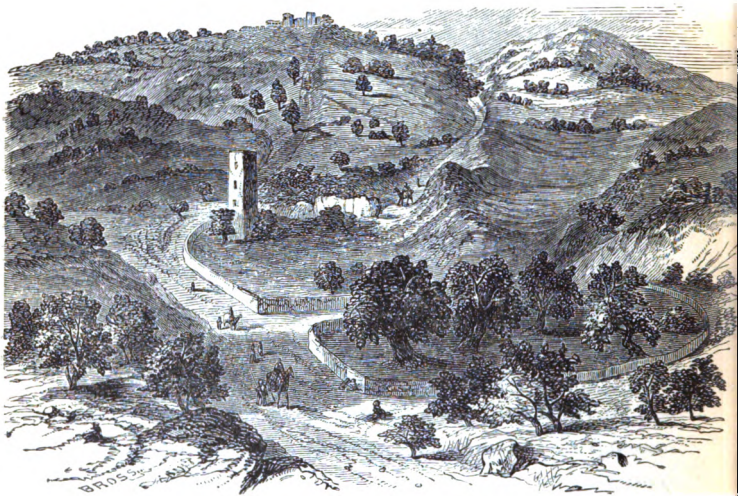
(—). «Զի աչք ըզլոյս խնդրեն անձկաւ ի մահուն,

Առ փախըստեայ հառաչեալ լոյսն հուռկ անհուն»:

Հոգոնի Փռնուիայ Գերեզման:

կարի՛ խարըսխեցին զիս հոս՝ Սիրոնի անբա՛ւ բաւիղ-
ներուն մէջ . դեռ քաղաքի մէջ եմ ու քաղաքի
կրկուտները կը ժողվեմ՝ ծանրացեա՛լ պանդխտու-
թեան մը կարօտներով :

Եթէ չելայ Նաբաւն ամպածրար՝ սակայն այս
երեք անգամ է որ սրտակաթ ներշնչութիւններով

Լ Ե Ա Ռ Ն Ջ Ի Թ Ե Ն Ե Ա Յ

կելնեմ այն փոքր լեռը, որ մեծ Փրկիչին, Յիսուսի,
Նաբաւն ու հանգրուանն եղաւ՝ անդո՛րր ընդար-
ձա՛կ և խոնա՛րհ իր մեծվայելչութեամբը: Մարգա-
րէից ատենն ալ ունեցած էր ան իր սուրբ փառքը.
անո՛ր համար է որ Եզեկիէլ կըսէ « Եւ ամբարձան
փառք Տեառն ի միջոյ քաղաքին և կացին ի վե-
րայ լերինն , որ էր յանդիման քաղաքին (-) :

(-). Եզեկիէլ ԺԱ. 23:

Երեք անգամ համարձայ Համարձման այդ անդուղքէն , ու եթէ երեք հարիւր անգամ ալ ելնեմ՝ չպիտի յագենամ , զի կրօնապէ՛ս աշխարհագրապէ՛ս ու բանաստեղծօրէ՛ն՝ « քանչեւի է այդ կախաղնաւոր ամբարտակը , նիւթացո՛ւմ մը աւետարանական սուրբ լանաստեղծութեան : Առաքեալներէն մինչեւ Հերոնիմոս , Յուստինոս , ասոնցմէ մինչեւ Տանկրէտ , քանի մը հայ Հայրապետներ , Իգնատիոս Լոյոլա , միջին դարու սուրբերն և անտի ցայսօր բոլոր մեծ վկաները , սուրբերը , նուիրական կարաւաններ , հայրապետներ ու վանապետներ հո՛ն ելած , պաղատած , համբուրած և աստուածարած են՝ առնելով «Սուրբ խանդըն՝ արիւոյն կաթումն , երկնից համբոյրն յողջոյն գեղոյ» . առնելով նովին՝ հոգի կրօնից և հոգեկեցոյց հաստատութեանց համար սուրբ և խաղաղ թելադրութիւններ :

Ի՞նչ՝ սիրոյ կրօնքին անմահ Հայրը՝ ստէպ այդ լերան վրայ կը մեկուսանար , կաղօթէր , կը մարգարէանար և կը քարոզէր վսեմ բանը :

Պանդի , սիրոյ , գեղոյ և խաղաղութեան այդ քնարերգական լոյս օթեւանը՝ կը բարձրանայ (—) Երուսալէմի արեւելակողմն՝ իբրեւ կէս մղոն հեռաւորութեամբ և անբացատրելի խոնարհ գեղեցկութեամբ մը , զոր միայն նկարչական վրձինով հնա՛ր է պատկերացունել : Գեթսեմանի նուիրական պարտէզէն և Կեդրոնեան վաղեմի ձորէն մինչեւ ի կատարն Զիթենեաց՝ իբրեւ քսան վայրկեանի զառ ի վեր ճանապարհ մըն է՝ անկիւնաւոր պարտէզի մը երկու կողմէն , որ կը գրաւէ իբր ամ-

(—). Միջերկրականէն 830 մէդր բարձր է :

բողջ սիրտը լերան առաջին կատարին : Այդ անկիւնակալ ճանապարհներուն շուրջը կը զարդարեն ռուսական , լատինական , յունական պարտէզներ ու եկեղեցիներ, որոնց իւրաքանչիւրը կը ցուցադրէ իրենց ցեղական յատուկ ճարտարպետութեան ցուքերը՝ շրջապատեալ ցանցառ ձիթենիներէ ու երաշայկան ընդարձակ գերեզմանատունէ մը : Լեւրան առաջակողմի կատարը՝ նկարչօրէն բունած են արաբական գիւղ մը , ռուսական եկեղեցի մը և մզկիթ մը , ու ահագին զանգակատուն մը , որ ամբողջ շուրջ չէնքերն ու պարտէզներն՝ հանդերձ լերան այդ կատարովն՝ երկինքէն կախուածի նման կը ցուցնէ :

Այդ կախածոյ կատարը՝ հին ու նոր դարերու աչքերով՝ ուղղակի կը նայի արեւելքէն Մովսրի լեռներուն հովիտներուն և վաղափուլ աստուածաշնչական վայրերուն , որ երեսուն եւ աւելի դարերու աղի ու ծծմբոտ խոնաւութեամբ չաղուած մշուշով մը սքողած կըլլան յաճախ : Ռուսական մեծ եկեղեցիին մօտ համբարձեալ ահագին զանգատունէն վեր կելնենք՝ 272 նեղ երկաթի ոտքերով սանդուղքէ մը , ուր գետեղուած է ինքքառակուսի մէթր լայնութեամբ և 60է աւելի մէթր բարձրութեամբ այդ աշտարակին մէջ : Կը յաջողինք մէկ շունչով վերելակել՝ մեր 72էն երկու վարդապետներու հետ՝ այդ 272էն , և ահա կը գտնենք ինքզինքնիս ճշմարտապէս համբարձման մը բարձութեան մէջ՝ ճօճուն երերուն և մոլորուն, ուր գլուխը կը դաւնայ իրանը՝ կը դեղեւի եւ աչքն՝ անսովոր պարզուած լայն ու ահեղ վայրին՝ կը կարօտի նորագոյն և մարդկայինէ վեր գօրու-

Թեան . վայրին Տէրը զօրութեանց կօգնէ մեզի
հո'ն ալ, և քանի մը վայրկեանի ոստուցիկ չփոթ-
ներէ ետք՝ կըրնանք չափել միտքով և աչքով՝ Պա-
ղեստինի ամէնէն սուրբ և յարգի այս բարձանց
վրայէն՝ երկօրեայ անհարթ ընդարձակութիւն մը
և զայն ընդգոգող ընդարձակագոյն հորիզոն մը .
արեւելեան կողմն՝ Համբարձման լեռնէն մինչեւ ի
ծովն Մեռեալ խիտ խիտ լերկ ու ամայի բլուրներ,
խանձեալ ձորեր , անհրապոյր ելեւէջներ՝ կը պար-
զեն տօգոյն անհարթութիւն մը , ուր աչքը զուր
կը հետազօտէ վայր մը կանաչ կամ գեղջուկ հովանի
մը ղիւրիչ . ո'չ երթեւեկ մը նշանակելի , ո'չ երա-
մակք այծերու կամ ուղտերու, ո'չ իսկ շարժում մը
կենդանական, կըրնա'նք ըսել : Ասիոյ այս եզերա-
կան ցամաքներուն վրայ ափրիկեան դրացի տապն
և շնչմունք անապատական՝ իրենց պարբերական
հոսանքով՝ դրոշմած բնակացուցած են սահարայա-
կան գոյն և բնութիւն մը անժպիտ : Այդ խոսկան
բլուրներուն անջրպետներէն է՝ որ ուրեք ուրեք
կը ցլան Մեռեալ ծովուն աղափայլ պատառիկները,
և կը խուսափին հուպ ընդ հուպ՝ անիր կրկներեւ-
ոյթներու մը պէս՝ տեղի տալով մովաբեան հսկա-
յաշար լեռներու երեւոյթին, որ կը բռնէ բովանդակ
հորիզոնն արեւելեան՝ անտեղիտալի սահմանադը-
լուխի մը պարփակումով : Անո'նց անո'նց մէջն է ցան-
կալին Նաբաւ , զոր և կը նշմարենք միօրեայ այս
հեռաւորութենէն իսկ՝ դատուցեալ գագաթի մը
շրջանակեալ սրբութեամբ : Մովաբեանց հիւսիսա-
յին ստորոտն են Երիքովի ցածուն դաշտագետինն
ու երագաւաղ Յորդանանը , որ կընթանայ ջրեր
սուրհանդակի մը փութկոտ անձնանուիրութեամբ՝

երկուստեք ջերին եւ անջրդի ամանց բաշխելով փակագծեալ խոնաւութիւն մը բուսաբեր :

Այսչափ մը կը ցուցնէ մեզի առ այժմ Զիթեն-եաց նուիրական կատարն՝ արեւելակողմէն, ուր երբեմն գունդ գունդ հին ցեղեր կը բնակէին՝ գաղթեալ նախապատմական ժամանակներէ հետէ : Եւ ատոնց համար էր թերեւս՝ որ, սուլումոնեան քաղաքականութեամբ մը, իր հրաշակերտ տաճարը Մտրիա լերան վրայ կառուցանելէն ետեւ՝ ինք իմաստուն եւ խաղաղագործ որգին Դաւիթի՝ Զիթենեաց լերան վրայ՝ ալ շինել տուաւ սեղաններ Քամովսի եւ Ամոնացւոց աստուածոց իբրեւ « զբարձունս սիրողաց » ըստ սուլորութեան հեթանոսաց եւ « անտառ ու բարձունք » պաշտով հեթանոսացեալ իսրայէլացւոց (—) : Ըստ այդմ նաեւ այդ լեռն ի հնումն ամբողջակի ծածկուած ըլլալու էր անտառներով, չա՛տ հաւանաբար ձիթենեաց անտառներով, որոնց ջով յիշատակարաններէն քանի մը հատ կը կենան դեռ ստորոտները՝ մինչեւ 1000 տարուան մօտ հնութեամբ ձիթենիներ :

Համբարձման կատարին արեւմուտքէն կերեին նախ քաղաքն Երուսաղէմ՝ իր բովանդակ ստորոգելիքովն եւ բարձրութիւններով, Տաճարին մեծ հրապարակը, անո՛ր, Ս. Գերեզմանի տաճարին, Հապէշներու եկեղեցիին եւ երկու սինաւոններու ուռուցիկ գմբէթները, ոռոսական մեծ վանքին

(—). Maspero, Հնախօսութիւն Դ. տպագր. էջ 346, եւ Ա. Թագաւորութեանց ԺԱ. 5: Կան ներհուն հեղինակներ ալ՝ որ Սողոմոնի այս գործը կընծայեն իր զառամեալ հասակին ուրիշ ժողովուրդի կանանց սիրոյն եւ թելագորութեանց, որ մոլորեցուցին իր իմաստութիւնը :

Մայր եկեղեցիին կոթիկ ու մանրիկ գմբէթացումները, էլ-Ագսայի նկուն տանիքը, քաղաքին միւս անհամար գմբէթներն ու աշտարակները, խառն ի խառն խտացեալ տանիքներն ու քառանկիւնի պարիսպները, որ անձրեւի յաջորդող արեւալոյսով մը կը զգենուն վաղանց շողումի մը ժպիտը, Սիոնի ժպտուն բարձանց վրայ Ս. Յակոբեանց վանքին և դպրոցին զուսպ և կոկիկ գմբէթները, որոնց հիւսիսէն ալ վանքին երկու մեծակառոյց օթէլները. ապա Յուդայի ու Եփրեմի քարուտ խորուտ լեռները, Բեթղեհէմ իր բլուրներովն եւ դաշտերով, Ս. Եղիայի վանքն ու հսկայից դաշտը, և Քեբրոնի արբանամեան երկիրը : Զիթենեաց այս արեւմուտք նայող գեղադիտակէն էր՝ որ ինք Յիսուս անշնորհ Երուսաղէմի գառնալով գոչեց « Եթէ գիտէիր դու գոնէ յաւուրս յայսմիկ զխաղաղութիւնն քո, բայց այժմ ծածկեցաւ յերեսաց քոց (ա) » . խաղաղութեան Մեսիան հո՛ն կազանէր յաճախ, հո՛ն կը հանգչէր օրուան յոգնութիւններէն (բ) . հո՛ն իր վերջին օրերուն ալ ըստ սովորութեան երթալով՝ գոչեց տրտմաբար « Հայր եթէ կամի՛ս անցո՛ղա՜ս ժա՜սկս զայս յինէն (գ) : » Այսպէս՝ Զիթենեաց այս պատմական երեսն՝ Յիսուսի անձնական կենցաղին կցո՛րդ է շատ կողմերով, հո՛ն մարգարէացած է (դ) . հո՛ն ըսած է տա՛ն կուսանաց և հինգ քանքարի առակները (ե) :

-
- (ա). Ըստ Ղուկասու ԺԹ. 42 :
 (բ). Ըստ Ղաւկասու ԻԱ. 37 :
 (գ). Ըստ Ղուկասու ԻԲ. 42 :
 (դ). Ըստ Մատթէի ԻԴ. 5 — 51 :
 (ե). Ըստ Մատթէի ԻԵ. 1 — 30 :

Արաքացիք կանուանեն զայն Ճէպէլ-էլ-Դուր և Ճէպէլ-էլ-Ջէյթուն, և վրայի կլորիկ գիւղն ալ էլ-Դուր (դուր՝ ըսել է թիւ կամ համբարձում) . հարաւէն ալ կերեւին Երուսաղէմի զատուցեալ նորագոյն արուարձաններն եւրոպական, Յուդայի լեռներուն կցորդ բլուրներն ու ծառաստանները, և հիւսիսէն բլուրներու, դաշտերու, հովիտներու տողանցք մը փթթող, որ կը պարփակեն Դամասկոսի ճանապարհը զուարթագոյն պէսպիսութիւններով (վասնզի Երուսաղէմի հիւսիսակողմ երկիրներն հետզհետէ արգաւանդագոյն կը դառնան՝ մինչեւ որ հասնին ամէնարգաւանդ ստորոտները Լիբանաներուն եւ Անդիլիբանաներուն) (—) :

Շուրջանակի պարադիտուած այս երկօրեայ բովանդակութիւնը, իր ելեւէջաւոր անհարթութիւններովն և բազմօք անձածկոյթ լերկութեամբը, զոր ձմեռները կը ծածկէ միայն տիեզերական խազի (հողագոյն) հաստատ երանգը՝ լեցուն խիտ առ խիտ ցեղերու վէպերովն ու միյղերով՝ ձայնատուր կըլլայ խիտ ու խորհրդաւոր դարերո՛ւ մը, որ անցած են իր վրայէն՝ ակաղձուն մատենագրական և հնախօսական դէպքերով :

Զիթնեայ խաղաղական լերան գագաթը կը ցուցնեն դեռ Փրկիչ Մեսիային վերջին հետքը կրող քարը սրբանուէր (Բ)՝ օծուած միլիոնաւոր

(—). Դամասկոսի և շուրջանակի դաշնագետներին գրախօսանման գեղեցկութիւնն՝ այս կողմերն առածի կարգ անցած է, իսկ բերրի Լիբանաներու վեհութիւնն՝ և փառքը՝ արդէն շատերէն երգուած են . այդ վաղեմի լերանց վրայ են 3—400 մայրիներն, որ ունին 2000 տարուան հնութիւն :

(Բ). Այդ քարին միւս մասն ալ կը ցուցնեն էլ-Ագսսյիմէջ :

ուխտաւորներու համբոյրներովը, քրիստոնէական նախկին դարերու շինուածոց և մոզայիզներու մնացորդներ, որոնց մէջ վաղընջուց հայն ալ ունի պատկառելի մասունք մը, Տէրունական Հայր-Մեր աղօթքն առաջին անգամ ստեղծող շուրթերէ արտասանուած սրբավայրը, ուր լատինք յինած են աղօթականք մը՝ խոշոր տառերով արձանագրելով հոն 30 լեզուով (Չինեթէն անգամ) Հայր-Մերը, և ուրիշ աւետարանական չէն ու անչէն յիշատակներ, որոնց շուրջը կը յածի Քրիստոսի խաղաղական հոգին՝ շընջելով խաղաղասիրեալ ձիւնիններու մէջէն :

Ձանգակատունը, ուրիշ լիջնելու վրայ ենք, ունի երեք անարդիլ կոչնակ . առաջին կոչնակին վարի շուրթերն՝ ունին 2 մէդրի չափ տրամագիծ, գլուխը 1 մէդր և բարձրութիւնը կը չափուի $1\frac{1}{2}$ մէդրով : Այդ վրանաձեւ պղընձակուռ հակային՝ երկու մէդրաչափ բռնուած լեզուն եթէ անգամ մը շարժելով խօսի՝ կարձակէ թո՛նկ-թա՛նկ մը կիկղոպեան՝ լսելի իբրեւ բովանդակ Երուսաղէմի եւ Բեթղեհէմի նահանգէն մինչեւ Յուդայի բացական լեռներն և ի ծովն Մեռեալ՝ 9-10 ժամու հեռաւորութեամբ . ինք Համբարձման չահապ խօսնակն է, Երուսաղէմի մէջն և չրջակայքը վխտացող աղաղակող օրթոտոքս կոչնակներու նահապետը (-) : Կա՛յ երկրորդ մըն ալ՝ անկէ կիսով չափ փոքր . կա՛ն տակաւ փոքրրկացեալ երրորդ չորրորդ և

(-) . Կը պատմեն թէ Պիրմանիոյ մայրաքաղաքէն 3-4 ժամ հեռաւորութեամբ եռապատիկ մեծ քան զայս կոչնակ մը կայ, որուն ահեղաձայն թնդիւնէն վիժուփներ պատահելով՝ այժմ արգիլուած է հնչեցունել :

հինգերորդներ , որ այս ձայնական պալատին ահի-
պարանոց պատգամատուններն են :

Բարձրութեան վրայ այդ բարձրութենէն կիջ-
նենք վար (-)՝ յանդգնելով յիշատակադրել անոր
հարաւային ճակատը հին սո՛ւղ ոճով՝ ՀԱՍԻ՝, ՀԱ-
ՅԵՑԱՅ, ՀԻԱՑԱՅ: Կիջնենք նաեւ արագ արագ՝
սոնազգեստեալ այդ անուշակ լեռնէն ալ՝ թող-
լով ուրիշ անգամներու աւելի ներշնչական վե-
րելքներ :

Օրե՛ր ետքը՝ նորէն ելայ այդ լեռը , բայց մի-
այնակ և աւելի երկայն ու գեղեցիկ ճամբայէ մը ,
որ կառքով կը տեւէ կէս ժամ և որ երկուստեք
սահմանուած է ցորենի հովասուն արտերով և քա-
նի մը վիլլաններով . անոնց մին սեպհականութիւն
է անգլիացի հարուստ տիկնոջ մը , որ ամէն ձմեռ
հարստութիւն , ամուսին , զաւակ ու բնավայր
ձգելով՝ կուգայ միայնակ բնակիլ հոս . գնացի իր
տունը , և պատուուեցայ ալ իրմէն կէս ժամու զը-
րուցատրութեամբ. ունի ընդարձակ բուրաստան մը
և արաքական ճաշակով շինուած սրահ մը և ըն-
դունելութեան սենեակ մը , ուր թանգարանի մը
չափ հնութիւններ ի տես դրուած են : Շէնքն՝ իր
կցորդներով և պարտէզներով՝ 10-15000 անդդի-
ական ոսկի մը կարժէ , իսկ հոն բուռնած անյոյզ
խաղաղութիւնը կարժէ միլիոն մը սթերլին :

Եւ զի այս անգամ միայնակ ելած էի այդ
յիսուսեան լեռը , ներանձն հոգիս միայն ունենա-
լով ինծի ուղեկից , կըրցայ աւելի աննկատօրէն
դիտել իր բնածին ու կրօնածին վայելչութիւններն

(-). Այս զանգակատունը՝ Պաղեստինի մէջ ամէնէն բարձր
հայեցակէտն է :

և հոգեհոգի ներշնչութեամբ դուրս տալ՝ զճանապարհայն՝ ինչ որ ներսէս կը բղխէր անջան անարուեստ՝ մաղթանք, աղօթք, հոգեխօսութիւն, բանաստեղծութիւն և փառաբանութիւն։ Այդ սրբեալ և սրբանուէր բարձանց վրայ մարդու սիրտն անծանօթ թափով մը դուրս կը պոռթկայ կայծակի ծախիչ անաղտութեամբ՝ եթէ բաւականապէս մաքուր կամ մաքրուած է արդէն աշխարհազբաղ կիրքերէ։ Կոն ներշնչական խանդը՝ աւելնի վեհութեան կը հասնի, հոգին կը պայծառակերպի և մարմինը, շուրջ անբիծ սննդովն՝ անդորր օգուով և ստածիչ լոյսով՝ պարարեալ, կառնէ զօրութիւն նոր, երկոքին միալուծ ներդաշնակութեամբ տալու Ամէնակալին մեծ փառքը։ Այսպէս՝ երկու անգամ երանացայ ելնելու ատենս այս երանաւէտ լեռը, եւ կեանքիս մէջ ինչ որ ունեցած եմ ներշնչում, գաղափար, զգացում, կաթում սիրոյ՝ չեն լըրնար հասնիլ հոն զգացածիս։ ամբողջ տեղատարափ մը ամբիծ իմաստներու հրակայակ կանցնի կը մրթկի հոգիիդ նուիրական յարկերէն ներս, և հոն փայլակնարար դառնալով ու սրբելով ինչ որ կայ դեռ երկրաքորչ ու տխեղձ՝ նոյն և աւելի՛ թափով դուրս կարտաբերի գրեթէ անզիտակից աստուածխօսութեամբ մը։ Կոն երկինք երկրի հետ կը զօրակցին մարդը՝ մեղանչաչական տառապեալ մարդը՝ սրբելու սփոփելու համար։ այո՛, այդպէս երկու անգամ, և այդպէս ժամ մը խօսած եմ ընդ Աստուծոյս ի խորոց սրտիս։ և արդ բառ մը անգամ չեմ յիշեր անոնցմէ։ Եւ այս էսկ նշան մը չէ՞ թէ ինչ աւելի ինչ դուրս զօրութենէ մը կը բղխէին այդ իմաստք ու բանք՝

ինչ որ ալ ըսեն ու քրթմնջեն մեր նիւթականք՝
կամ անոնք, թէ՛ նիւթական թէ՛ հողեկան, որ
միա՛յն անձնիւր ներդոյ հոգիին բնական ու ստա-
յիկ տրամադրութեանց կընծայեն այսպիսի երեւ-
ոյթները (-) :

Զիթենեաց այս հոգիացունող լեռն ունի երեք
կատար լայնանիստ, առաջինն՝ արդէն նկարագրե-
ցինք, երկրորդը՝ որ շարունակութիւնն է առաջի-
նին՝ չունի, քանի մը չէնքերէ զատ, ուրիշ ձեռա-
կերտ, այլ շուրջանակի արտորայք եւ բնութիւն
կը գահեն հոն անդորրական շնչմանց որրանին մէջ.
երրորդ սարը, որուն վրայ է անգլիոսէիին ապա-
րանքը, բոլորովին իր բնական վիճակին մէջ է եւ
ունի՝ հակառակ այս կողմերու ժայռոտ լեռներուն՝

(-). Բէռ Տիտան՝ մեծ Դոմինիկեանը, որ Ֆրանսայի հա-
մար քաղաքականապէս ալ Քրիստոնէութիւնը փաստաբանեց
այնքա՛ն խոր եւ պարզ հաւատքով՝ 1830էն 1896 Պաղեստինէն
գրած նամակներէն մէկուն մէջ՝ սապէս կը շեշտէր Ս Երկիրին
աւետարանական վայրերուն ներշնչող կենդանութիւնը :

« Յիսուսի քարոզած երկիրը՝ դեռ կենդանի երկիր մըն է :
Ան տակաւին միշտ թարմ կը պահէ հետքերն ու յիշատակ-
ներն Անո՛ր, որ քրիստոնեայ աշխարհ մը, անոր բարոյականն եւ
կրօնական քաղաքակրթութիւնն ստեղծեց եւ որ կենդանի կը
պահէ մեր հոգիները : Ես արտասուեցի՝ համբուրեցի Գողգո-
թայի ժայռերն ու պատանատեղին, զնացի եւ համբուրեցի իր
ստք կոխած բոլոր որբավայրերը. եւ լեցի հոն իր ձայնը, եւ զգացի
իր բազուկներուն առ իս բացուիլը եւ թուեցաւ ինծի կենակե-
ցիլ Իրեն հետ : Աւետարանի հո՛ն իմ խիղճիս մէջ կը թափու-
ցէր ու կը հոգիանար, նոյն իսկ Աւետարանի տեսարանները լոկ
պատմօրէն նկարագրածս ատեն՝ « իրտս ու խիղճս բոլորովին
արձակ կը թողուէր հեղեղօրէն յիս արշաւող աստուածային
զգացմանց » : Revue des Deux mondes, Review of Reviews
1902 march 10ի պրակ էջ 271 :

սովորականին չափ վարելահող, զոր ամբողջապէս սերմնացանած են : Աւազանսձեւ հովիտներու մէջ քանի մը ձիթենիներ՝ կը յօրինեն չրջիկ անցորդներուն հանգստեան օթեւաններ , և լայն պողոտան , որ կըսպիացունէ ամբողջ լերան քամակը , կանջրպետէ Զիթենեաց արեւմուտքի երեսն արեւելեանէն , որ ներհակովին զուրկ է արեւմտեանին գեղազարդութենէն :

Աշունին և ձմրան՝ Զիթենեաց լեռը կը հագնի ամայի հողագոյն մը՝ ուրեք ուրեք մէտադալար ձիթենիներով միայն յուսանշող . Հա՛յք ալ ունին հոն Երուսաղէմի վրայ նայող ձիթենեաց ոլարտէզ մը , ուր երբեմն դպրոցի աշակերտք և երիտասարդ վարդապետք զբօսնլու և հովանալու կերթան . Իսկ գարնան սկիզբն իր երեքսարեան գեղեցկութիւնը կըլգենու նուրբ անյոյլ և թափանցիկ կանաչ մը , որ լերան ամփիթափիկ չրջավայրերուն բերումով կը ցոլայ ամէն կողմէ՝ իբրեւ բուսական ընդոյր հանդիսադրութիւն մը կամ որպէս գարնային նախողջոյն մը նուիրական՝ արձակուած կրօնքի վսեմ տաղաւարէն :

Զիթենեաց այդ վսեմ տաղաւարն ամբողջ՝ օծեալ Համբարձման միջոցերով՝ առաւօտէ առաւօտ Սիոնի մայր բարձունքէն՝ դիտողի մը կը թուի իրրեւ տասլան մը խաղաղութեան , որ ահա ճամբայ կենէ՝ ընթանալու համար մինչեւ իրիկուն ընդ աշխարհ բովանդակ , և չրջաբերելով սփռելու ընդ ընաւս հոգին իր խաղաղութեան . իրիկունէ իրիկուն ալ՝ հիւսիսի կողմէն վերագարձած այդ անդորրական արչաւէն՝ կտրծես խարոսխելու վրայ է՝ թեւաբախ թեթեւութեամբ՝ իր բնիկ աւազանին մէջ , վաղիւ

և միւս վաղիւ բոլորելու համար խաղաղութեան միւս շրջաններ : Այսպէս ահա՝ թռուցիկ թեթեւո՛տն և թեթեւացեա՛լ այդ լերան վրայ կա՛յ անըրջական հրապոյր մը, որ կանդրադառնայ միշտ անոր թէ՛ անունին թէ՛ երեւոյթին թէ՛ էոյթին մէջ :

Երանակա՛ն այդ հրապոյրը քանի՛ լուռ հմայք չէ ներշնչած ինծի՛ քանիցս Ս. Յակոբեանց խորոխտ աանիքէն և արուեստագէտ Գեր. Մամբրէ Սրբազանի (—) դերրասեմն՝ արիււագալի և արեւամուտի Վճիտ միջոլորտովն արբեցիկ՝ կը դիտէի լռիկ մընջիկ խաղաղութեան այդ ամբարտակին ամպամերձ գլուխն և իրանը սրբազանեալ, որոճալով օրուանս հոգեբուն և առաջադրեալ բացառիկ գաղափարներու մը չէղոքացումին վրայ . քանի՛ ներշնչուն հայրեր ու վանականներ ալ՝ այդ տոհմային տանիքէն՝ ինէ չա՛տ առաջ՝ չեն հմայած ու թափած իրենց խանդը քերթողական՝ մատենից հաւատարիմ ծոցն անմահ, մանաւանդ անոնցմէ մին և Մե՛ծը, որ ինքն ի ծնէ և ի հոգւոյն բանաստեղծ բնամոյն՝ արդէն կէս դար առաջ՝ դիւցազնական չափերու մէջ կայք ու կայում մը տուած է իր անկայուն և անչափ ներշնչմանց, որ կը մնան ցարդ աննմանելի՛ իրենց կրօնական և բնական հզօ՛ր օծութեամբ :

Տիեզերքի ամէնէ՛ն վսեմ ամէնէ՛ն սքանչելապարզ աղօթքն անգամ՝ այդ սքանչելի լերան

(—). Հանճարեղ աստուածաբան նկարիչը, որ մանաւանդ կրօնական պատկերներու ճարտար արուեստագէտ մըն է, դեռ չէ հաճած իր մաքուր վրձինը Զիթենեաց աստուածային լեռան վրայ եւս փայլեցունելու՝ այնչա՛փ մօտն ապրելով անոր :

վրայ երկնուած և արձակուած է կայծակնամաքուր
այն բերանէն , որ ինք յաւէրժական քնարն էր
փայլակն սիրոյ և խաղաղութեան :

Թէ Օրէնք ու Աստուածաշունչ մատենք Սի-
նայէն ու Սիոնէն տրուեցան , այդ արձանագրական
յաղթ կոթողներուն լրումն Սէրը՝ միա՛յն Զիթենեաց
լեռնէն ճառագայթեց վերջնապէս Յիսուսի սիրած
լեռն էր ան . սիրտի ու կրօնքի ամէն մարդ
պէտք է գուրգուրայ անոր վրայ կրօնապէ՛ս թէ
բանաստեղծօրէ՛ն : Աւետարան մը ներշնչուած ու
վերջակիտուած է հոն . միշտ նո՛ր անծերանալի՛
փառք մը կայ հոն . հո՛ւր սիրոյ , խաղաղութեան
ներշնչարանն է ան : Լեա՛ռն Յիսուսի , յեա՛ռն
անարատ . ուրհնեցէ՛ք , գովեցէ՛ք զայն յաւիտեան :

15/28 Մարտի 1902 .

ՍԱՐՈՆԻ ԴԱՇՏԸ (-)

ՌԷՄԼԷ ՌԻ ՏՐԱԲԵԱՆՑ ՎԱՆՔԸ

Ընդէ՞ր մեք եւ փարիսեցիքն պա-
հեմք, եւ քո աշակերտքդ ոչ պահեն:
Մատթ. Թ. 14:

ՀԻՆՓ սուրբ և անսուրբ ամիսներ Ս. Յա-
կոբեանց վանքն օթելէ ետք՝ երէկ առա-
ւօտ ճամբայ ելայ Երուսաղեմէն ի Ռէմլէ ու անկէ
Հադրուն՝ Պահոդ և Մսաթող Տրաբեանց վանքն
երթալու մերձ յԵմաւոս: Երկու եւ կէս փայլակ-
նաձեւ ժամու երկաթուղի ճանապարհն ոլոր մոլոր
քարաձորերու բաւիղէն՝ խորհրդաւոր դարձի մը
փոյթով՝ բերաւ բացաւ ինծի Սարոնի աննման դաշ-
տը, որ այս անգամ՝ փոխան աշունի տերեւամերկ
ու դեղին տգեղութեանց՝ յաւէրժանարսի մը նկա-

(*) Այս մեծ դաշտավայրը կը ձգի՝ Փղըշտիայէն և Սա-
մարիայէն անցնելով՝ Ռէմլէյէն մինչեւ ի Կարմեղոս, գրեթէ
բովանդակ մշակեալ և լարաբաժին բաշխեալ՝ արաբ գիւղա-
խումբերու ագարակատէրերու և կալուածատէսներու մէջ:

բազեղ խայտանքովն ու պերճութեամբ գիրկընդ-
խառնուած էր այս նահանգին ժիր գարունին գոյ-
ներուն հետ : Յուդայի ու Եփրեմի ապալեր լեռ-
ներուն վերարկու անգրաջրհեղեղեան հողերն ար-
գասաւոր՝ ժամանակաց ու երկրաբանական խլրտ-
մանց բերումով թուի վայրեկած ղետեղուած են
այս լայնատարր աւաղանին մէջ՝ յարդարելու հա-
մար զայն կրկնապէ՛ս բարեբեր ու լիազետին ,
որով եղած է ան՝ իր արդեան հիւթեղ վիճակովը
բովանդակ Պաղեստինի տածիչն ու սնուցիչն՝ օդով
բերքով ու գեղեցկութեամբ : Այդ դաշտազետինը
կերկարի կը փուռի մինչեւ եղերքը Միջերկրակա-
նին՝ հսկա՛յ և անձնատո՛ւր գիրկի մը սիրափարող
գեղեցկութեամբն և կակղութեամբ : Աստ անդ
երկրագործներու տմոյն գիւղեր ու ագարակներ՝
մոխրագոյն անկուածներու պէս ուռե՛ցք ուռե՛ցք
ցցուած՝ կը ճգնին տալ ձեռագործ անկանոնու-
թիւն մը այդ անձեռագործ ողորկ ու կանոնաւոր
էջին բնութեան : Ընդարձա՛կ չա՛տ ընդարձակ
ցորենի արտեր՝ հագած նորականաչ ծփանք մը՝ կը
ձգին մինչեւ շուրջ ծիրը տեսութեան և անշուշտ
անկէ անդի ծիրերն անտես՝ մինչեւ աւարտն այդ
հարթ-հաւասարին , ուրեք ուրեք պէսպիսացած
ձիթենի ծառախումբերով , մենաւոր արմաւենի-
ներով , հաղորդակցական արահետներով , մեծ ու
փոքր աշտարակներով և գմբէթաւոր հին շէնքե-
րու մնացուածներով : Այդ լայնիրան անդորրին մէջ
պարզուած կանաչն՝ աչք առնելու չափ հարո՛ւստ
և խորո՛ւնկ է , և շուրջ երկիրն ու երկինքն՝ ան-
կեղծութեան լը չափ վճիտ ու թափանցիկ՝ առ-
լըցուած վճիտ ու թափանցիկ օդով մը , որ կեանք

կուտայ՝ հեռու քաղաքի վատոյժ մթնոլորտէն : Արօրն եւ խոփը՝ նահապետական արօրը՝ կընթա-
նայ այդ կակղացած գետինին վրայէն դիւր ան-
շըշուկ եւ սահեցիկ որպէս թեւճակ ի լոյծ մկա-
նունս ծովու . ֆէլլահն է որ կուրծքն ու ճակատն
արեւին եւ գրգլեակն ստածիչ հովին տուած՝ կը
վարէ զայն առա՛նց երգի առա՛նց բանաստեղ-
ծութեան մը՝ ի համակերպող մեծարանս բնու-
թեան լուռ մուռ մե՛ծ բանաստեղծութեան : Ուղ-
տերամներ , այծերամներ , ոչխարի հօտեր կար-
ծես ի լիւղ կանցնին այդ ծովատարած հարթու-
թեան վրայէն՝ ճօճուն ծփուն եւ աղատ ծանրա-
դանդաղութեամբ : Շոգեկառքին շշնկոցներէն եւ
ծառաստանեայց ճռուողիւններէն զատ շշունջ կամ
ճիկ չլսուիր հոն . տեղ տեղ ալ կանխած վայրի
ծաղիկներու ածուներ, դեղին կարմիր եւ կապոյտ ,
գուշակել կուտան՝ որ նոր գարունն երբ աւելի
յառաջէ՝ ունի տակաւին զարդարել իր այդ յա-
ւերժահարսն աւելի պոռոտ եւ դուարճընծայ անկ-
ուածներով : Ուկէական ու Միջերկրական երկա-
րոգի սիւգ մը ետեղակալ կը մկրտէ՝ նամ խա-
ղաղ աներեւոյթ այլ յաւէտ կենդանի շարժումով
մը՝ այդ անդորր ծաւալին երեսը , ուր հնար է
խմաստասիրել տարիի չորս եղանակներո՛ւն ալ
բնոյթն եւ հանդամանքը : Ադամ՝ հոս ալ կըրնար
վայելած ըլլալ Դրախտ մը :

Այս՝ եւ իմ պանդուխտ նեղսրտութենէս չա՛տ
լայն ու առատ երեսակներովն եւ զանազանակնե-
րով՝ Սարոնի դաշտը (-) , իբրեւ երկրագունտիս

(-) . Սարոն՝ շատ ցանցառ յիշուած է Ս. Գրոց մէջ. տե՛ս
Ա. Մնացորդ. Իէ. 29: Եսայի ԼԳ. 9: Եւ Երգ Երգոց Բ. 1, ուր

սիրտը, ջերաջերմ տրոփումներով և բացարձակութեամբ համբուրած եւ արգասաւորած կը թուի թնութեան գեղեցկածին ոյժերն եւ կաթումները :

Նըջանիկ այդ դաշտին հարաւային սպառուածներուն վրայ է Ռէմլէն , Հին Կտակարանի Ռաման՝ այժմ գիւղաքաղաք , Նրուսաղէմի հայ գովասանագիրքերուն մէջ յիշուած « Ռէմլէ քաղաք ծովուն մօտիկ »ը : Հեռուէն ունի բաւական սիրուն տեսք մը , իր հատուածեալ ու գմբէթաւոր շէնքերով և շուրջ ծառաստաններովը՝ գորգի վրայ բանուած արաբական գիւղանկարի մը կենդանի տեսքը , մանաւանդ իր հոյակապ աշտարակովը , որ ամուր հասակով մը կը բարձրանայ մեծ իջեւանի մը աւերակներուն մէջէն և որուն կատարէն կը պարադիտուին՝ վեհանկատ հայեակէ մը՝ Սարոնի դաշտէն կարեւոր պատառ մը կենսախայտ, հորիզոնի հեռաւոր լեռները խոժոռ , ասդին արեւմտեան հորիզոնին վրայ Միջերկրականի բացխփիկ ցումունքը , կաւածածկոյթ գիւղեր , փոքր ագարակներ և շուրջ հորիզոն մը խոնարհ լայնածիր այլ և միշտ պայծառ ու որոշ : Աշտարակին կատարը կելնուի 110 ոտքով քարաշէն սանդուղքէ մը . հոն՝ հեռանկատ վերադիտութեան մը հոսանքով՝ կը պտուտքի մարդու գլուխը՝ տրոփոնեան

հայ թարգմանութեան « Մաղիկ դաշտաց » Երբայականին մէջ « Վարդ Սարոնի » կը կարգացուի : Երբայեցերէն կը հնչուի Շարուն : Սորեկ , Գաաս , Արսափ և ուրիշ քանի մը գետեր՝ ոռոգելով Սարոնի օձիքը՝ կը թափին Միջերկրական ծովը : Հոն են Նաեւ Գեբաղ ու Գարեղին լեռները : Գարիխի միւնրախլոյ արաբերէն գիրքը կը գրէ՝ որ Լոգմանի գերեզմանն ալ Ռէմլէյի մօտերն էր , և այս Լոգման՝ աղգաւ հասկէշ կամ սուտանցի էր և կրօնքով հրեայ :

այլայլմէութեամբ Ռէմլէի մէջ կայ, ի մէջ այլոց, հին հայ վանք մը յանուն Ս. Գէորգայ, որուն մարմինն հոս փոխադրուած կը պառամուի : Ոմանք 400 տարուան կը տանին այս վանքին հնութիւնը, բայց ըստ Հ. Միքայէլի « Եղիազար Կաթողիկոս կանգնեաց և զայլ Եկեղեցի յաւանն Ռամլայու՝ որ եւ ասի Ռէմլէ, ընդ մէջ Յոպպէի եւ Երուսաղիմայ, եւ կառոյց վանս ի նմա յանուն Ս. Գէորգայ, և ինքն երբեմն նստէր յԵրուսաղէմ և երբեմն ի Ռէմլէ (Հատ. Գ. էջ 697) » : Հաւանական է սակայն դարձեալ՝ որ Եղիազար Կաթողիկոս նորոգած ըլլայ այդ աւելի հին վանքը՝ ըստ վկայութեան ծերունազարդ Տեսուչ Մալաթիացի Արժ. Տ. Բարթողիմէոս վարդապետին, որ իբրեւ տեսուչ տարիներէ ի վեր կը տնտեսէ այդ ամայացած վանքը. փիլիսոփայ, ինքն ինքեամբ գոհ կրօնաւոր մը : Երկու գիշեր՝ ըստ իւր մտաց՝ զաւակի պէս գորովեցաւ վրաս այդ պարզ վարդապետը. ջերմ աշակերտ Դեսաւրոսի, որ փիլիսոփայական քար մըն ալ գտած կերեւի՝ այդ անշուք և անժպիտ վանքին մէջ պահած ըլլալով այնքան ղուարթ և ինքնաբաւ քաղաքի մը : Ոչ-փարիսեցի քիչ չատ պահող մըն ալ է ինք՝ սնանելով մեծ մասամբ խաղաղիկ թէյ-հացով. որ ինծի՝ ի Տրաքեանս ուղեւորիս՝ թուեցաւ բարեգուշակ նախահանդիպում մը : Իցիւ այդ ճգնակեցութեան պատճառները միայն տնտեսագիտական չըլլային, ու ես հայ մաթողիներու վանահայր մը ողջունէի իր արժանապատուութիւնը :

Վանքին մէջ կար նաեւ շէնք-շնորհք բարձրակազմ Բէթբաքէցի տեառն-իւրում-պիտոյ-է մըն ալ, բայց բարձրահասակութեանս կատա'կ մը կամ

գեղջուկ հեճո՛ւկ մը ընելո՛ւ համար , ո՛չ գիտեմ , հետեւեալ առաւօտուն բերել տուին ինծի համար ցածուկ զցածուկ իշուկ մը և ֆէլլահ վարող մը , որ՝ Աստուծո՛յ միայն միշտ ողորմութեամբը՝ պիտի տանէին զիս ի Լադրուն՝ յԱրեւելս Ռէմլէյի : Անհե՛ծ մը հեծա՛յ այդ ցածութեան վրայ ալ , եւ՝ Աստուծո՛յ միայն ողորմութեամբը՝ երեք ժամէն մերթ վեց մերթ՝ իջանելով՝ ութ ոտքով՝ հասայ վաստակարեկ ի Լադրուն , ծննդավայրը «զղջացող խաչեալ Դեմաս աւազակին» անցնելով դարձեալ , այս անգամ կարի՛ արեւելեան յամրընթացութեամբ ու գեղջկութեամբ , լեցուն արտերէ , պտղաւէտ անտառակներէ , մերկիկ գիւղերէ ու թաքթաքուն անուշիկ հովիտներէ , որոնց վրայ յաւիտենաբար իմն թառած գա՛ւած է բնածին սուրբ խաղաղութիւն մը յաւիտենական : Գիւղացի բարձրագոյն գիւղն երեք միոն ասդին կը գտնուի Լադրունէ , ուր զուարթ արաբիկներու խումբ մը կը դիմաւորէ զիս , արաբերէն «բարի՛ եկար» գոչելով . իսկ Լադրուն՝ աւելի բարձր ու պատմական բլուրի մը վրայէն՝ ազնուական հայեացք մը կը պարզէ դաշտին վրայ մինչեւ յափունս Միջերկրականի , ուրկէ կառնու ալ ծովածուփ շնչմանց անննգ համբոյրներ : Լադրունի կատարը կերելի հզօր ամրոցի մը աւերակը , որուն վրայ կերելին նաեւ նորագոյն ժամանակներու կամարաց եւ որմերու մնացորդներ : Այդ ամրոցը կը կոչուի Castellum Boni Latronis «Ամրոց բարի աւազակին» 14րդ դարէն ի վեր : Պատմական հովասուն այդ բլուրին ստորոտն են Տրաբեան մսաթող Հարց չինած կալուածները , այգիները , պարտէզները , որոնց մէջ ճգնա-

կան բիւրեղեայ մնջութեամբ կանգնած կերեւին վանքը , եկեղեցին , հիւրանոցն և կցորդ շէնքերը : Այդ արգաւանդ լռութեան մէջ՝ տասը տասն եւ մէկ տարիներէ հետէ հիմնեալ ու բարգաւաճեալ հաստատութեան շուրջը չիկայ՝ բնաւ ուրիշ շէնք մը աշխարհիկ . քառորդ ժամ մը հեռուէն կառնես ներսն ու բոլորովին տիրող անընդոստ լռութեան սօսաւիւնը : Կը մօտիմ մենարանին մեծ դրանը և վար իջնելով անասնեակին քամակէն՝ խոնջ մուղ մը կուտամ զանգակին . հազիւ տասը վայրկեանէն բացուելով՝ դէմս կելնէ յիսուննոց եղբայր մը, գոց-խազի վերարկուով, ու արեւմտեան վարժ բարեմարդութեամբ մը կառաջնորդէ զիս հիւրանոցն առ դրան . հոն՝ պարտասուն կոշկոճեալ՝ կիյնամ պարզուկ բազմոցին վրայ, և կըսկսիմ թղթատել Տրաբեանց բովանդակ վանքերը ներկայացունող աղպիսմն եւ Միաբանութեան առձեռն պատմութիւնը, Ասպետական նախաձեռնութեամբ մը հաստատուած է այս միաբանութիւնը 10րդ դարուն վերջերը , և անցնելով զանազան յեղուածներէ՝ քանի մը դար ետքը խանգարուած է . ապա հեղինակաւոր ոյժերով կազմաւորած է, որուն համար արդի միաբանութիւնը կըսուի «բարենորոգեալ» : Մեծաւոր արբանին՝ Րէվէրան Տօմ Սէպագիէն՝ կը նստի Հռոմ, ուր ունին յատուկ վանք : Ֆրանսայի, Անգղիայի, Աւստրիայի, Իտալիայի, Զինի, Ճարոնի, Աւստրալիայի մէջ և այլուր՝ իբր ամէնուրեք՝ ունին մեծ ու փոքր վանքեր . Թուրքիայի մէջ ունին երկու վանք՝ մին իւլադրուն միւսն յԱղեքսանդրէտ . բովանդակ Տրաբեանք կը հասնին 4-5000ի, որ մեծ մասով լուակեաց աղօթա-

ւոր երկրագործներ են՝ միայն յանհրաժեշտ հարկի խօսելով, և միս, հաւկիթ, ու ինչ որ կենդանական է՝ չեն ճաշակեր, բայց միայն ի հիւանդութեան: Ունին իրենց համար սովորական նշանացի կերպ մը խօսելու, ունին իրենց մէջէն իրենց բժիշկը, իրենց խոհարարը, դեղագործը և այլն և այլն. իրենց գլխաւոր զբաղանքն են՝ ժամերգութիւն, հսկում, խոկում, երկրագործութիւն, անասնաբուծութիւն, պանրաշինութիւն, գինեգործութիւն, ատաղձագործութիւն և առաքելութիւն: Քահանայք կը հագնին սպիտակ և եղբարք՝ գոց-խազի (-): Հագիւ այսքան մը գաղափար առած այդ առձեռն պատմութենէն՝ եւ ահա Հիւրընկալը ներս կը մտնէ երկու ձեռքը լեցուն ուտելիքով, զոր դնելով սեղանին վրայ՝ կերթայ բերել ուրիշներ ալ. գինի, անմեղ-ապուր, բնարրինձ (փիլաւ՝ առանց միսի), հաց՝ իրենց պատրաստածը, նուշ, նարինջ՝ ամէնն ալ բուսական, ամէնն ալ արդար անարիւն եւ ողջպահիկ: Եւ ես՝ որ ո՛չ ուտելու եւ ո՛չ ուխտի այլ միայն գիտնասիրութեան համար այցած էի այս մեկուսացեալ Տրաբաւլանքը՝ կըզգայի որ շտտ անօթի ալ էի. ժամը 5¹/₂էր ու դեռ բերանս բռն դրած չէի. բայց պիտի ճաշակէի գիտնասիրաբար թէ կո՛ւշտ իսկ ըլլայի: Կը հարցունեմ հիւրընկալ սպասարկողին — Ասոնք որո՞ւ համար են. — Ձեր — Բայց ի՛նչ պատիւ, չա՛տ ալ են. — Ո՛չ, կը պատասխանէ, շատ չեն մսակերի մը համար. — Բայց

(-) Տրաբեանց վրայ տւելի ընդարձակ գաղափար առնել փոփազողք՝ կըրնան կարդալ 1899ի Lectures pour tous հանդէսին թիւ ԺԱ. Օգոստոսի 1015—1024 էջերը:

ե՛ս ալ միս չեմ ուտեր . — Օ՛, ուրեմն դուն ալ Տրաք ես կամ ըլլալ եկած ես . արի՛, կե՛ր , բարի՛ է ժամը — ու կանցնիմ սեղանին դուռիս և կըսուկըսիմ ուտել լաիկական՝ մրմնջելով ի ծածուկ «Լէ-դէ՛ր մեք և փարիսեցիքն պահեմք , եւ քո աշա-կերտքդ ոչ պահեն » :

Ապա՝ նախ արագ պտոյտ մը կընեմ բանջարեղինաց պարտէղին մէջ, ուր եղանակին ամէն կանաչեղէնները գիտնաբար՝ չարք չարք՝ մատենական մանրակարգութեամբ սերմանուած տնկուած եւ առոյգ հասունութեան մը ժամանած են փորձ Տրաքներու ձեռքին տակ . բակլայէն մինչեւ ազատքեղն ու հազարը՝ ունին հոն չափուած ածուներու մէջ իրենց ազնուացեալ ներկայացուցիչները , 30-40 տեսակ : Քանի մը Տրաքեան աշխատաւորներ կուգան կանցնին հոն կարգով իրենց սահմանեալ ածուներուն գլուխը՝ կամ բրելով , կամ ջրելով , կամ տնկախնամելով աշխատելու՝ ժպտուն խոնարհութեամբ բարեւելով մեզ : Պարտէղին արեւելակողմի զառ ի վայրին վրայ տնկուած է ընդարձակ այգի մը , որուն որթերն յատկապէս բերուած են Ֆրանսայի հարաւային կողմերէն և Պորտոյէն իսկ , և որմէ կը պատրաստեն անապակ ու կը խմեն , և աւելորդը կը վաճառեն , ինչպէս կաթն ու պանիրը : Յետոյ կառաջնորդուիմ Եկեղեցին , ուր կը գտնեմ սպիտակազգեսաց աղօթաւորներ . Տաճարը՝ հակառակ հռոմէական ձեւոց ու կաթուղիկ հանդիսութեանց՝ զարգարուած է շատ պարզութեամբ . խաչ մը՝ աւագ խորանին վրայ , երկու երեք արձաններ ու քանի մը կանթեղ առաստաղէն՝ գրեթէ ա՛յս է ամէնը . հոն՝ Տրաքեան ան-

չըշունջ լռութիւնն հասած է սարսեցունող զէնիթի մը : Բեւեռային լռութիւն :

Այդ անապատական աղօթարանէն ելնելու՝ աստղձագործարանի մը մէջ կը նշմարեմ երկու կրօնաւոր՝ մին ծերուկ միւսն երեսնամեայ երիտասարդ մը , որ երբ կը նշմարէ զիս՝ իսկոյն ժպտելով կը մօտի եւ կը բարբառի . — Կարծեմ դո՛ւք էք այսօրուան հիւրերնիս , բարի՛ եկեր էք . ինչպէ՛ս եւ ուստի՛ էք . — հակիրճ պատասխան մը տալով՝ կը յայտնեմ իրեն վանքին միւս մասերն ալ պտըտելու փափագս . — Բարի՛, բարի՛ կը կրկնէ դեռ ինձ անծանօթը , քեզի տեղեակ քահանայ մը տամ , թո՛ղ պտըտցունէ գլխաւոր տեղուանքը . ինծի թողութիւն ըրէ , չա՛տ զբաղած եմ այս շաբթու , արտերը պիտի չափեմ : Իր կարի՛ ցածուն ձեւերէն ու երիտասարդութենէն չպիտի կրնայի կռահել՝ եթէ քովիս եղբայրը չյարեւ մեկուսի՝ թէ խօսակիցս վանքին մեծաւոր Հ. Րոմարիքն էր , որ եւ հրամանը տալով փութաց գնաց իր գործերուն : Հասա՛ւ նշանակեալ քահանան , յիսուն եւ հինգսնոց գիրուկ մը ղուա՛րթ կայտա՛ռ , կարծես բովանդակ կեանքը ժամկոնով , կովի եւ ոչխարի միսով սնած , մինչ կենդանական բան մը գրած չէր բերանը՝ թերեւս անդատին ի ծնէ : Այդ փորձ քահանան էր՝ որ լիովի բացատրութիւններով տարաւ շրջեցուց զիս վանքին ննջարանը , ընթերցարանը , թանգարանը , հիւանդարանը , գոմը , պանրարանը , հիւանարանն ու այգին՝ ամէնն ալ շարուած կահաւորուած՝ արդի գիտութեանց սահմանին ներած ամէնապարզութեամբ . մանաւանդ պանրարանն ու գոմը , ուր կան 30ի չափ կաթըն-

տու յոյր կողեր : Եւ այս ամէնուն վրայ, սակայն, ինկած փարած էր մեռելութիւն մը միսդիկ , իր արուեստական հանգումանքովը միայն տարբեր բուն մահուանէ : Պատանք մը՝ որուն մէջ անշշունջ մը կը կենդանաբերի քրիստոնէութիւնը :

Ժամու մը պտոյտէ ետք՝ կը դառնամ քահանային հետ նորէն հիւրանոցը , ուր գինի կը հրամացուի ինծի նորէն . այլ կը մերժեմ , և քահանան երկու երեք բաժակ կը պարպէ ախորժակով մը , որ կասկած կը ներշնչէ ինծի Տրաբեանց ժուժկալութեան վրայ : Թուի այս մարդիկը միսէ ու ինչ և է կենդանական սնունդէ ստանալի ոյժը՝ կը լեցունեն խաղողին անապակով և վայրին անապակօղովը : Իրենց անցեալ ու արդի՝ վիճակին վրայ տալով քանի մը առձեռն տեղեկութիւն ալ՝ կը յաւելու թէ անգղիացի նորընծայ երիտասարդ մը եկած է վանք՝ 1000—1500 լիրանոց , որ անցնելէ ետքն օրինական փորձերէն՝ միաբանութեան անդամ պիտի ընդունուի՝ իր ունեցածը մշտնջենապէս տալով վանքին . շնորհակալութիւններս մատուցանելով ասպնջականներու և չկըրնալով նոյն օրն ընդունիլ գիշերօթելու իրենց հրաւէրո՝ կը հեծնամ իշուկս դէմ եղեալ ի Ռէմլէ՝ մեր Հ. Բարթողիմէոսին , որ ազատ Տրաբեան մըն է ի պահող աշակերտաց Տեառն : Երանելի՛ ծերունին , ինծի համար նորէն հաց-չայ պատրաստած է . լաւ չէ՞ Հայ-չայը քան Տրաբ-ապուրը :

Գեր. Սահակ Սրբազան կապայեան , մշտնջենան լուսարարակետ Երուսաղէմի վանքին , որ նորէն մխըրճուած է բանասիրաբար Ս. Յակոբեանց անարթնական ձեռագիրներուն մէջ , ինծի համար

յատուկ յանձնարարական մըն ալ գրած էր մեր
 Հ. Բարթողիմէոսին՝ հիմ չօգտուել անկէ , ինչու
 զրկուիլ հայ-չայէն՝ մանաւանդ որ մեր մեծաւոր-
 ներուն մէջ կատակախառն յօժարութիւններ ալ
 կան Ռէմիէյի լքեալ վանքը մատթողներու հայ
 ընծայարան մը ընելու պահքի նախապատմական
 օրէնքը փորձելու համար : Ինքն Աստուած ամէնա-
 կալ , ստեղծողն եւ վարող սրբանուէր ընութեան՝
 «սուրբ պահոց օրէնքը նախ դրախտին մէջ աւան-
 դեց» եւ արարչական գութը արարածոց սիրտին
 խորերն անջրելի քանդակեց՝ ի պահպանութիւն
 հանուր կեանքի եւ խաղաղութեան հանուր աշ-
 խարհի : Համրկ է արդեօք Ադամ , Նոյ , Հնդկաս-
 տանցի կամ Սգիպտացի քուրմ , Պիլթագոր , Պղա-
 տոն , Իպոկրատ , Քիւհնէ , Պլուտարք , Բասթէօռ ,
 Լուսաւորիչ , Օձնեցի , Շնորհալի , Նեւտոն , Ֆրանք-
 լին եւայլն ըլլալ՝ հասկցունելու համար թէ մա-
 թողութիւնը քացարձակ զիտութեան , փիլիսոփայու-
 թեան , հայրապետութեան եւ ազնուականութեան
 հակառակ չէ՝ , կամ բովանդակ մատթողներու , պա-
 հողներու , եգիպտական գիտուն քուրմերու եւ
 ճգնաւորներու , միլիոնաւոր հնդկաստանցիներու
 եւ քրիստոնեայ ու անքրիստոնեայ մատթող ընկե-
 րութեանց (որ լէգէոններ կը կաղմեն) թուումն
 ընել՝ համոզելու համար , թէ մարդիկ՝ ի բնէ եւ ի
 սկզբանէ՝ բուսակեր՝ այսօր ալ , վաղն ալ , յա-
 ւիտեան ալ կենդանական ու կտրըչական անունդ
 չառնելով՝ կըրնան ապրիլ աւելի ընամերձ ու աստ-
 ուածամերձ , աւելի՛ գիտուն եւ խոհուն , աւելի՛
 լուսամիտ եւ յօտակատես , աւելի՛ առողջ , հետե-
 արար աւելի՛ երկար ու խաղաղ . մասվաճառնե-

բուն և ֆիւզիպաստի ու ժամպոնի սիրահարներուն միայն չհարցունելով՝ թէ իրենք ինչ կը խորհին այս խնդիրին վրայ. վասն զի անոնք ունին իրենց յատուկ կիրքը, տարբեր յոյժ բնութեան անմահ ու անսպան գիրքէն :

Բայց ես՝ այս ճմլող պանդխտութեանս մէջ՝ ո՛չ գիրքերս քովս ունիմ ո՛չ անպարի՛սպ ծնաւայրիս բնութեան բաց մատեանը՝ ասկէ աւելի փաստաբանելու և ներբողելու համար Կախեղի և Լադրունի գինին, Տրաբեան հացն ու ապուրը, Հ. Բարթողիմէոսին չայն ու պանիրն և Սարոնի հիւթեղ ձէթն ու ցորենը : Անգա՛յտ ու դարանակա՛լ օդ մը և քաղա՛ք մը վիմակոյտ ու անկանաչ՝ կը դնեն լեզուիս ու գրիչիս փականք մը աննուէր՝ փութացունելով զիս նուիրական վերջաբանիս :

Սարօն, Գեղօն, Ռեմէ՛, Լադրո՛ւն և Տրաբեանց մենարան՝ ես անցայ ասոնցմէ՛ ալ սրբադէտ սուրհանդակի մը աճալարար ոտքով և զուարթունի ներշնչական բացարտութեամբս Այդ սրբադեղ բնաւայրերը, ուր Աստուածաշունչ մը կը կարդացուի և բնութեան Աստուածաշունչը կը դրուի ամէն տարի, չրջի՛կ կեանքիս համար ա՛լ մտերիմ յիշատակներ մը եղան : Թէ ներշնչեցին ու ներշնչել տուին ինծի բարեկամ ընթերցողացս համար կենցաղօգուտ գաղափարաց կաթ մը անբիծ՝ այն պարգե՛ւն է անբիծ բնութեան և ամէնասուրբ Տե՛առն բնութեան :

Տալո՛ւ վ ուրեմն Անոր միշտ փառքս՝ դառնամ Երուսաղէմ մեր վանքը, որուն փառաւոր տաճարին մէջ սրբանուն և ամէնամեծ բուսակերի մը(—)

(—). Ս. Յակոբ Տեառնեղբօր, որուն մարմինը Թաղուած է՝ կըսեն՝ Ս. Յակոբեանց տաճարին Աւագ խորանին ներքեւը,

առաջելական աթոռը կը խնկի աստուածապահ .
դառնամ հոն , մխիթարե՛մ ու մխիթարուի՛մ՝ կրկ-
նելով հոն ալ «Խնջ՞ու փարիսեցիները կը պահեն և
քո աշակերտքդ չեն պահեր » :

1/14 Մարտի 1902

և որ իր բովանդակ տուրք երկարակեցութեան մէջ պահք պա-
հեց բուսակերութեամբ: Տե՛ս ի Ճառընտիրս :

է.

ՍՈՂՈՄՈՆԵԱՆ ՏԱՃԱՐԻՆ ԿԱԼՈՒԱԾՆ

Ե Ի

ՊԱՐԻՍՊՆ ԱՐՏԱՔՈՅ

«Եղիցի՛ անուն իմ ա՛նդ»

«ՏԵՍԻ ըզՀռոմ՝ զԱշխարհ ես տեսի, ո՛չ ունկն հաւատաց ո՛չ ական համոզի»: Այսպէս կարդացած եմ հռոմէական պատկերի մը ներքեւ հռոմէական հին եւ ստուար Պատմութեան մը սկիզբը:

Բայց չեմ տեսած բուն Հռոմը, չեմ տեսած որ հաւատամ եւ համոզուիմ:

Նւ չտեսնամ ալ կըլլայ՝ քանի որ տեսայ հոս, այս Ս. քաղաքին մէջ՝ Գերեզմանի աշխարհամատուռ (Ս Յարութիւն) հրաշակերտն եւ Սողոմոնի տաճարն ու հրապարակը, ուր աշխարհ մը եւ յաւիտենականութիւն մը կը մանրանկարին իրենց աստուածային ու ճարտարպետական ամէնադէմ կաթումներովն հոգեբանութիւններովն

և նիւթաբանութիւններով՝ հին քան զՀռոմ և Կապիտոլն բարձրաբերձ ու ճոխ քան զԴեզփիսն դիցակրօն :

Այլ որչա՛փ անշուք և անպատրաստ եղաւ իմ այցը , ըխաւորներու մէջ ուխտաւորի՛ այդ իմ այցը :

Խառն ի խուռն՝ ամէն գաւառէ հետեւակ ըխաւորներու մը հետ և առաջնորդութեամբ Ս. Յակոբեանց սահլիրայ Նասար աղայի՝ լուր օր մը յանկարծ ճամբայ հանեցին զի՛ս Սիոնէն ի լեառն Մորիա :

Անցնելով նեղ փողոցներէ , կառավարական յաղթակերտ պաշտօնատուններէ , որ շինուած են հին ու միջին դարերու վիթխարի քարերովն եւ բազուկներով՝ հասանք նուիրական լեռը Մորիա , Սիոն և Ագրա լեռներուն արեւելակողմը :

Ըստ աւանդութեան , և յաճախ ըստ աւանդութեան այս հարթացեալ ու հրապարակեալ լեռան վրայ էր՝ որ հայրն Աբրահամ զոհել տարաւ իր սիրելի որդին Իսահակը (—) : Հո՛ւ էր կալն յերուսացի Ուռնային , զոր գնելով Դաւիթ 600 (Բ) սիկղի՝ վրան ուզղեց սեղան մը , եւ հրամանով Գադ մարգարէին մատոյց մեծ զոհ մը՝ ցածուցանելու համար Աստուծոյ բարկութիւնը : Զոհն ընդունուեցաւ և մահը գաղբեցաւ . Դաւիթ ուզեց հոն կանգել երախտագիտօրէն տաճար մը , բայց Աստուած ազդարարեց որ այդ տաճարը չպիտի

(—). Քրիստոնեաներուն մէջ ուրիշ աւանդութիւն մըն ալ կայ , ըստ որում այս զոհը պատրաստուեցաւ Գողգոթայի վրայ :

(Բ). Այժմու հաշիւով իբր 1200 ոսկի. Ա. Մնացորդք 25:

շինուէր իր ձեռքովը (վասնզի այդ ձեռքը կարի՛ արխաեկան վաստակոց մէջ աշխարհակաշանացած էր) (—), այլ պիտի շինուէր իր որդի Սողոմոնի ձեռքովը, որ և շինեց զայն եօթը տարիէն աննըման փառաւորութեամբ. և այդ առաջին տաճարն էր որ տեւեց Յէ տարի աննուազելի շքեղութեամբ:

Վերանորոգեալ այդ տաճարը (է) Տիւրոսի պաշարումին ատեն հրոյ ճարակ եղաւ, իսկ 134 թուին կայսրն Ադրիանոս կանգնեց անոր տեղն Արամազդայ մեհեան մը (†): 327ին թագուհին Հեզինէ և Կոստանդիանոս կործանել տուին այդ տաճարն ալ, և 361ին Յուլիանոս՝ դերեւելու համար Յիսուսի խօսքերը՝ միտքը դրաւ շինել Երուսաղէմի տաճարը և հրապարակով նորոգել հրէութեան պաշտօնը՝ միանգամայն նանրացունելով հին ու նոր կտակարաններու մարգարէութիւնները. մանաւանդ կողզէր նսեմացունել Ս. Գերեզմանին վրայ Կոստանդիանոսի շինած եկեղեցին: Հրաման առած հրեաներն ամէն կողմէ փութացին ի գործ՝ Յուլիանոսն համարելով մի՛ւս այլ Կիւրոս մը. կանայք ալ նոյն եռանդով իրենց զարդերը տուին, և շատերն իրենց ձեռքով կը կրէին քարեր և հողը փորելով՝ իրենց հանգերծովը կը կրէին:

(—). Ա. Մնացորդք Իբ. 3 և Իբ. 8:

(է) Քրիստոսէ 17 տարի առաջ ալ մեծն Հերովդէս վերանորոգեց զայն՝ աշխատեցունելով 10,000 գործաւոր, 1,000 կառք և 1,000 քահանայ. այս շինութիւնը տեւեց 46 տարի (Տե՛ս ի Յովնէպոս Ա. 5):

(†). Երայեցւոյ ժամանակն ալ Երուսաղէմի Տաճարն երբեմն Բաշաղի, անտառաց, երկնային զօրութեանց պաշտօնատեղի կը դառնար, ինչպէս Յովսիպի ատեն. Տե՛ս Զորթ. թագաւորութեանց ԻԳ. 4. 5. 6:

Իսկ Երուսաղէմի Կիւրեղ եպիսկոպոսն հանդարտութեամբ կը նայէր առոնց քաելով՝ թէ այդ չպիտի յաջողի, և Դանիէլի ու որդւոյն Աստուծոյ մարգարէութիւնը պիտի կատարուի անոր վրայ : Երբ մէկդի առին աւերակներուն հին բեկորները, և հետեւեալ օրուան կը պատրաստուէին շինուածն սկսելու, գիշեր ատեն մրրիկ ելաւ՝ կաւանդուի՝ և ցրուեց բերուած դիզուած կիրը : Երբ երկրորդ օրը նորէն գործելու սկսան՝ սաստիկ երկրաշարժ մը ելաւ, այնպէս որ վեր ցայտող քարերէն շատ գործաւորներ ու ներկաներ մեռան : Երբ դարձեալ կը փորձէին գործել, կըսէ Ամմիանոս ժամանակակիցը, հրոյ ահագին գունտեր վեր կը ժայթքէին և վայրն անմատչելի կը դառնար : Այսպէս անդադար հուրը դադրեցուց այդ անսուրբ և նկատեալ հակագործութիւնը (363 թուին) : Ասոր վկայ են ժամանակակից և քրիստոնեայ Գրիգոր Նազիանզացիէն, Ոսկեբերանէն, Ամբրոսիոսէն զատ՝ ինք Յուլիանոս անգամ : Իսկ Ամմիանոսի վկայութեան համար ինք սկեպտիկեանն Կիպպըն անգղիացին կըսէ՝ թէ «այդ վկայութիւնը կը հիացունէ անհաւատին ալ սիրտը» : Այնուհետեւ նուիրական վայրն ամայացաւ և աղբանոցի վերածուեցաւ, ինչպէս հիմայ եղած է Սիոնի մէկ մասը : Եղծո՛ւմ և ստեղծո՛ւմ, — տիեզերքի այս անհաս օրէնքէն չեն կըրնար խուսափիլ մեր աշխարհն և ի նմին մեր Տաճարներն ալ, եթէ ստոյգ կը մարդարէանայ Սուրհոնի տեսլասէրը (—) :

636ին մեծն Օմար Խալիֆան շինել տուաւ հոն գեղեցիկ մզկիթ մը, և 50 տարի ետքը Ապս-էյ-

(—). Պղատոն :

Մեղեք ամիրապետն աւերելով զայն եւս՝ վերստին կանգնեց շքեղագոյն , և ուրիշ ամիրապետներ հետզհետէ փառազարդեցին զայն : Ութերորդ դարուն՝ երկրաշարժ մը նորէն կործանեց , նորէն շինուեցաւ՝ բայց անհաս նախկին շքեղութեանց : 1187ին Սալահէտտին կրկին զարդարեց , ինչպէս կը մնայ ցայսօր՝ թեթեւ փոփոխութիւններով :

Պատմութեան նշանակած և հոս համառօտուած այս յեղուածները կրող Տաճարին Պապ-էլ-Ղաւա-նիմէ դուռնէն մտանք՝ կօշիկնիս հանած՝ Հարէմ-էս-Շէրիֆը , որ 150,000 քառակուսի մէդր ընդարձակութեամբ ողորկուած յարդարուած հրապարակ մըն է՝ փիւնիկեան , երրայական , հռոմէական , կոստանդեան եւ արաբական ճարտարպետութեանց սուրբ թանգարան մը բացօթեայ՝ իր մանրաշէն և աւանդալից կցորդ կերտուածներովը , որոնց վրայ Նրուսաղէմի սրբապահ բաց երկինքէն լայնագոյն մաս մը միայն կըրցած է տաղաւար ըլլալ տխրախառն պայծառութեամբ :

Այդ տեսլակաթ երկինքին հպագոյն դիտակներէն՝ Սիոնի բարձունքէն կամ Նրուսաղէմի արեւելեան կողմէն՝ այդ ամէնալայն սրբաբակը , իր մեծակն գեղեցկութեամբը , իր արարիկ խիտ քանդակներովն ու նկարներով և իր մասնաւոր պատմութեամբը , կը կասեցունէ կը պաղեցունէ դիտողին աչքը՝ մասնաւանդ Զիթենեաց քնարական լեռան ստորոտներէն՝ թրթռացունելով աստուածակրօնական վաղեմի քնարերգութեան մը վիմատառումները : Անոր կեդրոնը կը շողայ՝ արքունի հարուստ պարարտութեամբ մը՝ վերի արեւին իբր անդրադարձիկ սրբազան արեւակ մը՝ ինք զուսպ

և բազմանկիւնի տաճարն այժմեան , իր պորտու-
ռուցիկ զմբէթով և հարաւակողմին Ագսա եր-
կայնանկիւն մզկիթովը սագաշէն : Ռաբբիներուն
մէջ զրոյց մը կաւանդուէր թէ «Աշխարհ» աչք
մըն է , շուրջ ովկիանոսն՝ այդ աչքին սպիտակն
է , երկիրն՝ անոր մէջի գունաւոր պիսակը , Երու-
սաղէմ՝ անոր բիրը , իսկ Սրբազան Տաճարը՝ բի-
բին մէջ երեւցած պատկե՛րն է . հո՛ն հայեւացած՝
կերեւի Աստուծոյ էութիւնը» (-) : Այսչափ կեդրո-
նացած աստուածտեսութեան մը՝ կը վայլէր գահիլ
այդ հսկա՛յ հրապարակին միջավայրը , և յեղյեղուկ
մարդկութեան կատարած յեղմանց ի հեճուկս՝
կանգնիլ և վերականգնիլ ճիշդ Փիւնիկի՛ նման(բ) :

Հեռուէն՝ պատմութեանց ու Երուսաղէմի՛ թրդ-
եան խիտ առ խիտ տաճարներուն և վանքերուն վը-
րոյէն՝ ա՛յսպէս . իսկ մօտէ՛ն—մտնե՛նք ու տեսնե՛նք՝
որպէս զի «ականջնիդ հաւատայ և աչքս համոզուի» :

Ինչպէս ըսի՛ կօշիկս հանած մտայ այդ հրապա-
րակը , որուն շուրջն առած են արդ. պաշտօնական
և անպաշտօն շէնքեր , միւսաբնիկներ , աշտարակներ ,
դարաւանդներ , կամարներ ու կամարակալ խո-
շոր դուռներ՝ ամէնն ալ կերտուած Երուսաղէմի՛

(-) The Lands of scripture. Palestine, page 109, Lon-
don, 1892.

(բ) Բեթզեհէմի մէջ կա՛յ սատափ գործուածոց նշանաւոր
արուեստագէտ մը՝ Լիլիտ Սալամն Տապտուպ անուն , որ ոտդո-
մնեան արդի տաճարին ճշդահան մանրաձեւութիւնը շի-
նած է յիսուն արուեստաւորի գործակցութեամբը , և Յունաց
կ. Պոլիսի արդի պատրիարքը գնած է զայն 500է աւելի ոսկիի
և ընծայած Վհ՛հ. Սուլթանին : Այցեցինք իր գործարանը , և
տեսանք այդ պարզերես արուեստագէտը , որ կը շինէր նոյնպէս
Ս. Գերեզմանի մանրաձեւութիւնը :

չէնքերուն յատուկ դեղնագոյն քարերով , որոցմէ
ումանք կը հասնին մինչեւ մէկ մէշը լայնութեան
և երկու մէշը երկայնութեան :

Հրապարակն ունի (—) հանճարի մը առաձիգ
ընդարձակութիւնը , որ վայրին պահանջած վսե-
մութենէն՝ կը բազմապատկուի միտքիդ մէջ և
անհունի ձգտումով կընդարձակուի և եւս . ձորեր
բլուրներ լեցուած հարթուած սալայատակուած
են (Բ)՝ տալու համար անոր երկնային այդ մեծու-

(—) Այդ մեծ հրապարակին վրայ կառուցուած Տաճարն՝
ոչ այնքան մեծութեամբն այլ մանրագոյն փառաւորութեամբն
և շուրջ զարդերովը՝ նշանաւոր եղաւ : Հիմնարկութեան թուա-
կանն էր 2992 ամ աշխ. 1008 տարի յառաջ քան զՔրիստոս . և
աւարտեցաւ ա. ա. 3000ին և սրբագործուեցաւ ա. ա. 3001ին :
Սողոմոն՝ խորհրդով և օգնականութեամբ Քիրամին՝ հետեւեալ
դասակարգութեամբ ճարտարապետաց և գործավարաց՝ ձեռ-
նարկեց այդ փառաւոր գործին :

Ա. Արոտիմ կամ տնօրէնք թուով 300

Բ. Մենաքիմ, — յանձանձիչք և խրախուսիչք
գործաւորաց, որ էին ներհուն որմնագրապետք 3300

Գ. Գիրիւիմ, քարկոփք յղկողք և քանդակողք
— Իպթոսէպ՝ քերդողք — Պէնաի՝ շինողք յարդարողք
և դրողք 80000

Դ. Փայտբերք և ատաղձաւորք ի Լիբանանէ ընդ
ձեռամբ պետին Ադոնիրամայ 30000

Ընդամենն՝ երկու մեծ ճարտարապետներէն և
քանանացի բեռնակիրներէն զատ՝ 113600

(Տե՛ս The golden remains of the Early masonic writers.
Rev. G. Oliver, D. D. vol II էջք 69—74).

Հարիւր տասներեք հազար վեց հարիւր հոգի՝ հանճար
քի՛րտն և շո՛ւնչ թափած են այդ վիթխարի հրապարակին վրայ :

(Բ) . Երկիւղածն Իսրայէլ միշտ ատելութիւն մը ունէր
«բարձանց» դէմ, ուր ժամանակին հեթանոսացեալք կը կռա-
պաշտէին . անոր համար մեծ Տաճարը կառուցին ոչս հար-
թացեալ ստորոտները :

թիւնն ինքնապատկանող . շատ դարեր եկած ան-
ցած են անոր մէջէն , և կարծես տակաւին պա-
րապ է , կարծես դեռ ձայնատուր կըլլայ Աստու-
ծոյ յաւիտենական մեծութեան գալ կոթողիլ հոն
իր անփակ լրութեամբ , իր կերտելի բովանդակ
ստորագելիքովը , աշխարհի բոլոր տաճարներովն
և խորաններով : Նրեք հազար տարուան կրօնա-
կան պատմութեան մը էջերն՝ հազիւ հարիւրերորդ
մասը կը բռնեն այդ մեծ էջին : Արրահամի ու
Յակոբայ տեսլավայրերէն մինչև վերջին տեսա-
նողին համբուրավայրը՝ պահակերք կը ցուցնեն
հոն մանրապատում տեսութիւններով , Ու այսպէս՝
պարագէտ աչքը կառնէ հոն հլու և ընկրկեալ ամ-
փոփում մը . կը սղի՛ , կապի՛ , կընկճի՛ վայրահակ՝
նկատելու իրեն ճշգրիտ բաշխ ինկած երկու կան-
գուն գետինը միայն , ուսանելու իր յոչնչէ՛ սկիզբն
ունա՛յն կեանքն և յո՛ւտ վախճանը :

Եւ այս ամէնն՝ որմագլծ հորիզոնի մը մէջ ,
որ լարուած ինկած է միւս բնական հորիզոնին
մէջ՝ զատուցեալ տեղի «Անուանն Եհնովայի» ասեր-
կրաւոր իմն սրբանուիրութեամբ , ու իբրեւ այն-
պէս՝ ձգտելով տեսանելի հորիզոնէն անդին ան-
հուն ծիրի մը , ուր կամենակալէ ինք՝ իր անմահ-
կանացու փառքին ու դաբիրին մէջ՝ Տէրն իսկ
այդ անաւոր անուան :

Զմմ գիտեր որ երկրագունտի վրայ գտնուի
այդքան ծեր ու լայնածիր հրապարակ մը , որուն
մէջ այնքա՛ն կառոյցք արարողութիւնք և արուես-
տագործութիւնք կատարուեցան երբեմն(=) , և ուր

(=) . Կարդացէ՛ք Երբ. Թագ. Զ. Ի. Ը. Թ. գլուխները , ուր
կայ նաև Սողոմոնի նուիրագործական մեծ մաղթանքը : Այդ

այժմ եւս այնքան գոգեալ չէնքեր այսքան կը
ողայանան , այսքան կը փոքրրկանան՝ անձգտելի
այդ գոգ-հրապարակին մեծութեան :

Եւ ի՞նչ են այդ մնացորդ չէնքերը , արագ մը
անցնինք ու նշանակենք :

Դիտելու է նախ վեհալայրին պարիսպները ,
որոնց վէմերն ունին՝ Պալպէքի զուգաժամանակ
վէմերուն նման՝ արտաքոյ օրինակի մեծութիւն մը
անդարդ . անոնք են «ապառաժ և անգործ քա-
րեր(-)» ըսուածները : Քարդէյն Ուորրըն անգղիա-
ցին ատոնցմէ տեսած ու չափած է մինչեւ 38 ոտք
երկայնութիւն ունեցողներ(ք) . չափն վրայ կերելի
դեռ երայական ու փիւնիկեան անկիւնաչափին
կատարելութիւնը . այդ վէմերը՝ մասնաւորապէս
պարիսպին վարի կողմերը՝ տակաւին իրենց սկզղը-
նական դրուածքին մէջն են՝ զետեղուած այնպէս
ըլլայ Սողոմոնէն, ըլլայ Նէեմիէն կամ Հերովդէսէն :

Շէնքերուն մէջ ալ աստ անդ կերելին՝ խառն
իմն յարմարադրուած՝ մարմարեայ ու պորփիւրէ
սիւններ՝ ոմանք անեղծ , ոմանք կոտրած , կցկըց-

հրապարակին մէջ էր՝ որ Սողոմոն քսան երկու հազար արջաւ
և հարիւր քսան հազար ոչխար զոհեց՝ զոհ խաղաղականաց՝
Երբ. Թագ. Ը. 63 :

(-) . Անդ. 2. 7 :

(ք) . Երուսաղէմի մանաւանդ հին որմերու՝ քարերուն վրայ
զարմանալի երեւոյթ մըն ալ է անոնց թարմ և նորոգ գոյնն
ու տեղքը . չերելի անոնց շատին վրայ ո՛չ մէկ բիծ կամ սե-
ւացում . կարծես քառասուն յիսուն տարուան կառուցուած
չէնքեր են, նոյնպէս և պարիսպները :

Երուսաղէմի Հայ Պատրիարքութեան արդի փոխանորդ
Գեր. Ներսէս Արքեպիսկոպոս Կէորգեան՝ հանգուցեալ Եսայի
Պատրիարքի հետ՝ այդ վէմերէն մինչև 45 ոտքովներ համրած
կը հաւաստէ :

ուած, և անտարակոյս կը վերաբերէին՝ իրենց քով-
թարներովն (-)՝ հին տաճարին , զոր և յետնա-
գոյն կառուցողք գործածեցին իբր առձեռն տե-
ւական նիւթեր , ինչպէս հին Երուսաղէմի շատ
մնացորդները գործածուեցան նոր Երուսաղէմի
շէնքերուն համար՝ Ս. Կոյսի տաճարին մէջ և Զի-
թենեաց լերան վրայ :

Ս. Գիրքն աչքէ անցունող մը՝ գիտելով հին
հարստութեանց այս ագուցեալ կցկըցեալ մնացորդ-
ները՝ կը յիշէ աշակերտաց խօսքն առ վարդա-
պետաց վարդապետն. « Վարդապետ. տես՛ս որպիսի՛
են քարինքս եւ որպիսի շինուածք (Բ) » . կը յիշէ
նաեւ ու կը տեսնէ ալ կատարումը մեծ պատաս-
խանին (Գ) :

Եւ այդքար ի քարի վերայ՝ հին կառոյցին ամ-
րութիւնն անտեղիտալի բան մըն էր՝ ոչ միայն մե-
ծութեամբը վիմահատորներուն , այլ փիւնիկ ու
երբայիկ որմնադրութեան ճարտարութեամբը ,
որ այնքան կատարո՛ւն էր՝ զի անոնց իրերակը-
ցուած գիծը տեղի չէր տար զմելինի սուր բերա-
նին անգամ :

Գործին մէջը Քիրամ-Ապի'ֆ մը կայ , ներթա-
ղիմի ցեղէն այն մեծ արուեստագէտը , որ պղնձի
և այլ քանդակածոյ և « ոսկւով իջանելով » գոր-
ծուածներուն հետ (Դ)՝ այդ որմերուն տրամադ-
րութեան վրայ ևս թափեց իւր փիւնիկ հոգին (Ե) :

(-) . Խոյակ :

(Բ) . Ըստ Մարկոսի ԺԳ. 1 :

(Գ) . Նոյն , անդ :

(Դ) . Եբր. Թագ. Լ. 22. եւ 35 : Եբրորդ մնացորդք Բ. 14
և Գ. եւայլն :

(Ե) . Անդ Է, 14 : Միայն Դաւիթ՝ տաճարին որմերուն

Անարդիւ խոյ շրջապատին ստորոտներէն երթանք դէպի աջակողմ՝ Գրպլէ ըսուած գմբէթաւոր աղօթարան մը, ուր պահուած է մաս մը էջ-Սախրա նուիրական ժայռէն, որուն վրայ կեցաւ՝ կըսեն՝ Յակոբ նահապետ ու տեսաւ սանդուղքի տեսիլը. այնուհետեւ կոկիկ աղբիւր մը, և ապա վեց ոտք սանդուղքէ մը վեր կեննեք բակ մը: Կանցնիմ այս աստուածաշնչական յառաջակալներէն՝ նորամուտի երկիւղածութեամբ և տղայ ապշութեամբ, շնորհելով քովընտի ժըպտուն ունկնդրութիւն մը ռանվիրային բացատրութեանց՝ բուն Օմարեան մզկիթին արեւելակողմը, ուր կայ տասնանկիւնի անփակ գմբէթաւոր մը՝ հեծած տասն եւ եօթն սիւնի վրայ, վա՛յրը բուն սեղանին ողջակիզաց, ուր քարկոծ եղաւ Զաքարիա (Ազարիա) որդին Բարաքեայ (-) և զոր այժմ կանուանեն Մահմեմէի Տալուս: Հոն, կըսեն, ինք Դաւիթ կը դատէր իր ժողովուրդը. գմբէթին ներքին միջակէտէն կախուած է թել մը, որ յանցաւոր դատելոյ եւ ամբաստանելոյ վերջին փորձակչիւն է եղեր՝ լարուած այնպէս աստուածաբաշխ տնօրինութեամբ մը. տասն եւ եօթը սիւսները կը համարուին Սողոմոնեան ժամանակէն (Բ):

Համար իւր որդիին՝ Սողոմոնի՝ կտակեց 3000 տաղանդ ոսկի Ոփերայ և 7000 տաղանդ ընտիր արծաթ (Ա. Մնացորդք Իթ. 4.) Իսկ տոհմիչեանք տուին 5,000 տաղանդ ոսկի, 10,000 տաղանդ արծաթ, 18,000 պղինձ եւ 100,000 երկաթ:

(-). Երկրորդ Մնացորդք Իթ. 20—21 և ըստ Մատթէի Իթ. 35:

(Բ). Այս հաւանական թուիք կը շեշտուի նաեւ Բեթղէհէմի սիւնազարդ գուլիթին մեծ սիւներուն վերաբերումով մանաւանդ քանի մը անգղիացիներէ: Սողոմոնեան այդ սիւներն

Հինգ վեց կամիլական զգոյ՝ քայլ եւս առնելով՝ կը հասնիմ արդի խաւարդեայ մզկիթին , որ դուրսէն կը թուի եւկղիղեան գունագեղ ու չափակից անկիւններու հոյատուն մը՝ արժանի Վիկտոր-Հիւկոյի պերճ նկարագրութեանց և որուն վրայի գմբէթն ունի ընկլուզող և խափանարար լայն բարձրութիւն մը՝ Քուպէթ-է-Սախրա կոչուած , որ ըսել է՝ ժայռի գմբէթ : Մզկիթն ունի՝ փոխան երբեմնի Քիրամեան ոսկի ու պղնձի դուռներուն(-)՝ չորս մեծ դուռ լոկ պղնձապատ թարմատար զարդերու մը պէս փոքրեկացած պզտիկ ինկած այդ մեծ ութանկիւններուն մէջ : Դուռներուն արեւելեանը կը կոչուի՝ Պապը-Տաւուս , հիւսիսայինը Պապ-էլ-Ճեննէ , արեւմտեանը Պապ-էլ-Ղաւպ և հարաւայինը Պապ-էլ-Գըպիէ : Դուռներէն մէկ մէկը բարձրութեամբ կերտուած ձուլուած և քանդակուած են խորհրդաւոր պատուհանները տաճարին , որ չորս կարգ առաջատանման յօրինուածներով կը թաքուցանեն ներքին տեսքը սրբաբարանին , չորս կարգ՝ քարէ ու երկաթէ վանդակ , թել վանդակ , ապակի և ոսկեջրած խաղիսամք :

Արեւելեան դուռը կեցած է մեղմաղձիկ զուարթութեամբ կարդացող արար մը , որ կընդունի մեզ սեղանով մը անհպարտ և կարի խաղաղական առաջին տպաւորութիւնը որ կունենանք մեր արագ այս մուտքէն , նսեմ լռութեան և խիտ ու մանր ճոխութեանց ազդած զով սօսափն է անշուկ , ուր չիկայ՝ այնչափ վեհ բան մը , այլ կա՛յ ու կա՛յ

ու որմերն՝ եգիպտական բուրգերուն պէս չեն յաղթուած 3—4000 տարիներու հին դժերէն :

(-). Նրկորդ Մնացորդք Դ. 22:

նահապետական խոր պատկառանք մը . գետինը բովանդակ զարդարուած և շքուած է ճոխ ու նախշուն ծանրագին դորգերով և միևնեռներով , որոնց վրայ հիւրամեծար ժպտուն մանուկը Շէյխին կը կայտուէ և կարտասանէ ընդունելութեան փայփայիչ խօսքեր մը . երբ կը հասկընան պոլսեցի ըլլալս՝ ա՛լ աւելի կը բարեմարդեն : Լնդինելով զգուշեալ շրջանակաձեւ ներքնուղիէ մը՝ երկուստեք և վերուստ ձեղուններով զարդարուած վառ միւսէսոններով և ոսկեքանդ դրուագներով , սրբագիր հատուածներով և սիւնակներով՝ կեննենք երկաթի վանդակներով շրջապատուած մեծ կեդրոնը , որ չորս մոյթով և 12 սիւնով պատած է . անոր մէջ կայ միւս տախտակեայ վանդակ մը , որ կը շրջապատէ Սախրան այսինքն Մուալլաֆ-թաշը ըսուածը , որ յեբուսացի Ուռնային կալն իսկ է՝ անհուկալ և ցցուեալ , և որուն վրայ ապա տաճարը շինուելով Տապանակն հոն դրուեցաւ : Իր բնուութիկ ձեւին մէջ ցարդ անհարթ մը պահպանուած՝ 20-25 մէդր շրջապատով անարդիլ ժայռ մըն է ան , և կը բռնէ գմբէթին ներքեւի մեծ վայրը՝ մութ լրջութեան մը խորերէն դէպ ի վեր խորդ ու բորդ կարկառումներով . տակը կայ անկանոն խողջացեալ խուց մը , ուր քանի մը տեղ կանթեղ կը վառի , և աւանդութիւն մը կայ թէ Աբրահամ, Դաւիթ, Սողոմոն և այլք հո՛ն կաղօթէին : Կան հոն երկու փոքրիկ մարմարեայ սեղաններ ու կնճռոտ խողջներ : Այդ խուցը կը կոչուի « վեհասենեակ » . ոմանք կը համարին թէ ողջակիզաց մեծ սեղանին ճիշդ ներքեւ կիյնար այդ անձաւը , ուր կը հոսեցունէին սպանդից արիւնն եւ ուրիշ աւելորդները :

Կեդրոնական այդ սրբանուէր անձաւէն դուրս ելնելով՝ սանդուղքին գլուխէն ի հարաւակողմ կը տեսնենք մեծն Օմարի դրօշն և էլ-Պոռաֆի թամբերը . սիւնաւոր վեհրապետներ , նստոցեալ սեպեր , նշանակալից ու պատմական նախշուն անկիւններ հետզհետէ երեւան կուգան : Սակայն մեղի՝ քառորդ ժամու թռուցիկ հայեցումածով՝ անհնար եղաւ ամփոփել այդ սիրուն մզկիթին անամփոփելի պերճութիւնը . ամբողջ կառոյցին մէջ պարապ կէտ մը չիկայ . քանդակ , ոսկեզօծ ձեւեր , սողումոնեան կնիք , ծաղկեակար , սիւն , սիւնակ , ամպիոն , խորհրդանշան և այլն և այլն՝ խիտ առ խիտ իրար գրկած իրարու մէջ ագուցած՝ ճարտարպետութեան , նկարչութեան , արուեստագիտութեանց , յիշատակաց ու կրօնա-պատմական անցմանց խօսուն ցանկ մը յարդարած են այդ զարմանազործ Տաճարը : Վեհագոյն է գմբէթն՝ ոչ մեծութեամբն այնքան , որքան ընդգոգած ու տաղաւարած պերճութեամբը , զոր կանդրադարձունէ լիով : Աւազաններ , օտորերկրեաններ , սեղանիկներ , սանդուղք և նրբուղիք կանձկացունեն սրահին լայն գոգը , որ կըրնայ պարփակել 1000-1500 հոգի : Էլ-Սախրան՝ հաւանաբար կը դրաւէ ճիշդ սողումոնեան Տաճարին ողջակիզաց սեղանին վայրը . և վրայի չքեղ գմբէթը , ըստ հրէական ընկալեալ աւանդութեան , գարձեալ կը համարուի միւս կեդրոն մը աշխարհի և « երկիրի միւս վայրերէն 18 մզոն աւելի մօտ երկինքի » : Այդ գմբէթին ճիշդ հակակողմ յատակին վրայ էր՝ որ Մելքիսեդեկ զոհ կը մատուցանէր , և Յակոբ տեսաւ սանդուղքի տեսիլն , և հոն՝ Սողոմոնէն ետքը՝ Զօրաբաբէլի և Հերովդի խորաններն ուղղուած էին :

Այս կեդրոնական մզկիթն՝ է այժմ Իսլամութեան երեք սրբավայրերէն մին. Հարամ(—) անուանով մեծարեալ. միւս երկու մզկիթներն են՝ Մէքքէի ու Մէտինէի մզկիթները :

Միւս անգամ մը աւելի պատեհով այցելու մտադրութեամբ՝ ելանք դուրս այդ կեդրոն նուիրական թանգարանէն ալ, և առաջնորդուեցանք իշ-Ագսա մզկիթն՝ երկայնաձեւ ու սագաչէն :

Երեք անագին դուռներ կը պահակերեն անոր ընդարձակ արտաքին գաւիթին վրայ : Մտանք մէջտեղի դուռնէն 80 մէդր երկայնութեամբ միջին տաճարը, որ երկուստեք զարդարուած է հնագարեան սիւներով, և ունի միջին կոթական ձեւ մը : Զարտարպետական շատ ոճերու խառնուած եւ ստէպ նորոգուած այլ և այլ ոճերով՝ այս միջնատաճարը կը պարունակէ նաեւ շատ հին սիւներ ալ՝ թերեւս սողոմոնեան՝ մանաւանդ գաւիթին մէջ : Միջնագաւիթը կա՛յ վանդակապատ վայրիկ մը ուղղանկիւնի, որ ամէնահին գերեզման մըն է : Տաճարին վերի գլուխը կայ սպրկիկ գմբէթ մը՝ միւսիոններով և նկարներով զարդարուած . հարաւային ծայրն է Մեհրապը և արեւելակողմը Միմպէր մը, որ ատաղձագործութեան հրաշալիք մըն է ճոխ և մանրաքանդ՝ բանուած Հալէպի մէջ, հրամանով Մէլիք Նուրէտտինի : Արեւմտեան կողմն հարաւային պատին մէջտեղը կա՛յ մատրանաձեւ զատուածք մը՝ երկու Մեհրապով : Մեզի ուղեկից է նաեւ ռուսահայ Տէր Գրիգոր քահանան, որ երկու երեք ամիս է տեղ չմնաց որ չուխ-

(—). Այս տիտղոսն իբր հաւասար է քրիստոնէական Գաբիտալ տիտղոսին :

տաւորեցաւ , բոպիկ բոպիկ քալելով , 5 օր 8 օր անընդհատ : Եգիպտոսի գլխաւոր հնութիւնները , Յովսէփի գութը , Աստուածածնայ ծառը , Յիսուսի վեց ամ մնացած վայրը , Փարաւոններու բուրգերը , կենդանաբանական պարտէզը , Բոր-Սայիտէն մինչեւ Սինայի անլուծելի հնութիւնները , Քերքոնէն մինչեւ Սամարիա , Նազարէթ , Կանայ Գալիլեացոց , Թաբօր լեռ , Տիբերիական ծով , Երանութեան լեռը , Երիքով , Յորդանան , Եմաւուս , Բեթսայիդա եայլն եայլն անդո՛ւլ սնխո՞նջ , հնախոյզի փութկոտութեամբ , միա՛յն յԱստուած ապաստան , միա՛յն Աստուած աղաղակելով՝ այդ 65 ամեայ կարմրահեր ալեւորը , հարսներու , թոռներու տէր , պատուուած հայրապետական իշխանութենէն խաչով ու ծաղկեայ փիլոնով (—) :

Էլ-Ագսայի քովընտի ընդարձակ սրահներուն մէջ՝ յունական վարպետ ճաշակով շինուած են Փորձի-Սիւները , մասնական ուխտերու և ազօթ ք-

(—). Մենիկ գիշերներուս այդ բարի քահանան երբեմն սենեակո ալ կը հրաւիրէի , և մեծարանօք կուգար ինծի « ողջոյն և խաղաղութիւն տանս այսմիկ » մըմնջելով առաքելաբար՝ և փայփայիչ մակդիրներով պատուելով զիս՝ խորո՛ւնկ և ու՛ժեղ ձայնով մը , որ կազդէ տարսուռ համակրական և կը փոխէ լսողն յայր և յաշխարհ ա՛յլ . ձայն մը՝ շնչեղ ու ճըշդատառ . հազա՛գ մը ջո՛ւլ ու կայտա՛ռ հաւատքի՝ որ անցնելով անշուշտ հո՛ւր սիրտէ մը պղնձի իր ստորգիւն և անկէ շրջաբերելով իր լիարտասան բերանին ու լեզուին մէջ՝ իր պարզ շըրթունքէն կը կաթէ դուրս հատիկ հատիկ՝ գալ տեղաւորելու համար սիրտդ յօդաւորեալ յստակ բաներ մը , զոր լոկ ու չխանդաղատիլ՝ անհնա՛ր է : Տէր Գրիգոր , գիւղացի բարեբրիտոնեսայ քահանայի տիպար մըն է , սիրտի քան միտքի լաւ քահանայ մը :

ներու տեղուանքը , մարգարէացմանց վայրերը ,
Օմարի աղօթավայրը : Բաւադաձեւ ընդարձակու-
թիւն մը ունին էլ-Ա.գայի սրահները , շինուած
պարզ ու թանձր արհեստով, որ յաջարդաբար առած
են այլ և այլ ձեւերս Այդ սրահներէն ալ թեթեւակի
դուրս կելնենք, վասն զի ժամը կըստիպէ մեզ. Օմա-
րի մզկիթն հիանալու և էլ-Ա.գասն աղօթելու երկ-
ուորեակներ մը թուեցան մեզի՝ առաջինն իր ա-
մէնարուեստ ճոխութեամբ ու երկրորդն իր ան-
զարդ խորհրդաւորութեամբ :

Էլ-Ա.գայի արեւմտահարաւ կողմին սալայա-
տակին ներքեւ կա'յ լայն ստորերկրեայ բաւիղ մը
կամարակապ՝ յեցած 96 քառակուսի սիւներու
վրայ , անհեթեթ վէմերու մանուածոյ շաւիղներ
մը անարեւ՝ որ , կըսեն , ուղղակի Սողոմոնէն կը
հասնի մեզի փոփոխուելով մերթ ընդ մերթ եւ
նորոգուելով. գերմարդկային ճարտարութիւն և
կորով ենթադրել կուտան այդ անհեթեթ հատոր-
ները վէմերու (-). տիտանեան քառակոյս և միա-
կտուր սիւներ, որ կօծեն այդ պղուտեան յատակը
պառլ սարսափով մը :

Կելնենք վեր՝ ունկնդրելով առ հարկի մեր
ռահվիրային զարմանալի զրոյցներուն , որ հետըզ-
հետէ կառնեն նոր թռիչներ մը . Սողոմոնի արձուն
ըսուած մէսճիտէն ու Քրիստոսի մտած հրաշակերտ
փակ դուռնէն անցնելով՝ կը դառնանք նետել

(—). Որովհետեւ Մորիա լերան մակերեսը շատ անկանոն
էր, այդ խորդուբորդութիւնն՝ ըստ պահանջելոյ տեղւոյն՝ հար-
թելու համար էր որ Սողոմոն շինեց հարաւ - արեւմտեան այդ
ստորերկրեան, ուր են այդ սիւները. Տե՛ս Maspero Հնախօսու-
թիւն , էջ 336, և The golden remains vol. II էջ 68—80:

վերջին հայեացք մը բուլանդակ այդ ամէնապահ հրապարակին վրայ, որ կը գրաւէ Երուսաղէմի հինգերորդ մասը, և միամիտ ականարկ մըն ալ նետելով կրկնակ-դրան և միւս հին նշխարաց վրայ՝ դուրս կեննենք Աստուածածնի ըստած դուռնէն:

Երկու երիտասարդ վարդապետ նորէն կը տանին զիս տաճարին արեւմտակողմի պարիսպը, որ մինակ վաւերական մնացուածն է Սողոմոնեան հին կառոյցներուն. 3000ի չափ տարիներու բռն ու երանգն ո՛չ դիրքն ո՛չ գոյնն այլայլած է այդ ատլանտեան վէմերուն, զոր կը պաշտեն իմն Իսրայէլի որդիք: Աշխարհի չորս կողմերէն ամէն կլիմայէ իսրայէլի որդիներ հաւաքուած հոն ստորեւ անձուկ սալայատակին վրայ՝ կաղօթեն, կազաղակեն, կերգեն ու կարտասուեն սրտառուչ վեհաձայնութեամբ:

Խոռոչացած ծերպերու մէջ թափառալոյս պըլ-պըլացող կանթեղներու առջեւ պարզուածն՝ ողբերգական տեսարան մըն է. հոն ալիք եւ նորատիք, արք եւ կանայք, ողբք, կոծք, հոն աղաղակք և փղըձկմունք, հոն ալէլուիա՛, հոն ինք վերջապէս Երեմիա՛: Անոնք ամէն ուրբաթ՝ այս անհղ զանգուածին ստորոտը, կը կատարեն անխափան փութկոտութեամբ այդ տխուր հանդէսը, որուն մէջ կայ տխուր անկեղծութիւն մը. մեկնելու ատեն՝ տասնի չափ ձառադէմ մուրացկաններ չորս կողմէն կը պաշարեն մեզ. իրենցմէ երիցագոյնին առաջարկութեամբն՝ հաւաքական վճարումով մը հալիւ կը պրծինք այդ խաւարչտին ափերէն վէմերէն ու ողբերէն ալ: Եւ Ուփէլի լքեալ օձիքէն վեր ելնելու միջոցին՝ նետելով յետոս հայեաց անկարկ մը Մորիայի հարթ հաւասար նշխարներուն

վրայ՝ կըստիպուինք խոկալ ունայնութեան խորունկ խորհուրդին վրայ, և կը ժպրհինք իմաստասիրել ևս՝ որ եթէ մեծն Սողոմոն փառքն և ունայնութիւնը մինչև այդ անեղակառոյց ամբարտակներն ու ոսկեշող նիւթացումներն յառաջ տարած ու հետապնդած չըլլար, կամ Իսրայէլ արտուղած չըլլար՝ ելեկտրացած փիւնիկ ու քանան մագնիտով՝ իր վաղեմի նահապետ պարզութենէն ու հովուական աստուածպաշտութենէն՝ արեւն ու աշխարհ ա'լ աւելի բնափառ յատակներու վրայ պիտի ողջունէին զինքը մինչև ցայսօր, և երկինք աւելի մշտնջենական ունկընդբութեամբ պիտի լսէր իր Սաղմոսներուն ի յաւիտեան (—) :

Եւ այսօր անգամ՝ այդ կրօնական ժողովուրդին ամէնէն պարզ բնական ու վաղեմի յիշատակները — Մամբրէի կաղնին, Եսքողի աննման այգեհովիտը, Հ. Արահամի եւ Իսահակայ ու Յակոբայ Գերեզմանները — չե՞ն որ կը կշռեն իրենց անշէն ու բնափառ տեւականութեամբը՝ բովանդակ Սողոմոն մը և Դաւիթ մը, անոնց աշխարհափառ տաճարովն և աշխարհաքարոզ քաղաքով :

Թոյլ տրուի ապա ինծի՝ աւելի՛ պաշտել ու հիանալ՝ Մամբրէի կաղնիին մէկ տերեւին Ողկուղաց ձորին անմահ կանաչներուն և անոնց ստորոտը բացւող զրգափառ շուշանի թերթին վրայ, «որոնց պէս և ոչ ինք Սողոմոն զգեցաւ յամենայն ի փառսն »:

(—). Եգիպտացիք ու Ասորիք մէկէ տւելի անգամներ՝ հըրապուրուած Տաճարին աւանդակոն հարստութիւններէն՝ արշաւած են Պաղեստին և Տաճարին Ղեւտականներուն վրայ ծանրացած են՝ կորզելու համար ներքին թանկ սպասները կամ ոսկի ձողեր գծուարներ և ա'յլ աւանդներ :

Ո՛ր բնութիւն , դո՛ւ դո՛ւ միայն չես ունայնու-
թիւն :

Այսպէ՛ս խոկալով դառնամ ուրեմն վանք՝ աա-
լու համար հոն երեկոյեան խոնարհ փառքս , և վե-
րամբառնալով գիշերուան վճի՛տ, ահե՛ղ , անյեղլի՛
կանթեղներուն՝ մարմնոյ եւ մտաց աչքով և ակառն-
ջով դիտելու եւ ունկնդրելու երկինքի մշտավառ
եւ մշտալսօս փառքն անփոփոխ , գոչելո՛ւ սրտանց
այց ահորիզոն Տաճարն ի վեր(—) .

«Եղիցի՛ եւ եղիցի՛ անունդ եւ փառք քո ա՛նդ»
յերկինս յաւիտեա՛ն :

31'13 Ապրիլի 1902:

(—). Սողոմոնեան հին Տաճարին կառուցման, կառուցա-
պետաց, գործաւորական միութեանց և ուրիշ կարեւորագոյն
պարագաներուն վրայ՝ անգղիացի բազմահմուտ առտուածաբան
Տըքթորի մը Ոսկեդէն Դիւրիսէն կը քաղենք հետեւեալ հատ-
ուածն ալ թարգմանաբար:

«Թէպէտ և ամէնակարողն և յաւիտենականն Եէհովա կա-
րօտ չէր տաճարի մը կամ բնակութեան տունի մը , վասն զի
երկինք երկնից անգամ չէ բաւական տանելու իր անհունու-
թիւնը, սակայն դարձեալ իր առտուածային կտմբն հաճեցաւ
որ իրեն համար կառուցուի վկայութեան խորան մը ի ձեռն
Մովսէսի յանապատին՝ յելս յԵգիպտոսէ, եւ ապա տաճար մը
ի ձեռն Սողոմոնի յԵրուսաղէմ՝ իբրեւ սրբարան նմին ինքեան:
Եւ ասոնք երկուքն ալ կառուցուելու էին ոչ թէ գիւտով
մարդկային հանճարոյն, այլ իր իսկ Եէհովային ցուցած օրինա-
կով: Վկայութեան խորանին բովանդակ նախատիպարը ցու-
ցուց ինք Մովսէսի Սինա լեռան վրայ (ԵլքիԷ. 9). նմանապէս և
տաճարին օրինակը տրուեցաւ Դաւիթի Աստուծոյ ձեռամբ,
զոր և յանձնեց անոր որդիին Սողոմոնի (Ա. Մնացորդք ԻԸ. 11):

Վկայութեան խորանն էր իբրեւ բնակարանն ամէնաբարձրեալն Աստուծոյ, որուն մէջ Եբրայեցիք՝ իրենց անապատային գաղթականութեան միջոցին՝ կը կատարէին իրենց կրօնական արարողութեանց գլխաւորը. կը նսւիրէին իրենց զօհերը և կը պաշտէին զԱստուած: Վկայութեան խորանին երկայնութիւնն էր երեսուն կանգուն, լայնութիւնը՝ տասը կանգուն և բարձրութիւնը՝ նոյնպէս տասը կանգուն: Երկու մասերու բաժնուած էր, որուն առաջինը կը կոչուէր Սրբութիւն, եւ հոն կը գնէին առաջաւորաց - հացին սեղանը, ոսկի աշտտնակը, ոսկի սեղան-խնկոցը. երկրորդը կը կոչուէր Սրբութիւն Սրբութեանց, որուն մէջ կը պահէին՝ նախ քան զշինութիւն Տաճարին՝ Տապանակ Ուխտին՝ եկեղեցացեալ իսրայէլի մէջ Աստուծոյ մարգասիբի փրկութեան խորհրդանշանը: Սրբութիւն Սրբութեանցը բաժնուած էր միւս Սրբութենէն ամէնաճոխ վարագոյրով կամ առաքաստով մը, որ ձգուած էր չորս սանդիմ (շիսթիմ) փայտեայ սիւներէ ծածկուած ոսկի թիթեղներով (Ելք. ԻԶ. 31):

Մտրիա լեռան վրայ կառուցուած տաճարն ալ (զոր շինել տուաւ Սողոմոն՝ վկայութեան խորանին մեծ նմանութեամբը) հիմնադրուեցաւ աշխարհի 2992^{րդ} թուականին, Քրիստոսէ 1008 տարի առաջ և հասարակ թուականէն 1012 տարի առաջ, և աւարտեցաւ աշխարհի 3000^{րդ} թուականին ու նուիրագործուեցաւ 3001^{րդ}ին. Քրիստոսէ 999 և հասարակ թուականէն 1003 տարի առաջ: Այս Տաճարին փառաւորութիւնը՝ ծաւալին մեծութեան մէջը չէր, զի թէպէտեւ վկայութեան խորանէն ըստ ամենայնի երկու անգամ՝ մեծ և ընդարձակ էր, սակայն եւ այնպէս ինքնին միայնակ կառոյց մըն էր. անոր միակ վեհութիւնն եւ մեծութիւնն իր զարդերն էին, անոր ձեռնարուեալ տական գործուածները բոլորն ալ չափազանցօրէն նուրբ և հրաշալի էին: Անոր գործածուած քարերն՝ ընդարձակ նորագոյն տեսակէ՝ կոփուած կռուած էին ամէնաճարտար և ամէնարուեստ եղանակով, անոր կցորդ շէնքերն ընդարձակ գեղեցիկ և հղակապ էին: Բայց այս վեհափառ շէնքին մէջ ամէնէն աւելի հրաշալի էին՝ այն նորօրինակ նշաններն աստուածային շնորհաց, որոնցմով փառաւորուած էր, այսինքն՝ Տապանակ Ուխտին, յորում էին օրինաց տախտակներն և վրայի քառութիւնը, ուրկէ կը տրուէին աստուածային պատգամք՝ լսելի բարբառով

մը՝ ամէն անգամ որ Իսրայէլ խորհուրդ կը խնդրէր ի Տեառնէ. Շէքինան կամ առտուածային ներկայութիւնը, զոր կը նշանակէր քառութեան վրայի տեսանելի ամպը, Ուրիմն եւ Թուրմը, որովք քահանայապետը խորհուրդ կը հարցունէր Աստուծոյ՝ հասարակաց օգտին վերաբերեալ դժուարին ու կարեւոր պարագաներու վրայ. Նուիրական հուրը, որ Տաճարին նուիրագործութեան ժամանակ՝ երկինքէն տեղաց խորանին վրայ — ասոնք ապաքէն էին սյնպիսի մեծութիւններ ու գեղեցկութիւններ՝ յառաջագայեալ առտուածային աղբիւրէ մը, որ ճշմարտապէս կը փառաւորէին ու կը վսեմացունէին այս սրբանուէր շինուածքն աշխարհի բովանդակ կառոյցներէն գերազանց (Ա. Թագաւորութեանց ԺԼ. 38)։ Դաւիթ՝ այս Տաճարը շինելու յոյոով և ցնծութեամբ լեցուած՝ յայտնեց Նաթան մարգարէին իր դիտաւորութիւնը, բայց պատասխան առաւ թէ ինք չպիտի կըրնար շինել զայն։ Թէպէտեւ այդպէս արգիւտած գործադրելէ այս առտուածային ու փառաւոր մտադրութիւնը, սակայն դարձեալ մեծամեծ պատրաստութիւններ տեսաւ առ սյն, զորս ի գլուխ հանելով և իր վախճանին մօտեցած՝ ժողովեց իր մեծամեծները ու անոնց ներկայութեան հրամայեց Սողոմոնի անվճատ կատարել իր միտքն՝ յանձնելով օրինակը կամ ծրագիրն ամէն մասնաւոր շէնքերուն, քահանայից և Ղեւտացւոց բնակարաններուն, սրահներուն, ինչպէս նաեւ քերթելից կաղապարներն՝ յորդորելով իր ծանօթներն որ օգնեն իր որդիին շինելու համար այս մեծ շէնքն ի բնակութիւն ոչ թէ մահկանացու մարդու այլ վասն Տեառն Աստուծոյ։ Ինք Դաւիթ իր ձեռօքը տուաւ Տաճարին շինութեանն համար իր անձնական գանձէն՝ չքնաղ ու պէս պէս բազում քարերէ զատ՝ երեք հազար տաղանդ ոսկի Ոփերայ եւ եօթն հազար տաղանդ արծաթ (Ա. Մնացորդք. ԻԹ. 25)։ Մեծամեծներն ալ այս շէնք առատաձեռնութենէն օրինակ առնելով տուին հինգ հազար տաղանդ և տասն հազար տրաքմ ոսկի, տասն հազար տաղանդ արծաթ, տասն եւ ութ հազար տաղանդ արդյր, եւ հարիւր հազար տաղանդ երկաթ, ինչպէս նաեւ շատ թանկագին քարեր։ (Ա. մնացորդք ԻԹ. 6. 7. 8.)։

Երբ Դաւիթ մեռաւ՝ Սողոմոն որոշեց գործադրել իր հօր մտադրութիւնն ու կանգնել Արարիչին Տաճար մը։ Այս նպատակով դիմեց Քիրամին որ օգնէ իրեն, որմէ անմիջապէս

խոտորում առաւ եւ հայթայթեց անկէ ու այլուոտ բաւականաչափ մարդիկ ու նիւթ . ապա սկսաւ պանծալի այդ շէնքը :

Սողոմոն բաժնեց իր գործաւորներն օրեալներու դասակարգութեան մը, յատկացունելով իւրաքանչիւրին նախագահ պետ մը՝ երկու պահապան օգնականներով . այնպէս զի կանոնաւոր եղանակով ստանան հրամանները, հոգ տանին գործիքներուն և թանկագին քարերուն, և օրինաւորապէս վճարուն կերակրուին հագունին շքունին :

Կերտելու համար այսքան ընդարձակ գործ մը, և այնքան բազմաթիւ գործաւորներու մէջ հարկ եղած կարգն և ներդաշնակութիւնը պահպանելու համար՝ այսպէս առաջուընէ սահմանադրեց կարեւոր կանոնները :

Սէր ու անփոփոխ հաւատարմութիւն թուեցան Սողոմոնի յարմարագոյն հիմեր հաստատութեանն, որուն նպատակն եւ վախճանը պիտի ըլլար հաստել տեւական միութիւն իր անդամոց միջեւ : Նաեւ փափագելով վաղեմի սահմաններու մէջ փոխանցել այդ միութիւնը ապագայ դարերու իրեւ օրհնութիւն մը՝ Սողոմոն հրաման հանեց՝ որ անոնք խորհրդակցին ու զարգացունեն զիրար արուեստից և գիտութեանց մէջ, և ինչ բան որ յարմար դատեն ի յաւելումն իրենց գիտութեան՝ պարտին խոհեմաբար ըստ բարոյական կարգաց և բարեկամութեան ուսուցանել իրարու : Եւ առաջադրութեամբք հաստատեց մասնաւոր կարգեր-կանոններ ու սովորութիւններ, զորս անփոփոխ պիտի գործադրէին իրենց խօսակութեանց միջոցին, այնպէս որ իրենց իմացականը ճոխանայ կատարեալ ծանօթութեամբ և վարժութեամբ բարոյական և կրօնական պարտականութեանց, զի մի գուցէ մեծն Եւհովայի Տաճար մը կերտելու բարձրագոյն գործով զբաղած ատեն՝ մոռնան ապահովել իրենց համար երանաւէտ ընդունելութիւն մը երկնային օթեակին մէջ, որուն միայն մանրատիպարն էր այս Տաճարը :

Եւ այնպէս՝ Սողոմոն ճարտարեց յատակագիծ մը մեքենական ու գործնական՝ վարժեցունելու համար գործաւորներն ամենաբարձր փիլիսոփայութեան տեսական սկզբունք ի փառս Աստուծոյ, և ապահովելու համար օրհնութիւն մը այս աշխարհի մէջ և յաւիտեական կեանք միւսին մէջ :

Սողոմոն ուշադրութեան առաւ նաեւ գտնել դիւրագոյն
168 — Ա. Է. Լ. —

և արդիւնազոյն մէլծոտ մը՝ այոքան ընդարձակ կազմակերպու-
թեան մը գործաւորներուն վճարումներն հատուցանելու հա-
մար՝ ըստ իւրաքանչիւր աստիճանին առանց սխալանքի կամ
շփոթութեան:

Ճշդիւ սահմանելէ ետքն այս կարգադրութիւնները՝ սկսաւ
վեհ կառոյցը, և յառաջ տարուեցաւ այնպիսի կարգով և միա-
բանութեամբ՝ որ Սողոմոն խանգաղատանքով և գոհութեամբ
լեցաւ, և լսելորովին վստահ եղաւ՝ որ ճարտարպետութեամբ և
որմնադրութեամբ պիտի զօրանայ այս արուեստն ամէն տեղ՝
շնորհիւ այս Տաճարին գերազանցութեանն, որ կը փայլէր հոն՝
այդ ճարտարգործութեան և չափադրութեան մէջ:

Սողոմոն զգաց նաեւ որ՝ յետ աւարտման Տաճարին՝ գոր-
ծաւորք և գործապետք պիտի սփռին ընդ բովանդակ աշխարհ(ս)。
ուզեց ամէնէն գործնական եղանակով յաւերժացունել անոնց
յարգն՝ իբրեւ այոքան մեծ կարողութեան տէր մարդոց: Քիրա-
մի եւ Քիրամ Ապիֆի հետ միաբանութեամբ յարմարեցուց յա-
տուկ ծրագիր մը՝ կատարելու համար իր դիտաւորութիւնները,
այդ ծրագիրին մէջ որոշուած էր որ ըստ սովորութեան արքունի
արուեստին ընդ վարպետներուն՝ պիտի հաստատուին ընդհա-
նուր որոշիչ հանգամանքներ՝ յապացոյց այս փառաւոր գործին
մէջ իրենց աշխատակցութեանը, և այս հանգամանք պիտի հա-
ղորդին իրենց յաջորդաց՝ ըսլոր ապագայ դարերուն, որ մասնա-
ւոր եղանակով մը պիտի զարգացունեն այս պատուական հա-
տատութեան վսեմ սկզբունքը: (The golden remains of the Early
masonie Writers vol II: page 67. by the rev. G. Oliver. D.D.):

(ս)․ Եւ արդարեւ սփռեցան ալ ամէն ուրեք՝ թողով իրենց ետե-
ւէն՝ ուր որ հանդիպեցան. իրենց ներկայութեան իրական խօսուն վկա-
ներ, չքեղ կերտուածոց յօրինուածութեանց մէջ: Բայց Պաղեստինէն
հեռանալէ առաջ՝ կառուցին նաեւ երկու կերտուած՝ Սողոմոնի եւ իր Տիկ-
նոջ, եւ քանդակեցին այն հռչակաւոր փղոսկրէ ախոռը, որուն կը պահա-
կեթէին տասներկու ոսկեայ աւիւթներ: Անոնք շինեցին լիբանանու անտա-
ռին ապարանքն և մեծակառոյց քաղաքը Բալսիրաւ: Եւ իր զառամութեան
ատեն՝ Սողոմոն շինել տուաւ Քամովսի Աստարովթի եւ Մողոքի Տաճարնե-
րը, յետ որոյ սկսան դուրսերը ճամբորդել, եւ իրենց հետ տարին կանոններն
յլատրեստան, իննդիկս, յեղիպոսս եւ Ափրիկէի ու Ասիայի ուրիշ շատ կող-
մերը: Աւանդութիւնը կրնէ թէ անոնք գացին Հերակլեան արձաններն ալ
յԱրեւմուտս եւ ի Չինաստան. ասոնցմէ նիւնոս կոչուած մէկը, որ Սողոմոնեան
Տաճարին շինութեան մասնակից էր, տալաւ ի Ֆրանսա եւ ի Գերմանիա
ճարտարպետական արհեստը:

Ը.

Բ Ե Թ Ղ Ե Շ Է Մ (-)

Ե Ի

ՓԱՌՔ Ի ԲԱՐՁՈՒՆՍ ԱՍՏՈՒԾՈՅ

— 74 —

«Որ օրհնէին զկատուած եւ ասէին,
Փա՛ռք ի բարձունս Աստուծոյ, եւ յեր-
կիր խաղաղութիւն, ի մարդիկ հաճու-
թիւնս» Ըստ 'Լուկ. Ի. 14:

ԵՐՈՒՍԱԳԵՄԻ և Ս. Յակոբեանց սա-
պընջական վանքին սեղմ որմերուն մէջ՝
սեղմ այլ գրեթէ միշտ անհանդարտ չորս հինգ
ամսուան կրօնաւոր կեանքէ մը թօթուուելով՝ վե-
րանալու և նորոգուելու համար, փափագեցայ
պահ մը շրջագայիլ Բեթղեհէմի պարարտ սարե-
րուն վրայ. նկատել՝ քանի մը անսպարիսպ օրեր՝
Երուսաղէմի թանձր պարիսպներուն մէջ խորհր-
դասուզուած կրօնական այլաբանութեանց այլա-
կերպութեանց և այլայլութեանց պա՛րզ անայլա՛յլ

(-). Բեթղեհէմ՝ նուիրականութեան մասին երկրորդն է
Երուսաղէմէն ետք, և տարակոյտ չիկոյ՝ որ արդի Պէյդ-Լահմ
«Տուն միսի» ըսուածն է նոյն հնուքն Բեթղեհէմ «Տուն հացի»
ըսուածին հետ:

եւ մեծախորհո՛ւրդ սկիզբը . «Խորհուրդ մե՛ծ եւ սքանչելիւն , որ յայնմ աւուր յայտնեցաւ» :

Այդ բուն մե՛ծ խորհուրդին , որ ծնաւ փոքրիկ մսուրի մը խորերն եւ որմէ դարերն ու մարդկային պատուաստեալ ու նկատեալ փիլիսոփայութիւնները ծնուցին այնքա՛ն անխորհուրդ փուլեր , բուն մեծ Խորհրդարանը կը գտնուի Երուսաղէմէն իբրեւ ժամ ու կէս հեռաւորութեամբ հարաւակողմը՝ զուարթ եւ նկարչական ուղիի մը առաջին հանգրուանը :

Յոպպէի աշխարհամուտ դուռնէն մեկնեցայ առաւօտեան ժամն երկուքին՝ զուարթ երկիւզած ու ցնծագին տրոփումներով . արդէն բնուստ տրամադրութիւններով եւ ստացիկ իմաստասիրութեամբ մը քազաքամերժ ու պարիսպընդդէմ՝ հոս եւս գիւղաւէտ Բեթղեհէմին սիրտով մագնիսանալու պատճառներս կրկնապատիկ կըլլային . կը չուէի մե՛ծ գիւղ մը , ուր ծնած էր նաեւ Մե՛ծն ի Փրկիչս՝ քարոզելով աշխարհի գիւղի անկեղծ ու աստուածային իմաստութիւնը : Ինութիւնն ալ՝ իբրեւ ծնող անկեղծ ամէն անկեղծութեանց՝ գուրգուրացող մօր պէս 2000 տարուան դարակոծութեանց մէջ անքննելի իմաստասիրութեամբ մը՝ ցարդ անեղծ պահած էր Քամաւաւի այդ աստուածամուտ իջեւանին անկիւնը սորած սեղմուած մսուրը խոնարհ : Քառատրոփ կառքն երբ սկսաւ սուրալ թռցունելու համար զիս այդ հրեշտակային թառը՝ զով եւ թարմ առաւօտին թեթեւ ու ջինջ ծափերը , հովու թեւերը , սկսան կատակել ամիսներով խցարգել եւ որմափակ դիտակիս հետ : Յոպպէի մեծ դուռնէն մինչեւ Ս. Եղիայի վանքն ու անկէ մինչեւ Բեթղեհէմ՝ ճանապարհը կեանքի պէս բեղուն

և փրկութեան չափ աւետաւոր է՝ համեմատութեամբ սուրբ այս վայրերուն միւս ճանապարհաց, կայտառ անդորր ու գեղեցկաւէտ ճանապարհ մը . ա՛յգ գարուն մը՝ Մարտի սկիզբներն՝ սկսած է ժպտեցունել շուրջ բլուրներն և հովիտները . անվայրափակ հոսանք մը կենսախայտ օդի, լերկ ու լայն հորիզոններու, գեղջուկ բայց գեղեցիկ ուղեւորութեանց, ձիթենիի անդորր բուսաբերութեանց և յեսեան ու յիսուսեան յիշատակութեանց՝ վեհօրէն կը հոգիացունէ մարդու բովանդակը : Սեմական խիստ և սուր կրօնքին մեծ բանաստեղծին սո՛ւր յիշատակներն ու աստուածաշնչական ամո՛ւր հոտեր՝ լինքնին միայն կը բաւեն այդ ուղիին վրայ հեւացող ուխտաւորին սիրտը՝ կրօնական եօթնատրոյի զարկերով վերամբառնալով թնդացունելով՝ լիազգաց ու լիակրօն շինելու նորոգելու :

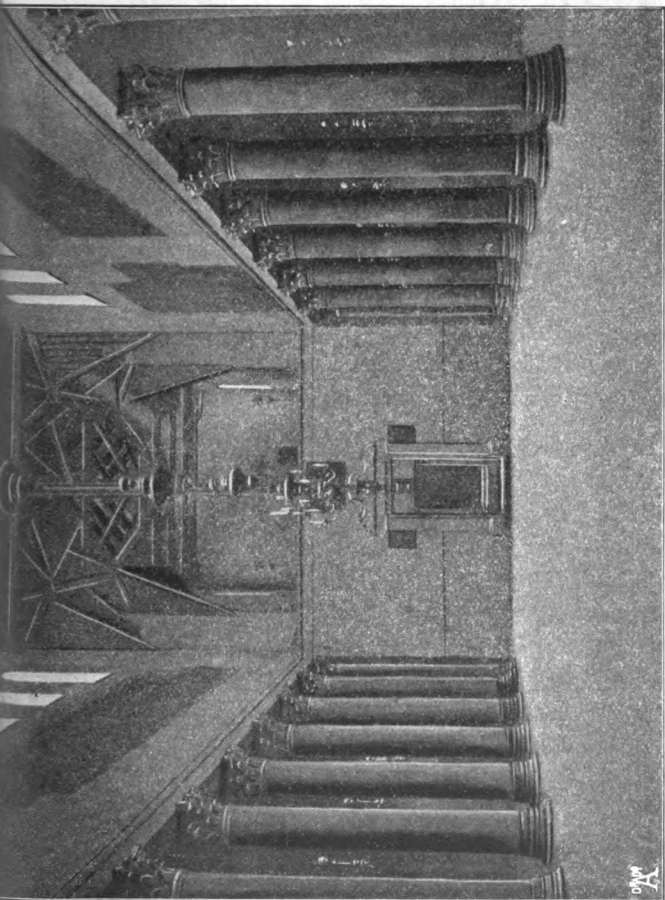
Ըստ սովորութեանս՝ առաւօտին ծով ճամբայ ելած էի . և Հացի-Տունը (—) գնացողի մը ամէնավայելուչ ալ չէ՛ր անօթի չուելն այդ կոյս և կռռտեալ աններուին մէջէն, որ աչքի և սիրտի յագուրդ կը բղխեցունեն . Սալմոսանման մրմունջներով ³/₄ ժամէն ողջունեցի նախ Ռաքէլի արգաւանդ շիրիմը . ապա աջ կողմէս Պէյդ-Ճալա գիւղաքաղաքը բարձրադիր, որուն կողն ի վար գեղեցկագիտական շուայլ նմոյշի մը նման կը ձգի լայնատարր մինչեւ ի Բեթղեհէմ՝ ձիթենեաց հաբուստ անտառ մը մեհնական, և՛ պերճացած ակաղձուն խտութեամբ մը՝ կը զուարթացունէ Պէյթ-Ճալայի ու Բեթղեհէմի շրջակայքը . ապա՝ կայտառուն և վիմարոյոր հովիտներու մէջէն ինք

(—). Բեթղեհէմ՝ հացի տուն ըսել է :

հացի ու կեանքի տունը Բեթղեհէմ, որ դիեց
Դաւիթի մը հանճարն ու գեղեցկութիւնն և Աստ-
ուածամարդու մը երախայութիւնը : Մօտէն՝ դեռ
այդ փրկչածին գիւղաքաղաքէն ներս չմտած՝
արաքականէ ու կերպ մը իտալականէ խառն բազ-
մանկիւնի ճարտարպետութիւն մը, արաքականով
և իտալականով բարեխառնուած երկնագմբէթ
կլիմայի մը ներքեւ, կարծես նմուշօրէն թառած է
այս յեսսեան հին բլուրին վրա՝ ալ ո՛ր անծածո՛կ
սքանչելի՛ բանաստեղծութեան մը ելեւէջներովն և
հեռատեսիլներով : Աշխարհի վրայ տիեզերաց ամէ-
նակալ Աստուծոյ մը գաղափարը՝ մովսիսական
անմատոյց Սինայէ մը վայրաբերելով՝ մարդագէտ
խոնարհ մեծվայելչութեան մը միջոցով՝ նորոգող
և շրջագայեցունող Աստուածամարդուն ծնավայրը՝
խտացուցած կը թուի հոս հեռանկարչապէս տիե-
զերքի մը գեղեցկութիւնը, որչափ հնար է այս վի-
մարդեայ երկիրին մէջ՝ իր յորձախոր հովիտներուն,
կենսախայտ բլուրներուն, սանդղաձև զառիվայրե-
րուն, ըմբերձիկ չէնքերուն, բնակիչներուն պարզ
ազուրուրութեան և Ծննդեան պարարտ եկեղեցիին
ու հին վանքերուն և դետնափոր սրբանուիրու-
թեանց շուրջն և մէջը. հոս տարազները քալուած-
ներն ու նայուածները՝ զուարթ համարձակ ու հե-
տեւաբար անմեղ կը թուին առաջին ու վերջին
հայեցումներով . գնացք ու տիպք գլխովին աստ-
ուածաշնչական տեսք մը ունին, ազքատին այլ
վէ՛ս ու ինքնաբա՛ւ . 2000է աւելի տարիներու
երթեւեկը բնաւ փոփոխութիւն մը չէ ըրած,
կարծես, բնակիչներուն բարքին զբաղումին եւ
զգեսսաւորումին մէջ. նո՛յն հողագործները,

նոյն միավերարկ հովիւները, նոյն կանայք և աղջկունք ջրուորք. միայն՝ արաք տարրին խառնաւմն և կենցաղը թուի բերած է մեղկ կալուն և քաղաքացի յաւելուած մը այս բացօթեայ քաղաքացիներուն, որոնց արտայայտութեանց վրայ կա'յ անհպարտ խրոխտութիւն մը խորունկ՝ արդիւնք թերեւս աստուած մը ծնուցած ըլլալու տատուածայի'ն փառասիրութեան: Էգ սեռն ունի՝ իրեն բոլորովին առանձնայատուկ զգեստաւորում՝ մանաւանդ գլխանոց մը՝ բարձր ճօճուն թատերական իմն՝ նման սլարսիկ գլխանոցներու կամ մերձակայ Գողիաթի բլուրին, որուն ստորոտն ի կախ կը ճօճեն կը ծածանին յաճախ ոսկի կամ արծաթ զարդադրամներ: Բեթղեհէմի մէջ նշանաւոր են Ապու-Եդիմի (Հայր որբոց) ըսուած որբանոցը, լատինաց չափըփուած եկեղեցիները, ծննդեան մեծ վանքերն (հայ, յոյն, լատին) ու եկեղեցին և քառասնից եկեղեցին Աստուածամօր: Արեւելակողմը կա'յ ընդարձակ հովիտ մը հռչակաւոր, որ Վոսփորի ծովափնեայ դաշտերն յիշեցունելու չափ բարեհոյ և բարեբեր կը թուի. քառորդ ժամու հեռաւորութեամբ կը գտնուի հովուաց այրը, ուր առաջին սնգամ հնչեց «Փառք ի բարձունս» երգն հրեշտակաւին՝ աւետելով Տեառն ծնունդը: Համեմատութեամբ շուրջի յաճախաւէմ գետիններուն և վիմուտ ամիսիթատրերուն՝ այդ դաշտն ամէնէն մշակեալ ու բերրի վայրն է, ուր հինդդարեան ձիթենիներ և մշտամշակ արտեր կը յօրինեն զայն Բեթղեհէմի Տեմպէն: Գեղեցիկ շատ գեղեցիկ այծերամներ՝ սեւազգեաց հարսերու պէս նազեւածեմ քալուածքով՝ կուտան թիսաղական շարժուն

և գնայուն դիւթութիւն մը այդ լոին ու չէն դաշտին . այժմ՝ մեծակնեայ՝ եպենոսի լո՛ւրջ սեւութեամբ և ձիախրո՛խտ լարուած պարարտութեամբ : Տեղ տեղ ալ պաղկւտինական կանխանաս գարուն մը աճապարած է սլուել իր զուարթ և նկարէն կապերու . այդ պարարտացեալ դաշտէն կերեւի Բեթղեմէ՛մ՝ իր ցից ծիծաղկոտ լարձրութեամբն իր հետաքրքիր ու անփակ պատուհաններով և սանդղամատ զառիվայրներով՝ ներկուած իմն կաւի խղդուկ և աննշոյլ գոյնով մը՝ կախալնաւոր անմահական որրանի մը նման, զոր կը ճօճեն աստուածային անուրջներով անձերանալի հրեշտակ-նահապետներ և կայծակնաշուրթն քերթող-մարգարէնր :
Կերթանք հովուաց ըսուած այդ Այրն ալ , որ հազար քառակուսի մէդր որմափակի մը մէջ գետնափոր վաղընջուց տեղ մըն է . դուռը՝ տանդէական իմն՝ փակ է , և կը մտնենք վաղափուլ հի՛ն շատ հին յունական եկեղեցիի մը աւերակներուն և երկու մնացուած սիւներու մէջտեղերը . կը նշմարենք կէս կանգուն արամազիծով գետնափոր ծակ մը , որ ներս Այրին մատուռը կը նայէր . հո՛դ էին «Հովիւքն բաղօթեայք» : Լայնաբուն ձիթենիի մը ներքեւ կը բազմինք ուղեցոյց նիկոմիդիացի սարկաւազին հետ , և 20 վայրկեանի մտածկոտ հանդիստէ մը ետեւ՝ դժուարին յոգնեցուցիչ զառիվերներէ կենննք նորէն մեր վանքը , զոր կառուցած է երջանկայիշատակ ու բաղմաշխատ հայրապետը Գրիգոր Պարոն-Տէր : Տեսուչ վարդապետը , զուարթ և հիւրասէր վանական մը , կասպնջականէ երեկոյին մեր պարտասեալ նժդեհութիւնը՝ բեթղեմէական հայալից ընթրիքով և

ՍԻՆԱՍՏԱՆԻ ԳԱՒԻԹ Ս. ԾՆՆԴԵԱՆ ՏԱՃԱՐԻՆ

երկու ժամու կազդուրիչ տեսակցութեամբ մը , և ժամը չորսին կը մտնենք ի քուն կիսարթուն . առաւօտեան ժամն 9ին ղանգակին ձայնով կը զարթնունք , և ժամը 10ին կիջնենք Սիւնազարդ գաւթին համըստացիկ եկեղեցիին Հայոց բաժինը : Արա՛գ սկզբնակա՛ն ու միանձնակա՛ն չեչտերով կեղանակենք հոն՝ աշխարհամուտ ծննդեան Այրին քովիկն՝ անմահ Շնորհալիին Աշխարհ ամենայնը , մինչեւ Հարցը՝ մինչեւ ժամը 11՝ հալիւ կըրնամ զիմանալ գիշերային այդ գով և վսեմ տքնութեանց . արդէն քառամսեայ իմացական ու մարմնական անպարագ յոգնութեանց և հսկումներու երեսէն սպառածի պէս են ոյժերս . և կելնեմ վեր՝ ինծի յատկացեալ սրահն՝ արձանագրելու համար ափ յափոյ այս խուն տողերն՝ անցնելով պանդուխտ ստուերի նման անտուն երկինքի մը ինծի տրամաբաշխած խուն առաստաղին ներքեւէն , որ կը ցոլցըլար վանքին պարտէլին վրայէն՝ անդրաշխարհիկ կանթեղներու պէս կախեալ ածեալ ու խոնջեալ աստղերովը . աստղե՛ր՝ երանութեան մը չափ հեռի՛ տարփալի՛ ու շնորհալի՛ , որոնց մէջ միտն տատառածամանուկին մոգական սասողը չիկար : Այլ սակայն դարձեալ «Փառ՛ք ի բարձունս Աստուծոյ» :

Քրիստոնէական խուն հանգիստէ մը ետք՝ նորէն կի՛նամ Քամաամի հրապարակը՝ լոյս աչքով գննասիրելու համար քրիստոնեայ վանքերն ու միջնադգային եկեղեցին Ծննդեան : Այդ վանքերուն և եկեղեցիին արտաքին ճակատն՝ ունի պատկառելի կարի՛ պատկառելի վաղընջականութիւն մը , որուն ստորոտն ու կողաւծոյ դրանդիներուն վրայ հին ու մին սիւնակներ , սեմեր , բարա-

ւորներ , կամարի մնացորդներ եւայլն քրիստոնէութեան մինչեւ առաջին դարերէն ի վեր կը դեգերին կը դիմանան՝ ցրուեալ աւ կարկատեալ կմախներու մը նման : Բովանդակ այդ բրգանման կառոյցին մէջ և դուրսը կս'յ ասպետական անշուշտ ազնուականութեան մը հովիւ , զոր չես կրնար կեդրոնացունել մասնաւոր հատուածի մը վրայ , այնքան ծաւալուն և միազանգ ամբողջութեամբ մը ընդարձակուած է այդ հնադարեան և միջինդարեան ոգին հոստեղի չէնքերուն վրայ , և այնքան տարտամ կը բանի կը տրամախոհէ մարդու միտքն հոս՝ կազմելու վերջնական կայանք մը պատկերացում մը այս կրօնական և յաւիտեական պատառներու և տուիքներու մասին :

Յածո՛ւն խիստ ցածո՛ւն՝ իբր երկու կանգուն բարձրութեամբ՝ առաջին դուռնէն ներս մտնելով՝ կելնեմ միջակ և անշուք քառակոյս նախադաւիթ մը , որուն ձախակողմն է Հայոց վանքին նոյնչափ ցածուն դուռը , իսկ աջակողմը պահապան զինւորներու սենեակը : Գաւիթին ճակատը կը բռնէ չորս մէդրի մօտ բարձրութեամբ և երկուք ու կէս մէդր լայնութեամբ փայտեայ դուռ մը , որուն վերայ կան ցարդ անեղծ մնացած հին արձանագորութիւններ և պատուական քանդակագործութիւններ ՈՀԶ թուականով : Այս անարդիլ պատկառելի դուռն՝ հայական յիշատակ մըն է բոլորովին , զոր 1841ին Յոյներն աշխատած են չքացունել նորոգութեան մը պատճառով և զոր օրինական միջոցներով պահպանած է Տ. Զաքարիա Պատրիարքը : Այդ հսկայ դուռնէն ներս կը մտնենք սիւնազարդ ըսուած Գաւիթը , որ ըստ հնոյն

բուն տաճարն իսկ է և որուն հաւանական երկայնութիւնն է 40 կանգուն և լայնութիւնը 20է աւելի կանգուն: 50ի չափ միակտուր սիւներ(-)՝ չորս կարգ՝ յաղթ կորնթական խոյակներով հինդ մասի կանջըրպետեն այդ լայնալիւր Գաւիթը, և այդ սիւներուն վրայ յեցած է առաստաղը վեր բռնող մողայիգազարդ որմը. ձեղունը շինուած է 15 մէդրի չափ բարձրութեամբ հաւանաբար Լիբանանի փայտերէն:

Բովանդակ այդ մեծ սիւնազարդին հնաբոյր ծերակուտական եւ անսեթեւեթ տեսիլն հուժկու՝ օծուած մսուրի մը աղու եւ նսեմ համովն և հոտով՝ շատ լաւ եւ հաւատարմութեամբ կառերէ բեթղեհէմի սքանչելապարզ երկանց պատկերը . թանձր անջրպետ մը՝ երեք խորհրդափակ և խնդրական դուռներով՝ կը զատէ երեք դասերն ու խորաններն ա՛յդ մեծ Գաւիթէն : Աւագ ու ձախակողմեան խորանները կը վերաբերին Յոյներուն, իսկ աջակողմի դուռն ու խորանն Հայերուն : Աւագ խորանին ներքեւ կը գտնուի Ս. Ծննդեան հռչակաւոր Այրը, որ ինք խորհուրդ մըն է խորին՝ իր ծանրաբեռնեալ արգի վիճակին մէջ անգամ : Զախակողմի յունական դասէն բոլորակ սանդուղքէ մը կերթանք Յունաց վանքը, որ 40-50 սենեակով երկայն քառակուսի հին շինուածք մըն է և ուր պատուասիրաբար տարին պտըտցուցին զիս մինչեւ բարձրաբերձ Պատրիարքարանը, որ կառուցուած է հի՛ն շատ հի՛ն եւ կիսափուլ աշտարակի մը վրայ . այդ վանքն ունի բարձր նորաչէն զանգակատուն մըն ալ, որուն

(-). Անդդիացի հեղինակ մը կը գրէ՝ Թէ այդ որձաքար սիւները բերուած են Սողոմոնի մեծ տաճարին մնացորդներէն:

բազմաթիւ կոչնակներուն մէջ նշանաւոր է 3000
օխանոց ջոջ կոչնակը եւ որուն գագաթէն կերեխն
ամբողջ Յորդանանու երկիրը, Մովաբի լեռները,
Ձիթենեաց կատարը, քաղաքն Երուսաղէմ եւ ինչ
որ նկատել ու վայելել կը փափագի յունական
տեսլասէր խրոխտութիւնն՝ աչք առնող լայնութեամբ : Այլ մեք հիւրաբար նկատելով այդ ամէն
բարձրափառ կէտերն՝ իջանք վար դարձեալ գո-
չելով « Փա՛ռք ի բարձունս Աստուծոյ » :

Լատինք եւս ունին՝ Հայոց խորանին հանդէպ
քովրնտի դուռ մը, ուրկէ անցայ իրենց վանքը
կազմիկ եւ եկեղեցին՝ յիկուն ճարտարպետու-
թեամբ մը կերտուած. Եկեղեցիին գաւիթէն 15-20
ոտք սանդուղքէ մը իջայ ստորերկրեայ սրբարան
մը, ուր կը գտնուի մատուռ մը Ս. Հերոնիմոսի,
որ ժամանակ մը առանձնանալով Բեթղեհէմի մէջ՝
ճգնած աշխատած եւ հոն ալ թաղուած է. իր դե-
րեղմանին վրայ կանգնուած է սեղան մը, եւ մօ-
տակայ պարտէզի մը մէջ դեռ կը պահեն գուրգու-
րալով իր ձեռատունկ նարնջենին, որ հասած է իբր
երեք մէդր բարձրութեան եւ որուն հպեցայ եւ
մասնիկ մը կտրելով պահեցի իրեւ մասունք
աստուածաբանական : Նոյն ստորերկրեայ սրբա-
րանին մէջ է նաեւ Մրքուհւոյն Եղոփսեայ գերեզ-
մանը, Եւսեփոս Կրեմոնացոյն գերեզմանն եւ ու-
րիշ ներքսագոյն խորան մը յանուն Մանկանց Բեթ-
ղեհէմի : Վերջին սեղան մըն ալ կայ Հայր Յովսե-
փայ ըստած, որ կը գտնուի ստորերկրեայէն Ս.
Ծննդեան այրն անցնելու դրան քով : Հոն, այդ
ստորերկրեայ բաւղածեւ սրբարանին մէջ, կը տիրէ
լռութիւն մը նսեմ՝ նուիրական այդ գերեղման-

ներուն եւ յիշատակարաններուն սուրբ պատմութեամբը միայն խօսուն եւ երկիւղած այցողներուն մրմունջներովն եւ ոտնաձայներովը միայն արձագանգեալ: Փարիզի Պանդէոնին ստորերկրեայ ինչ որ կը ներչնչէ աշխարհական ու իմաստասիրական պատկառանք՝ հոս կրօնականի ու աստուածայինի վերածուած՝ կը դառնայ կըլլայ վեհ մեծարանք մը խորունկ, որ կը տիրապետէ սիրտի միտքի եւ հոգիի միանգամայն. հոն՝ փառքի ծանծաղ ստուեր մը, հոս՝ Սիրոյ խորունկ վսեմ մը կը կենսաբերի:

Այդ վեհավայրէն ալ վեհ դիւրութեամբ մը կանցնիմ ամէն այս սրբավայրերուն պսակն աւարտն ու կեդրոնն ելող ծննդեան Ս. Այրը, որ կը գտնուի Յոյներուն Աւագ խորանին ճիշդ ներքեւը՝ 10 մէդր եւ 55 հարիւրորդամէդր երկայնութեամբ եւ 3էն մինչեւ 4 մէդր տակաւ լայնութեամբ. գետինն եւ շուրջ որմերը ծածկուած են խոշոր ճերմակ մարմարներով. առաստաղէն կախուած 11 կանթեղ ունին Հայք, 11 Յոյք, 9 Լատինք, որոնք հազիւ կը լրջացունեն վայրին անլուսամուտ մութը: Թէ՛ Հայոց թէ՛ Յունաց պատկերները կախուած են՝ Լատինաց Եւրոպայի մէջ չինել տուած պատկերազարդ վարագոյրին վրայ, որ 1874ին կախուեցաւ յանուն երեք ժողովրդոց. Թանձր եւ ծանր վարագոյր մըն է ան, որ կը ծածկէ երկուստեք որմերուն հին մերկութիւնը: Ս. Այրին ճիշդ արեւելեան ճակատն է Յիսուսի Քրիստոսի Ծննդեան պերճ սեղանը, որուն ներքեւ է մարմարեայ յատակով եւ կիսաբոլոր ձեւով խորհրդական փոսիկ մը՝ վրան ագուցուած արծաթեայ ճաճանչով մը. բոլորը գրուած է Լատիներէն

Աստ ծնաւ Յիսուս Քրիստոս

Ի Մարիամայ կուսեմ .

Տասն և վեց մշտավառ կանթեղ կը նշողեն այդ յաւերժաւոյն ճաճանչին վրայ . այդ կանթեղներէն ճն Հայոց , ճն Յունաց . կը Լատինաց է . իսկ սեւ-վանին վրայ կը պատարագեն միայն Հայք և Յոյնք :

Այս կեդրոն սեղանէն 3 մէդր դէպ ի հարաւ արեւմուտք կիջնուի երեք աստիճանով վարի մսուրը , որ փորուած է ժայռին մէջ և ագուցուած մարմարեայ քարերով , 2¹/₂ մէդր երկայն 2 մէդր 30 հարիւրմ. լայն . Լատինք ունին հոս սեւ-վան մը յանուն Երից Մոզոց , ուր կը պատարագեն ամէն օր և ուր կանգնած էին , կաւանդուի , Մոգերն երբ կը նուիրէին իրենց ընծաները սքանչելի նորածին Մանուկին : Այս երից Մոգուց սեղանն հին ատենը սեպհական էր Հայոց : Իսկ արեւմտակողմը ժայռին մէջ փորուած խոր վայր մը կայ Մսուրի ձեւով , որուն մէջ գետեղեց Ս. Կոյսն իր որդին . Լատինք ունին հոն 5 մշտավառ կանթեղ :

Կանթեղներով , բազմաջահ խորաններով , սըրբազան երգերով , խունկերով , համբոյրներով , արյունքով , պատարագներով , հսկումներով և միլիոնաւոր ուխտաւորներու հառաչներով և պաղատանքով սրբեալ , լուսաւոյեալ , զուարճացեալ , ծածկեալ . յայտնեալ , հոգիացեալ ու կնքեալ այդ բարդ այրերէն ու սրբաւայրերէն՝ ժամու մը բաբերաստ խորատուղումէ ետք՝ կեղնենք վերջապէս նորամուտի մը ակամայութեամբ՝ գէթ այդ սուրբ խորութիւններէն սրբագոյն բարձրութիւն-

ները նկատելով՝ վերստին գոչելու համար լիա-
ձայն «Փա՛ռք ի բարձունս Աստուծոյ» :

Կը վկայուի թէ Բեթղեհէմցիք՝ 4-5000ի չափ
են . կանայք՝ այս կողմի գեղեցիկները , արք՝
հուժկու և բազմակեաց . Ս. Յակոբեանց վանքին
մատակարարը 75 ամեայ Բեթղեհէմցի քահանայ
մըն է՝ Զով , ժիր , քաջոտն և աննման առուգու-
թեամբ , որ ամէն օր ամէնօրեայ գործառնութեանց
համար Բեթղեհէմէն Նրուսաղէմ կերթեւեկէ . եթէ
հայ չըլլար՝ Աբրահամու ցեղէն պիտի համարէի
զինքը : Բեթղեհէմցի հովիւները՝ մարդկային կո-
րովութեան տիպարներ կըրնան նկատուիլ , և հօ-
տերը՝ աշխարհի հօտերուն գեղեցիկներն ու պա-
րարտագոյնները : Սողոմոնի ամէնէն զուարթ ու
գեղեցիկ էջերն ալ—Նրգ Նրգոցի—քերթուած ըլ-
լալու են Բեթղեհէմի այս զուարթուն ըլուրներուն
վրայ , Իսկ Բեթղեհէմցիին Սաղմոսները . . . :

Դառնալով՝ սակայն՝ թողունք ճամբան այս
հովուական և քերթողական գաղափարներն ու
սկիզբներն ալ , որպէս զի աւելի՛ նոր և անդատա-
պարտելի երթանք մեր բարեկամներուն քով
ի վանս Ս. Յակոբեանց :

Ուր և կը հասնինք $\frac{3}{4}$ ժամէն՝ զուարճացած
այսպէս և նորոգուած Նփրաթայի անեղծ գեղեց-
կութիւններով և աստուածաշնչական փառքերով՝
Ս. Յակոբայ փառաւոր տաճարին մէջ երեկոյեան
ժամերգութեան գամ մը եւս լիաձայն մրմնջելու
համար մեծ «Փա՛ռքն ի բարձունս Աստուծոյ» :

10/23 Մարտի 1902

Թ.

ՊԱՐՏԷԶ ՓԱԿԵԱԼ

ԱՒԱԶԱՆՔ ՍՈՂՈՄՈՆԻ ԵՒ ՔԵՔՐՈՆ (ՀԱՅՐ ԱՐԱՀԱՄ)

Արարի ինչ պարտէզս եւ դրախ-
աբս ժող. Բ. 8:

« Գարտէ՛ղ փակեալ, քո՛յր իմ
հարսն, պարտէ՛ղ փակեալ եւ աղ-
բիւր կնքեալ » Երէ Երէջ Դ. 13:

Արարի ինչ աւազանս լրոց՝ ար-
բուցանել ի նոցանէ զանառափոս
մայրեաց ժող. Բ. 6:

« Եւ Թադեցին զնա իսահակ եւ
իսմայէլ որդիք նորա՝ յայրի անդի կրկ-
նում (Մակեղայ) յազարակին Եփրո-
նի որդւոյ Սահառայ Գեառացոյ, որ է
յանդիման Մամբրէի: Եւսդ. Ին. 9:

ԱՆԴԻՏԱԿԱՆ անհարթութիւններ ու
շեղումներ, տարածաւիտ խարխափումներ,
մատենական դակագուցիչ թարթափումներ եւայլն
եւայլն, որ օրը 6-7 ժամ կըզբաղեցունէին զիս
յԵՐՈՒՍԱԿէմ, արգելք եղան վերջապէս երթալ տես-
նելու, ըստ նախագրեալ դիտումիս, Յորդանանի
բազմավէպ հովիտը, Մեռեալ ծովը, Մովաբու
լեռները, Մար Սաբայի նշանաւոր վանքը, Նապ-
լուսն եւ սամարեան հնգամատեանի ձեռագիրն
անդ(—): Այս ընկրկումներուս ի սփոփանս՝ կրրցայ՝

(—). Ի Նապլուս՝ սամարական տիմաւսին մէջ պահուած
է ձեռագիր հնգամատեան մը, զոր գրած է՝ կըսեն՝ Ահարոնի
168 — Ա.Լ.Լ.—

սակայն՝ վերջին օրերս՝ այցել գէթ Քերրոնն ու անոր ճամբուն վրայ «Պարտէզ փակեալն» և Սո-
ղոմոնի աւազանները :

Բեթղեհէմի միամիտ մարդուկ մը և իշուկ մը՝
պայծառ օր մը տարին զիս նահապետական գեղջ-
կութեամբ, կիսամշակ հովիտներու և զառ ի
վայր յուռթի թզենիներու մէջէն, դանդաղ սուր-
հանդակի մը որորումներով՝ Պարտէզ փակեալի
լիականաչ հովիտն յեփրաթա : Երուսաղէմէն իբր
երկու ժամ դէպ ի հարաւ՝ երկու յաղթ լեռներու
միջեւ վիմուտ և ծառուտ շաւիղի մը ստորոտն է
«Պարտէզ փակեալի»ի հովիտը, ուր կաւանդուին
Սողոմոնի «Պարտէզքն և դրախտքը» : Երկու մղո-
նի չափ երկայնութեամբ և անհաւասար լայնու-
թեամբ բերրի ծոց մըն է ան՝ լիացած արգաւան-
դացած զտեալ յարդարեալ կանաչ գետինով մը,
որ դրախտային սնունդ մը կը ջամբէ այդ ապաւեր
լեռներով «Փակեալ պարտէզին» : Ամէն ազգի մեր-
գաբեր ծառեր՝ անտառանման աճած ու դասաւոր-
ուած են հոն՝ զիտնօրէն հարթուած փխրուն խառ-
նուրդներով, և արաբ պարտիզպանք գրգանօք
տնկաւորած՝ կը բուսցունեն հոն խստորէն մինչեւ
բակլան, ամէն ազգի բանջարեղէն ծաղիկ և միրգ :
Եւ վայրն ինքնին ապահով ձմերոցի մը բոլոր գըր-
գանքն ունի՝ ցնծալից բարգաւաճած լերանցամէջ
խոժոռութեանց ստորոտը՝ փթթեցունելով հիանալի
հակադրութիւն մը, որոյ նմանը չիկա՛յ բնաւ այս
լեռներուն մէջ :

մեծ թուր, Ապիշուա, Խրայելի Աւետեաց երկիրն հաստատ-
ուելուն տասներեքերորդ տարին . ոմանք աւելի նորագոյն ժա-
մահակաց՝ քրիստոնէութեան առաջին տարիներուն՝ ձեռ-
գրուած կը համարեն զայն :

Անցնելով յոգնած քրտնած՝ գեղջուկ անշուք տնակներու մէջէն՝ դէմս կելնէ փառաւոր կամուրջ մը քարէ , որ 20 մէդրի չափ երկայնութեամբ կը ձգի հիւսիսէն ի հարաւ պարտէզին լայնքին : Կամուրջին ճիշդ հարաւակողմի ծայրն են « Պարտէզ փակեալ » ի քոյրերուն (կաթուղիկ) նորակառոյց եկեղեցին մայրապետանոցն և որբանոցը , զոր կառուցած են ամերիկացի բարեպաշտներ : Ապուշէդ լերան ստորոտը 20,000 քռ. մէդր ժայռ մը հատանելով , տեղը կառուցած են այդ գեղեցիկ չէնքերը : Կոթիկ և վայելուչ տաճար մը մէջտեղը , և երկու կողմերը մայրապետանոցն և որբանոցն եւրոպական քարուկիր ճարտարապետութեամբ կերտուած՝ կուտան այդ խորածոր վայրին շնորհ մը ներանձնական՝ կրօնազարդ շնորհ մը չքնաղ ովասիսի , որ դժպիտ լեռներուն ստորոտը կը ձգի դունագեղ ժապաւէնի մը ոլորքով :

Արձանագրութիւնները կարդալէս ետքն երբ կը բախեմ քովընտի դուռը՝ տարտամ կիսաբաց փեղկերուն մէջէն մայրապետական զգոյշ դէմք մը կը հարցունէ պետօրէն .

— Ներեցէ՛ք Տէր , ո՛վ և ի՞նչ կրօնքէ էք դուք .

— Քրիստոնեայ .

— Բայց ներեցէ՛ք , կաթուղիկ էք թէ հերձեալ Քրիստոնեայ .

Կացուիման դժուարութեան մէջէն կը փորձեմ ելնել սա բացատրութեամբ .

— Այդ խօսքերն հոս մեղի համար չեն , քո՛յր , ես Սիրոյ կրօնքին բացարձակ պաշտօնասէր մըն եմ .

— Բայց չէ՛ , առանկը չէ՛ . Քրիստոնէութիւնը միայն մէկ շաւիղ ունի , որ կը տանի արքայու-

թիւն. միւսներն ահեկա՛ն են, և կը տանին տար-
բեր տեղուանք. զայս քա՛ջ գիտնալու էք :

Եւ զայս կըսէր այնպիսի դէմքով մը, զոր առ-
հնար էր ողորձել նժդեհիս ոչ աստուածաբանու-
թեամբ ոչ աշխարհիկ քաղաքավարութեամբ. ուս-
տի վերջին համարձակութեամբ մը հարկ եղաւ ինծի
կրկնել մեղմով ,

— Բայց ներեցէ՛ք, քո՛յր, ես իմաստասէր անձ
մըն եմ, և՛ ինչպէս ըսի՝ կրօնքն այդ ձեր ըմբռ-
նումներուն վրայ աւելի իր բո՛ւն լայն էութեամբը՝
սիրոյ բացարձակութեամբը՝ կըմբռնեմ տիեզերա-
կան ձեւով մը, զոր ինք Տէրն աւանդեց : Այդ
լայն սիրով ահա եկած եմ հոս ալ՝ այցելու ձեր
նոր հաստատութիւնը. եթէ հաճիք, կըրնամ ան-
գամ մը տեսնել :

Այս բացատրութիւնն եղաւ ինծի համար լաւա-
գոյն յանձարարական մը, և անշշուկ յարգանքով մը
կէսբացիկ դուռն յանկարծ բացարձակուեցաւ. ու
մեծուհին առաջնորդեց զիս եկեղեցին, որ սիրուն
չէնք մըն էր. ապա գացինք հիւրանոց, ուր քա-
նի մը քոյրեր և չէնքին ճարտարապետն եւրոպա-
կան նախաճաշով մը պատուեցին մեզ. ապա ժամ
մը ամբողջ ունեցանք սիրալիր տեսակցութիւն՝
հաստատութեան մանրամասնութեանց դիտաւո-
րութեանց և եկամուտներուն վրայ. մայրապետ-
ներն ինը քոյր են՝ իտալացի, ֆրանսացի, ամե-
րիկացի և սպանիացի, ու յատկացած են որբա-
նոցին և եկեղեցիին սպասարկութեանց : Որբա-
նոցն հայ որբեր եւս պիտի առնէ, ու երբ չէնքն
ամբողջապէս լմըննայ և կահաւորի՝ գործի պի-
տի սկսին :

Եւ կը թուի այդ այլամերժ քոյրերն՝ անհարս-
նացեալ այդ հովիտին մենութեանց մէջ պիտի
կըրնան բարի գործեր մը կատարել՝ եթէ քիչ մը
եւս ընտելանան վայրին ու երկրին. առ այդ ար-
դէն բաւական նպաստաւորուած են բարեպաշտներէ
ու բաւական մըն ալ խոստացուած է իրենց : Ի-
մաստուն Սողոմոնի այդ հովանոցին մէջ չէ՞ր ար-
ժեր մեղի ալ ունենալ չէնք շնորհք իմաստնարան
հաստատութիւն մը . ես ձեռքէս եկածէն աւելին
աշխատեցայ առ այդ ամիսներով՝ Ս. Յակոբեանց
վարիչ անդամոց հետ , բայց ի զո՛ւր . . . :

Մեծուհին կընկերի ինծի մինչեւ կամուրջին
գլուխը , և բնասիրական թրթռուն յիշատակներով
կը մեկնիմ Սողոմոնի այդ փակեալ պարտէզէն՝
անցնելով արաբ գեղջուկներու տնակներուն մէ-
ջէն դէպ ի Սողոմոնեան մեծ աւազանները :

Քառորդ ժամէն կը հասնինք՝ մեր մարդուկին
հետ՝ արգաւանդ այլ անմշակ ու ամայի վայր մը,
ուր կը հանդիպինք ընդարձակ հին, իջեւան մը դը-
ղեկաձեւ՝ ատամնաւոր պարիսպներով. անոր դրացի
են «սողոմոնեան» ըսուած երեք ընդարձակ աւա-
զաններն՝ ամուր որմնադրութեամբ մը կերտուած,
որ հին եբրայական կամ փիւնիկեան գործուածոց
նշանները կը կրեն (-) : Առաջին աւազանը՝ 380
ոտք (անգղիական) երկայնութիւն, 230 ոտք լայ-
նութիւն և 25 ոտք խորութիւն ունի . երկրորդը
423 ոտք երկայն, 230 լայն և 39 խոր . իսկ եր-
րորդը՝ վարինը՝ 582 երկայն , 175 լայն և 50 խո-
րութիւն : Երրորդին շուրջը նշաններ կան հին

(-). Անգղիացի դիտունք ոմանք՝ այս աւազանները նո-
րոգեալ կը համարին սարակինեան ճարտարպետութեամբ :

պարտէզներու , այգիներու , աղբիւրներու և ծառաստաններու , որ առհասարակ մինչեւ պարտէզփակեալը կը ձգին, եւ կը ցուցնեն թէ Սողոմոնի հաճոյավայր պարտէզներն եւ ջուրերն հոս ըլլալու էին 3000է աւելի տարի առաջ . թէպէտեւ չիկայ դրական փաստ մը առ այս՝ բացի անուշեն և աւանդութենէ :

« Ունայնութեանց » փիլիսոփան ունայնէ տարբեր բան մը ըրած է հոս՝ այս բնավայրերուն վրայ՝ տածելով բնութեան փառքերն ոյժերն ու գոյները, որ անմահ զօրութեանց միջոցով տարուէ տարի կը նորոգուին : Ասոնք են որ կանմահացունեն բուն անմահութեամբ անուններն անոնց , որ սիրեցին բնութիւնն , յաւէրժ խօսուն բանաստեղծութիւններով և յաւէրժ բուրոյ խունկերով :

Դրախտային այդ բանաստեղծութիւններէն անցնինք անցնինք , պանդո՛ւխտ անցաւոր, Քերրոնի նահապետական տաղաւարները . անցնինք դեռ չյադեցած , զի աննուէր ժամանակն ա՛լ չնեօրերվայրկեան մը աւելի դեգերիլ այս փիլիսոփայական բնավայրերուն վրայ :

Վերջին չաբաթն է ի Պաղեստին :

Եռաձի արշաւասոյր կառք մը՝ առտու մը կանուխ՝ երկու անհանդարտ երիտասարդներու հետ ճամբայ կը հանէ զիս Յոպպէի բանուկ դուռնէն Քերրոն քաղաքը , որ կը մաքառի Երուսաղէմի հետ՝ աշխարհի ամէնէն նահապետականն և Դամասկոսի հետ՝ ամէնէն հին քաղաքն ըլլալ : Երուսաղէմէն հոս տեւեց $3\frac{1}{2}$ ժամ : Ծանապարհն յարդարեալ, որ անցուց մեզ բլրախիտ ամայի դաշտերէ, քանի մը հին յիշատակներու անլուծելի հանգոյցներէ , հին

կառոյցներու ցանցառ մնացորդներէ՝ միօրինակ և անազդեցիկ ուղի մըն է . ո՛չ մէկ ծառ ո՛չ մէկ չէն կամ չէնցած մշակուած վայր մը այս դաւառին վրայ , որ երբեմն ըլլալու էր անշուշտ բազմամարդ ու բարգաւաճ : Բովանդակ ճամբան հազիւ երկու երեք ուղեւորներու եւ երկու կառքի պատահեցանք : Մինչ աշուընիս ապշած անդբաղած վայրերուն միօրինակութենէն՝ անգործ ու անշարժ կերաղեն՝ կառքը կը սուրայ երկվեցեակ տրոփումներով . երիտասարդ հրեայն , որ կը վարէ զայն , կըսկսի պանծանօք խօսիլ իր նահապետին վրայ . և մենք՝ սթափեցունելու համար մեր միօրինակ ժամերը՝ ընդ հենգն կը ժխտենք Հայր Աբրահամու՝ հա՛յր Իսրայէլի նոյն իսկ երբայեցի ըլլալը :

— Ո՛չ, կը յարէ հրեայն համբերութեամբ , նա երբայեցի՛ էր :

— Փա՛ստ չիկայ ատոր, ամէն ազգ իր լեզուով Հայր Աբրահամ կանուանէ զայն . և Գիրքն ալ «Հայր ազգաց բազմաց» կանուանէ զինքը :

— Բայց Իսրայէլի՛ հայր ու երբայեցի՛ էր ինք մասնաւորապէս :

— Իր ատեն դեռ որոշուած չէին Երբայեցիները (—), եւ այժմու Հրեայքդ ալ երբայեցի չէք :

— Նա՛ մեր հայրն է, կը կրկնէ Իսրայէլը :

— Նա մե՛ր ալ հայրն է կը կրկնենք մենք ևս : Ու կառքը կը սուրայ ի հայրն Աբրահամ :

(—). Մեծ նահապետը ծննդեամբ քաղդէացի էր և քաղդէացիք առհասարակ, որ նշանաւոր են իրենց աստղագիտութեամբը, իրենց հմուտ աստղագէտներէն մին կը համարին նաեւ զհայրն Աբրահամ :

Ահ. քանիցս սքանչացած եմ իր աստուածա-
հայեաց պատկերին հանդէպ . քանիցս հառաչած
իր հողին ու հանգստեան վայրին համար : Աքրա-
հա՛ւ Աքրահա՛ւ . . . :

Այդ վայրին քառորդ ժամ մը մնացած՝ կո-
մտնենք բարեբեր հովիտ մը՝ երկուստեք ծածկուած
թզնիններով, ձիթենիններով, նռնենիններով և չը-
ռայլ այգիներով : Այդ է Յսքողի ձորը (Ձոր ող-
կուզոյ), ուր զրկեց Մովսէս Փառանու անապատէն
լրտեաներ՝ աշխարհադիտելու համար, եւ անկէ էր
որ անոնք կտրեցին որթոյ ուռ մը և «Բարձին զայն
լծակօք», նոյնպէս թուզ եւ նուռն (-) : Այդ այ-
գեստան ձորն աննմա՛ն է իր տեսակին մէջ . անոր
պտուղները մինչեւ հիմայ նշանաւոր են իրենց մե-
ծութեամբն և համով՝ ընդ բովանդակ հարաւայինն
Պաղեստին : Յուդայի այդ դրախտին մէջ, ուր
մարդ յանկարծ փոփառդրուած կը կարծէ ինքզին-
քնն իտալական պայծառ ու բերրի դաշտերը կամ
Մարմարայի այգեշատ եզերքը, անհնար է սքան-
չանօք չյիշել Յակոբ նահապետի մարդարէական
օրհնութիւնը . «Յուդա՛, զքեզ օրհնեսցեն եղբարք
քո . . . : Զուարթագին են աչք նորա ի գինւոյ և
սպիտակ ատամունք իւր քան զկաթն » (Բ) : Այդ
այգեդրախտին մէջ հասած խաղողը՝ թէ՛ թարմ
թարմ կուտեն թէ՛ կը չորցունեն և չափիչ կը պատ-
րաստեն և թէ՛ գինի կը շինեն, որ զօրաւոր բայց
շատ անոյշ ալ կըլլայ :

Քերրոն քաղաքին առաջին տեսքը թէպէտ
տոգոյն եւ հինաւուրց՝ այլ շատ աչքի կը զարնէ

(-) . Թիւք ԺԳ. 24 :

(Բ) . Ծննդոց ԽԹ. 8-11, 12 :

տարօրինակ երեւոյթով մը : Շա'տ հին է իր հիմնարկութիւնը . ըստ Ս. Գրոց՝ Եգիպտոսի Զօան (Տայանիս կամ Տանայիս) քաղաքէն եօթը տարի առաջ շինուած է (-) . Զօան չիկա'յ հիմայ , բայց Քերրոն կը կենա'յ տակաւին իր նահապետական շուքովն և պիտի ապրի իր չորս հազարի մօտ տարուան պատմութեամբը՝ չորս հազարի չափ տարի եւս թերեւս : Այժմու անունն է Էլ-Ուայիլ, որ քառեկամն ըսել է՝ ակնարկելով ինքն Աստուծոյ զԱրահամ իր քառեկամը (Եսայի իՍ. 8.) կոչելուն . և այս անունն անցած է նահապետէն նահապետական քաղաքին :

Հայր Արրահամ՝ ի սկզբան Քերրոնի մէջ Մամբրէի կաղնիին քովը բնակեցաւ եւ հոն շինեց սեղան Տեառն Աստուծոյ (Բ) : Այդ օրէն՝ Քերրոն քաղաքն հովիտն և շուրջ դաւառն եղան իրեն տեղի սեպհական բնակութեան : Հոն , կըսէ Ս. Գիրքը , Մամբրէի դաշտին մէջ Աստուած երեւցաւ Արրահամու . իր կինը Սարա՝ հոն Քերրոնի մէջ մեռաւ և Նահապետն հոն գնեց Մակբելայ այրն (Գ)՝ ու ագարակն՝ իր տոհմին գերեզմանատուն ընելու համար : Զինքն ալ հոն թաղեցին իր որդիքն Իսահակ եւ Իսմայէլ :

Հոն Յակոբ իր հօրն եկաւ ի Մամբրէ , և հոն Իսահակ ի խոր ծերութեան վախճանեցաւ . իր որդիքն Եսաւ ու Յակոբ զինքն ալ հոն թաղեցին (Դ) :

(-) . Թիւք ԺԳ. 22 :

(Բ) . Ծննդոց ԺԳ. 18 :

(Գ) . Ըստ Թալմուտի՝ Սէթ Ենովք և Մաթուսաղայ հոն՝ Մակբելայ այրին մէջ՝ թաղեցին նախ Ադամը : The Talmud, Chandos classics, page 19 :

(Դ) . Ծննդոց ԼԵ. 27—29 :

Հո՞ն ընակեցաւ Յակոբ ալ իր հօրը մահուընէն ետք . հո՞ն ինք թաղեց նաեւ իր Լիա կինը . եւ ըստ իր կտակին՝ իր մարմինն ալ Յգիպտոսէն հո՞ն բերին թաղեցին՝ եգիպտական մեծահաւանդէս սգով եւ արարողութիւններով(—):

Դուռիթ՝ Սաւուղի մահուընէն ետք Քերբոնի մէջ հաստատուեցաւ, եւ հո՞ն կեցաւ եօթնուկէս տարի(Բ):

Հո՞ն է Արեւնների գերեզմանը . հո՞ն , հաւա- նաբար, Յովսէփ Ս. Կոյսն եւ Յիսուս մանուկ գի- շեր մը անցուցին ի փախչիլն յԵգիպտոսէ : Աւան- դութիւն մը կըսէ նաեւ թէ հո՞ն՝ Մակրեւայ այ- րին մէջ՝ բերին Յգիպտոսէն թաղեցին նաեւ Յով- սէփի զմօսեալ մարմինը :

Ըստ այսմ՝ քանանեան այս հին ու փոքրիկ քա- ղաքն՝ աշխարհի ամէնէն հին նշանաւոր սրբավայրն է . մարմիններն երեք մեծ նահապետներու — Աբ- րահամու Իսահակայ եւ Յակոբայ՝ իրենց կնոջմով — Սարայի Ռեբեկայի եւ Լիայի — հո՞ն կը հանգչին պահպանեալ յաւերժութեամբ մը՝ իրենց հրաւիրե- լով մեծարանքն երեք նահապետական կրօնից — Հրէութեան Քրիստոնէութեան եւ Մանսեռակա- նութեան :

Այդ հանգստեան դիրքը պահպանուած է այժմ երկայն քառակուսի մզկիթով մը , որուն հիմնա- քարերը կը բերեն երրայական մասնաւոր որմնադ- րութեան մը օրինակը, չըլլալով ո՛չ եգիպտական , ո՛չ փիւնիկեան , ո՛չ քրիստոնէական եւ ո՛չ արա- բական ճարտարպետութիւն մը :

Չորս հազարի մօտ տարուան համեստ դիրք մը ,

(—). Ծննդոց Ծ. 1—13:

(Բ). Սամուէլ Բ. 2—11:

որ եզրիպտոսի վիթխարի բուրգերուն վրայէն ալ անցած է անխռ և անխարխար . անփուլ տիպար մը անմահութեան , որ տեսած է՝ այդ հինաւուրց անկիւնէն աշխարհի՝ Թէրէի , Պաւլպէքի , Բալմիրայի ու Յփեսոսի կանգնիլն և կործանիլը . որ տեսած է՝ Իսրայէլի աճումը մեծութիւնն և հետախաղաղ անհետացումը . որ տեսած է Սթէնքի ու Հռոմի փառահեղ օրերը , և այսօր՝ ապիտակ ժպիտով մը կանգուն՝ կը դիտէ անոնց տժգոյն աւերածքը Սյդ անասան հանգստովայրը՝ ժամանակն համրած է ո՛չ ամիսներով ո՛չ ալ տարիներով , այլ կանգնեալ եւ անկեալ հարստութեանց դարաշրջաններով . իրեն ժամանակակից միա՛յն Դամասկոս կը կենայ տակաւին , այն ալ՝ Թերեւս Հայր Աբրահամու տունն մը նժդեհութեամբ հոն բնակելուն օրհնեալ պատճառով միայն (—) : Զիկա՛յ աշխարհի վրայ ասկէ հին գերեզման մը , բաց ի Աբէլի գերեզմանէն(Բ) , որ այսպէս հաւատարիմ վաղընջականութեամբ եւ ճշդութեամբ նշանակուած ստուգուած եւ մեծարուած ըլլայ : Զո՛րս հաղար տարի՛ անընդհա՛տ օրհնութեամբ :

Մզկիթին շուրջը կան հինաւուրց ծառեր . Դաւիթէն և Սողոմոնէն քիչ ետքն արդէն այդ հանգըստավայրին վրայ շինուած էր պահարան մը , որ

(—) . Յովսէփոս հնախօսութիւն Ա. Է. 2. Դամասկոսէն երեք մղան դէպ ի հիւսիս՝ գիւղի մը մէջ տեղան մը կը ցուցնեն Մէսսիոս Իպրահիմ անունով , սւր աղօթած ալ է , կըսեն , Աբրահամ :

(Բ) . Դամասկոսի մօտերն Ուստի Պարատայի մէջ՝ որ այն ինքն է Աբելինա (Ղուկաս Գ. 1)՝ տեղական աւանդութիւն մը կը հաստատէ թէ Աբէլի մարմինը Դամասկոսի մօտ թաղուեցաւ Սուք Ուստի Պարատայի մէջ . իր գերեզմանը կը ցուցնեն մինչեւ ցայսօր Նէպի-Հապիլ անունով :

հետզհետէ նորոգուելով և ընդարձակուելով՝ հասած է արդի լայն մեծութեան : Այդ սրբարանին մուտքը խստիւ պահուած է . ո՛չ ոք ոչ-մահմանական չի կրնար ներս մտնել . միայն 1862ին Ուալ-լէսի իշխանին (Անգղիայի այժմու թագաւոր) թոյլտուութիւն եղաւ ներս մտնելու . իրեն հետ էր նաեւ Տին Սթանլի՝ առաջին անգամ տեղագրողը նահապետներու տապանատեղիքը (—):

Մղկիթին պատուհանաձեւ անկիւնը կը գտնուի Յովսէփի տապանը . մէջտեղն են կարգով Իսահակայ Արրահամի և Յակոբի տապանները , երկրորդ կարգը նոյնպէս՝ Իւրաքանչիւր իւր ամուսինին ետեւը գրուած՝ Ռեբեկայի Սարայի ու Լիայի տապանները : Խորհրդաւոր այդ դամբարանին արտաքին դրանն հազիւ մօտեցած՝ օրաբ պահապանը խստութեամբ արգիլեց մեզ . զո՛ւր ջանացինք ողորձել զինքն որ քիչ մը թոյլատրէ մեզի յառաջել , անհնա՛ր էր :

Ստիպուեցանք՝ գէթ չէնքին արտաքին շրջապատը դիտելու համար՝ դառնալ բոլորտիքն անոր , որ գիւրին ալ չէր :

Մեծարական այդ շրջագայութեան միջոցին էր՝ որ թանձր կամարաձեղուններէն լսեցինք ներսէն մանուկ ուսանողներու ցնծութեան աղաղակը , որուն առիթն եղած էր օրուան հանդէս մը . ճօճուն մեղմաձայնութեամբ կօրհնարանէին հոն պարգեւառու արաբ տղայք , որոնց խորունկ ձայներուն մէջ կը թրթռար բանաստեղծական-նահապետական երազ մը հին՝ նոր պարծանքի մը առոյգ :

(—). Վերջերս քսանեակ մը նշանաւոր ճանապարհորդներ ալ՝ ընդ որս Եօրքի Դուքսն և Պիւդի մարգին՝ տեսան զայն :

շեշտերով — Ունի՛մք մեք հայր զԱբրահամ — Այս էր թերեւս երգին զօրացուցիչ ոգին (—) :

«Օրհնեա՛լդ Աբրահամ յԱստուծոյ բարձրելոյ, որ արար զերկինս և զերկիր » մրմնջեցինք մենք ալ դուրսէն : «Անուն ծե՛ր և օրհնեա՛լ անո՛ւնդ Աբրահամ . քեւ օրհնեալ ամենայն ազգք . քեզ աստեղաց չափ , քեզ ծովու աւազի՛ չափ զա՛րմ և ղաւակ . օրհնեա՛լ և դարձեալ օրհնեա՛լ հայր Աբրահամ , կրօնից և ազգաց բազմաց ո՛վ Հայրդ բազմօրհնեալ , ո՛վ բարեկամդ Աստուծոյ . օրհնեա՛լ ի կենդանութեան և յաւերժ գովեալ ի գերեզմանի : Օրհնութիւն քո ի վերայ մեր և ի վերայ աշխարհի . յաւերժացի՛ տուն քո և գերեզման քո , որ հայր կացեր տանուտիրական բարութեանց և աստուածապաշտութեան . յաւերժացի՛ մինչեւ ի սպառ անուն քո սուրբ . ո՛վ հայրդ հարանց մերոց , ո՛վ հինաւուրցդ Աբրահամ : Օրհնեա՛ , հայր , օրհնեա՛ և զմեզ ի պատկառելի բաւղաց քառասուն դարուց, որ պատմեն մեզ յայսմ ծեր և լուրջ յարկի զքեզ և քեւ զԱստուած քո հինաւուրց » :

Հրարիի հարաւի այդ նահապետափառ հորիզոնէն՝ ճամբայ ելանք ապա փութով դէպ ի քրիստոնէական հորիզոնն հիւսիսի՝ յԵրուսաղէմ , որ խաղաղիկ կը ծփար վերջալոյսի անդորր շողերուն մէջ «իբրեւ արծուոյ նորոգեալ մանկութեամբ» :

(—) Քերթնի բնակիչք՝ մեծ մասամբ արաբ՝ պահած են նահապետական տարազմը իրենց բարձրն լեզուին և կենցաղին մէջ, որ իմպլէւեան օրերը կը յիշեցունեն «L'Arabie», և կըսէ Ռընան, conserve encore toute son originalité, et même sa vie propre, de nos jours, à peu près comme au temps d'Ismaël., Histoire générale des *Langues Sémitiques*, première partie page 17:

Ա՛լ իմ մանկութիւնս ալ նորոգուած ա՛լ իմ ուխտըս ալ կատարուած էր փոքր ի շատէ։ Տղայի անուրջներով՝ տեսած շօշափած էի Ս. Գրիգորի ամէնէն ծեր ու կենդանի վկաներն և ներշնչարանները (—) :

Եւ արդ՝ երանի՜ ինծի եթէ կըրցայ տալ հոս անոնց վրայ փոքր ի շատէ կենդանի գաղափար մը և անկեղծ զգացումներ, որ կը շինեն ու կը նորոգեն հոգիին փառքը . ԱԼԷ՛ԼՈՒԻԱ:

15/28 Մայիսի 1902:

Վ Ե Ր Զ

(—). Երուսաղէմի կցորդ նշանաւոր կառոյցներէն՝ այցած եմ նաեւ Ռուսաց բարձրահայեաց վանքն ընդարձակ՝ պարիսպէն դուրս, Յունաց կոտանդեան վանքն և ձեռագործներու գրատունը, ուր կան աստուածաշունչի ձեռագործ մը ԶԻ՛Դ դարու, աւետարան մը մանրագործ ԹԻ՛Դ դարու, պատարագամատոյցի երկայն մագաղաթ մը ԶԻ՛Դ դարու և 3000ի չափ ուրիշ ձեռագործներ . Զորամէջ խաչավանքը, ուր կայ աստուածաբանական գոյիժմը ճոխ մատենադարան և թանգարան. Դոմինիկեանց նորաշէն վանքը, ուր ի վերայ Պաղեստինի երեք ներհուն բանախօսութեանց սնկնդիր եղայ. Օգոստինեանց մեծակառոյց հիւրանոցն և վարդապետանոցը, որ քաղաքին մեծագոյն շէնքերէն մին է . Սիոնի քերց կազմիկ հիւանդանոցը . Լատինաց պատրիարքարանը . Հայոց վանքին երկու մեծ օթէշները, որոնց Քիրամ-Ապիֆն եղած է Ս. Յակոբեանց եյսմոտապետ Ղեւոնդ Վարդապետ. Հրէից ռինաւանն և խախամարանը . Անգղիացւոց բարեզարդ վարժարանը . Ս. Եղիայի վանքն և Յովհաննու Մկրտչի գեղեցիկ գիւղը . որոնց վրայ մանրագրելն երկար կըլլայ և որոնք շէնցուցած և փառաւորած են Երուսաղէմն՝ արեւմտեան նուրբ ոճերով: Վերջին օրս այց ելայ նաեւ Դաւիթի անագին միջնաբերդին ներքնակողմը, որուն սեմիկ աշտարակին քովնտի սենեակին մէջ, կըսեն, բանաստեղծ արքան քերթեց Սաղմոսը :

ՏՊԱԳՐԱԿԱՆ ԳԼԽԱՒՈՐ ՍԽԱԼՆԵՐ

Էջ	Տող	Վրիպակ	Ուղիղ
9	30	Յոպպէ (ծնթ.)	Ի Յոպպէ
10	31	Ճոճումներով	Ճօճումներով
12	3	հինինալով	հինինալով
13	23	բաւանականէ	հաւանականէ
13	28	Դիսդոր (ծնթ.)	Դիսդոր
14	12	արդ ի	արդէ
14	27	ապրիկ	ապրիկի
31	12	ում եծավայելուչ	ու մեծավայելուչ
108	9	սահլիբայ	ռահլիբայ
109	7	Տիւրոսի	Տիւրոսի
116	20	իւերակցուած	իւերակցման
116	24	ոսկւով իջանելով	ոսկւով իջելով
122	13	կարմրահեր	կարմրայտ
124	31	անկա'րկ	ակնարկ

